

Eduardo Dargent Chamot

Vlamingen in koloniaal Zuid-Amerika

Oorspronkelijke titel: *Presencia Flamenca en la Sudamérica Colonial*
Vertaling: Igor Antonissen

2010

Voorstelling

De interesse van zij die in Peru Europese thema's onderzoeken, laat toe relaties te ontwikkelen die verder gaan dan de academische wereld en kunnen diepgaande vriendschapsbanden creëren. Dit is het geval tussen mijzelf en Professor Eduardo Dargent Chamot. Beiden zijn we toegewijd aan de studie van *el mundo flamenco*¹: middeleeuws Europa (in mijn geval) en de aanwezigheid van Vlaanderen in Zuid-Amerika (in het geval van professor Dargent). We delen een gemeenschappelijk onderzoeksthema, de Vlaamse handelaars, en deze academische cirkel wordt gesloten door het feit dat we beiden doceerden aan deze universiteit.

Het is een enorme verantwoordelijkheid om een werk voor te stellen dat voor professor Dargent gedurende meer dan een decennium een grote bezigheid is geweest. Tegelijk geeft het een diepe voldoening om te weten dat zijn persoonlijke en professionele interesses tot een studie hebben geleid die toekomstige onderzoekers kan motiveren en het mogelijk maakt de kennis over de relaties tussen Vlaanderen en Peru te verruimen.

In de eerste plaats beschouw ik het belangrijk het enorme belang van Vlaanderen voor de middeleeuwse en moderne geschiedenis van West-Europa te erkennen. Het is een van de meest representatieve gebieden voor de ganse middeleeuwen, een periode gekenmerkt door de invloed van de feodaliteit en het ontluikend handelskapitalisme tussen de 11de en 12de eeuw. Vlaanderen speelde op dat ogenblik een niet te miskennen grote rol in de internationale relaties, voornamelijk met het Duitse Rijk, Engeland en Frankrijk. Voegen we daaraan toe het belang van Vlaanderen in de internationale handel, zowel in Noord-Europa als in de meer zuidelijk gelegen gebieden, dan is het niet verwonderlijk dat ons dagelijkse lexicon een duidelijke erfenis draagt van de Vlaamse cultuur, net zoals het begrip *bolsa*².

economie was echter niet het enige wat het dynamisch ingestelde volk van het Graafschap Vlaanderen bezighield. Waarom niet hun stedelijke en landelijke strubbelingen herinneren, in het bijzonder de verdediging van hun stedelijke privileges gedurende eeuwen? Waarom ons niet bewust zijn van hun verwezenlijkingen in de kunst, zoals gemanifesteerd in de pracht van de Vlaamse miniaturen of de doortastendheid van hun triptieken, om niet te spreken over de bekoorlijkheid van hun muziek?

¹ "Flamenco" was, volgens sommige historici, de toenmalige benaming voor al wie uit de Zuidelijke Nederlanden herkomstig was. Bij de vertaling opteerden we voor het begrip Vlaming. Noot van de vertaler.

² Het begrip "bolsa" is afgeleid van de Vlaamse familienaam *Van Beurs*. De "beurs" in Vlaanderen was de plaats waar tijdens de late middeleeuwen financiële transacties plaatsvonden. Noot van de vertaler.

Het is bijgevolg niet verwonderlijk dat de voorbije jaren verschillende onderzoeken en publicaties gewijd zijn aan de verschillende aspecten van de Vlaamse beschaving en de projectie ervan in het Hertogdom Bourgondië. Voorbeelden hiervan zijn de bijdragen van Peter Arnade, Wim Blockmans of Walter Prevenier, die het belang van rituelen, zowel in de nationale als internationale politiek, alsook de sociale dynamiek in de zogenaamde Zuidelijke Nederlanden tussen de 14de en 16de eeuw aantonen; en niet te vergeten een onderwerp dat steeds velen heeft gefascineerd: de Orde van het Gulden Vlies, een exclusieve ridderorde opgericht door Filips de Goede, Hertog van Bourgondië, die nadien – omwille van dynastieke redenen – voorgezeten werd door de Spaanse vorsten, afstammelingen van Maximiliaan van Habsburg en Maria van Bourgondië.

Aanvullende op deze progressie in het onderzoek zijn er de voorbije jaren seminars, conferenties en kunstexposities over onderwerpen gerelateerd aan Vlaanderen ingericht geweest. Het toont de groeiende interesse voor een gebied zo relevant voor de geschiedenis van het Westen. Peru heeft hierbij niet aan de zijlijn gestaan. Het is voldoende het colloquium van 1990 in de Universidad de Lima te vermelden, die twee Belgische specialisten ter zake – senator Hervé Hasquin van de Vrije Universiteit Brussel en Professor Philippe Raxhon van de Universiteit van Luik – samenbracht; alsook het slot van de viering in de Belgische ambassade van de vijfhonderdste verjaardag van de geboorte van Karel V. De deelname en mederwerking van professor Dargent tijdens al deze gebeurtenissen was van zeer groot belang.

De relatie tussen Peru en Vlaanderen is essentieel, aangezien de opname van ons continent in het westerse wereldbeeld zich voltrok op het ogenblik dat net een Vlaming, Karel V, over het immense Spaanse wereldrijk regeerde. De relaties tussen Vlaanderen en Peru overleefden de beperkte duur van imperiale of monarchale politieke structuren en bleven aanwezig toen de politieke transformaties van de onafhankelijkheid tot de vorming van het Koninkrijk België en de Republiek Peru leidden.

Een tijdsspanne van ongeveer 500 jaar heeft toegelaten dat Vlaamse missionarissen, ambtenaren, handelaars, educatoren, artiesten en wetenschappers aan onze historische ontwikkeling hebben deelgenomen. In deze studie geeft professor Dargent ons een beeld van de levenswandel van een groot aantal onder hen.

Presencia flamenca en la Sudamérica colonial is een interessant boek, dat in het eerste hoofdstuk de Vlaamse aanwezigheid in de Spaanse hofhouding van Karel V kort aantoot. Hoewel dit niet het eerste contact is tussen Vlaanderen en Castilië – herinnert u zich maar de handelstrafiek, ontwikkeld gedurende de voorgaande

eeuwen, voornamelijk via de zogenaamde *Carrera de la Lana* of *Carrera a Flandes* – zou de Vlaamse invloed pas vanaf de 16de eeuw duidelijk zichtbaar zijn in de Spaanse politiek, de officiële ceremonies en zelfs de presentatie van de banketten aan het hof.

De centrale doelstelling van dit boek is het belang aantonen van het Vlaamse aandeel in de geschiedenis van Zuid-Amerika. Hierbij heeft de auteur niet enkel de context van de tijd in rekening gebracht, maar heeft hij aanvullend ook een socio-professionele catalogus opgesteld, die een betere studie van *los flamencos* op ons continent mogelijk maakt. Tegelijk biedt het boek een duidelijke benadering van de wereld waarin zij leefden.

De informatie op de volgende pagina's is gebaseerd op zowel archiefonderzoek als een grondige speurtocht in verschillende bibliografieën. Het is belangrijk te vermelden dat de resultaten in een duidelijke chronologische volgorde voorgesteld worden en waarvan sommige interessante details bevatten die voor het merendeel quasi ongekend zijn. Wie zou immers niet verwonderd zijn om de Vlaamse antecedenten van de *Mariscal Sucre* of de verspaanste varianten van de Vlaamse namen te ontdekken?

Ik hoop dat dit werkelijk vooruitstrevend werk niet een alleenstaande studie zal blijven zonder vervolg of vervolgers. Een onderwerp zo uitgebreid en tegelijk zo interessant als de relatie tussen Vlaanderen en Zuid-Amerika verdient immers verdere studie in ons midden.

Gloria Cristina Flórez
Universidad de Lima
Juli 2000

Dankwoord

Het is gepast al diegenen te danken die op een of andere manier geholpen hebben bij de realisatie van deze studie. Wat betreft de buitenlandse hulp start ik met de Belgische professoren Eddy Stols van de Katholieke Universiteit Leuven, Johan Everaert van de Universiteit Gent, Philippe Raxhon van de Universiteit Luik en Senator Hervé Hasquin van de Vrije Universiteit Brussel. Allen ondersteunden ze mij met documentatie en suggesties. Ik dank ook Dr. Frank Salomon van de University of Wisconsin, die – zonder mij te kennen – informatie opstuurde over de *whereabouts* van een brief van handelaar Van der Herstraten. Ook dank ik de benedictijnervader Gabriel Guarda, die mij een lijst bezorgde met Vlaamse religieuzen die zich toedegden op de evangelisatie van Chili, Argentinië, Bolivia en Paraguay. Ook dank aan Professor Jorge Pinto, van de Universidad de la Frontera in Temuco, voor zijn waardevolle informatie over vader Vargas.

In Peru, en allereerst, betuig ik mijn dank aan vader Jeffrey Klaiber s.j. voor zijn continue sturing en ondersteuning, alsook voor de eindrevisie van de teksten. Verder dank aan de Belgische ambassadeur in Lima, Erick Focke, voor zijn aanstekelijk enthousiasme en aanbevelingen. Dank aan mijn oud-studiegenoten en collega's Pedro Guibovich, Milagros Martínez en Rafael Sánchez Concha, die mij, bovenop hun eigen onderzoeksbezigheden, informeerden over enige data die waardevol kon zijn.

Ik toon ook mijn diepe appreciatie voor drie vrienden die helaas niet langer onder ons zijn: de ingenieur Kurt Dym, geboren in Nederland en Peruaans in hart, voor het geduld en de onbetaalbare dienst die hij mij bewees door enkele documenten – teruggevonden in Lima en geschreven in het oud-Vlaams – te vertalen; dank aan de historicus Franklin Pease, die mij voortdurend bijstond en suggesties gaf, en Dr. Félix Denegri, die mij tijdens de moeilijkste momenten ondersteunde en zijn grote bibliotheek ter beschikking stelde.

Ik dank in het bijzonder Dr. Johan Leuridan, decaan van de Faculteit Communicatie, Toerisme en Psychologie van de Universidad de San Martín de Porres. Hij was op de hoogte van mijn onderzoek en bood mij de mogelijkheid het in boekvorm uit te geven, als onderdeel van het redactionele fonds dat van zijn faculteit de meest bedreven onderzoeksinstelling van Peru heeft gemaakt. Dr. Leuridan is de persoon verantwoordelijk voor deze uitgave. Mijn oprechte dank aan hem.

Tot slot, maar op speciale wijze, wens ik mijn echtgenote Leticia en mijn zonen Eduardo en Felipe te danken voor hun begrip gedurende de vele uren dat ik hen aan

hun lot overliet en voor het geduld dat zij toonden, telkens wanneer ik het opnieuw had over de Vlamingen in Zuid-Amerika.

Hoofdstuk I – Vlamingen in Spanje

De kleinzoon van de Katholieke Koningen

Aan alle pogingen van Koning Ferdinand II van Aragon om de macht van de Trastamara-dynastie in Spanje te consolideren, kwam een einde met de dood van Prins Johan in Salamanca op 6 oktober 1497, zes maanden na zijn huwelijk met Prinses Margaretha, dochter van Keizer Maximiliaan I van Oostenrijk. De hoop om de erfopvolging van de enige zoon van het katholieke koningspaar veilig te stellen, verdween vervolgens volledig, toen Margaretha een paar maanden later in Alcalá van een doodgeboren dochter beviel.

De opvolging werd vervolgens doorgegeven aan Prinses Isabella, gehuwd met Koning Manuel van Portugal. Maar ook zij stierf (23 augustus 1498) en werd twee jaar later, op 20 juli 1500, in de dood vergezeld door de enige zoon van het koninklijke koppel van Lusitanië. Hierdoor, als gevolg van een ongelukkige reeks sterfgevallen, ging de erfopvolging van de Katholieke Koningen naar Prinses Johanna. Johanna was gehuwd met Aartshertog Filips, zoon van Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië. Filips was geboren in Brugge en gekend om zijn bijnaam *De Schone*. Hij regeerde op dat ogenblik de Lage Landen die hij had geërfd van zijn moeder, de enige dochter van Karel de Stoute.

In het begin van 1502 arriveerden Aartshertog Filips en zijn vrouw Johanna in Spanje. Daar zouden ze overgaan tot de formele erkenning van de prinses als erfgename van het koninkrijk van haar ouders.

Van meet af aan hadden de Vlamingen en Spanjaarden een slechte indruk van elkaar. De geruchten over de meningsverschillen binnen het huwelijk van de aartshertog en de prinses omwille van Filips losbandigheid – en reeds vóór zijn komst naar Spanje rondcirculeerden – creëerden verwarring en ontgoocheling. Filips beschouwde het Spaanse hof als achterlijk en onbeduidend. In tegenstelling tot de Vlaamse fluwelen, satijnen en gouden gewaden, kleedden de Spanjaarden zich in wol; Filips vreesde het Spaanse klimaat, de wijn en het eten. Alsof dit nog niet voldoende was – en om de vrees van de jonge *flamenco* te onderstrepen – begon zijn gezondheid er reeds op achteruit te gaan, nog vóór hij een voet op Spaanse bodem had gezet. Bonilla, historicus over de sociale en politieke omwentelingen van de 16de eeuw op het Spaanse schiereiland, legt uit:

Vlak na zijn aankomst kreeg Filips allereerst af te rekenen met mazelen. Dit vertraagde de toewijzing van het jonge koppel als erfgenamen van de Spaanse troon. Uiteindelijk, toen hij herstelde, waren er geen festiviteiten die hem normaal wel behaagden.³

Het is onnodig te zeggen dat de weelderigheid van de Vlamingen in al hun manifestaties, te beginnen met de wijze waarop ze zich kleedden, de sobere Castilianen op een negatieve wijze beïnvloedden. Zij, op hun beurt, deinsden er niet voor terug hun mening zowel openlijk als arglistig te verkondigen. Uiteindelijk deden de jaloersheid van zijn vrouw en het rigide Castilië Filips naar Vlaanderen terugkeren. Hierdoor vervulde hij persoonlijk het slechte beeld dat de Spanjaarden over hem hadden opgebouwd. Zijn tocht naar Vlaanderen deed hij via land in plaats van over zee. Dit betekende dat hij door Frankrijk reisde, een land waarmee Spanje in oorlog verstrengeld was. Omdat de prinses zwanger was, besliste Filips haar tegen haar zin bij haar ouders achter te laten.

Omwille van uiteenlopende redenen keerde Johanna tot het begin van 1504 niet naar Vlaanderen terug. Haar terugkeer kwam er enkel na voortdurend aandringen van de koppige prinses zelf en tegen de wil in van haar ouders, die zich bewust waren van haar mentale zwakheid. Dit gaf haar na verloop van tijd de bijnaam *De Waanzinnige*.

Na het nieuws over de dood van Koningin Isabella (Medina del Campo, 26 november 1504), ondernamen Johanna en haar echtgenoot een nieuwe en laatste reis naar Spanje, alwaar zij tot koningen van Castilië zouden worden gekroond. Na een oponthoud in Engeland – tijdens dewelke Filips zijn alliantie met Hendrik VII bevestigde – arriveerde de prins op 26 april 1506, vergezeld door een leger van 3.000 Vlamingen en Duitsers, via de haven van La Coruña in Spanje. De dood verraste de prins echter op 25 september 1506 te Burgos. Het betekende het einde van een korte regeringsperiode vol intriges en diplomatieke manoeuvres als tegengewicht voor de politiek van zijn schoonvader. Gedurende deze periode,

gaf hij gunsten en bescherming aan zijn Vlaamse hovelingen. Maar de triomf van zijn machinatie was van korte duur, daar hij stierf na Castilië amper twee maanden te hebben bestuurd. Zijn hart werd door *cortesanos* uit zijn hofhouding naar Vlaanderen overgebracht, samen met juwelen, tapijten en tafelgerei.⁴

Volgens de overlevering verslechterde het verlies van haar geliefde de reeds zwakke mentale gezondheid van Johanna, die de rede volledig verloor. Bijgevolg – bij wijze van toezicht – moest zij samen met haar vader regeren tot en met het ogenblik dat haar oudste zoon, Prins Karel, meerderjarig was. Karel, geboren in Gent op 24 januari 1500, bleef aan het Bourgondische hof, alwaar hij werd onderwezen door

³ BONILLA, Luis. *Las revoluciones españolas en el siglo XVI*. Madrid: Guedarrama, 1973, p. 32

⁴ BONILLA, *Op. cit.*, p. 35

Vlaamse edelen die gekozen werden door zijn grootvader, Keizer Maximiliaan. Onder deze adviseurs waren Willem van Croy, heer van Chièvres, en de preceptor van de jonge prins, Adriaan van Utrecht (decaan van Leuven en de latere Paus Adrianus VI) invloedrijk⁵.

Het genootschap van Karel V

De dood van Ferdinand van Aragon op 23 januari 1516 maakte Karel erfgenaam van al zijn bezittingen. Twee maanden later, op 14 maart, werden Karel en zijn moeder Johanna – die in Spanje was – in Brussel afgekondigd als Katholieke Koningen. Dit gebeurde via een haastig politiek manoeuvre, nog vóór de respectievelijke hoven zich hadden uitgesproken. Op deze manier werd het doornig proces van de proclamatie tot zowel koning van Castilië als koning van Aragon, vermeden⁶.

Toen Karel Vlaanderen verliet om het Spaanse bestuur op zich te nemen, werd zijn hofhouding voorgezeten door Willem van Croy, heer van Chièvres. Deze had, omwille van zijn uitstekende diensten, het absolute vertrouwen van de jonge prins gewonnen. Jean le Sauvage was een andere metgezel die met de koning uit de Zuidelijke Nederlanden overkwam. Hij stierf aan de pest in Zaragoza op 7 juni 1518. Kort daarvoor had hij de voorbereidende sessies van de Castiliaanse Cortes in Valladolid moeten schorsen omwille van protest van Juan de Zumel, aanklager in Burgos die de malaise tegen buitenlanders echode⁷.

Anderzijds begeleidde Willem van Croy Karel tijdens het uittekenen van een groot deel van zijn politiek. Het was Croy die de financiële ondersteuning rondkreeg die nodig was voor het uitvoeren van de keizerlijke campagne van de koning. In 1520 werd hij lid van de Cortes in Santiago; later verhuisde hij naar La Coruña. Daar slaagde Croy erin – met bedreigingen en omkoppingen – de nodige fondsen, die nodig waren om de verkiezing van Karel veilig te stellen, bij de edelen los te weken.

Later, tijdens de reis naar Duitsland op zoek naar de keizerlijke verkiezing, vergezelde hij de monarch gedurende de gesprekken met Hendrik VIII van Engeland,

⁵ BONILLA, *Op. cit.*, p. 36

⁶ Luis Bonilla schrijft over de afkondiging: "Het hof van Brussel was echter in zo'n haast, zo gehaast zelfs, dat het niet twijfelde om in de afkondiging de formule 'Doña Jeanne et don Charles, par la grace de Dieu, Rois Catholiques' te hanteren. Dit was een door en door kunstgreep, zelfs in de titel van 'Katholieke Koningen', die bedoeld was om te vermijden dat Karel illegitiem Koning van Castilië en Aragon zou worden genoemd, zonder eerst afgekondigd te zijn geworden in beide koninkrijken."

⁷ *Diccionario de Historia de España*. Madrid: Alianza Editorial, 1981. Vol. III, p. 624. Hoewel zijn titel van kanselier de Hertogen van Bourgondië toekwam, beval koning Karel de voorbereidende sessie van de Castiliaanse Cortes. Zumel, die zich aansloot bij degenen die misnoegd waren over de aanwezigheid van buitenlanders binnen de koninklijke entourage, verbood Sauvage tijdens de werkzaamheden in te grijpen (januari 1518) en slaagde erin dit zo te houden.

echtgenoot van Karels tante Catharina van Aragon. Van daar ging de processie naar Aachen, alwaar de prins tot Keizer Karel V werd gekroond. Willem van Croy stierf in 1521 in de Duitse stad Worms tijdens de viering van de Eerste Rijksdag.

Net zoals de impressie van Filips door zijn entourage slecht was tijdens zijn aanwezigheid in Castilië, zo ook veroorzaakten de aanwezigheid van Croy en andere leden uit de hofhouding van Karel negativiteit en onrust onder de Spaanse adel. De Belgische historicus Henri Pirenne vertelt ons in zijn commentaar op de aankomst van Karel in Spanje:

De Bourgondische luxe steekt af tegenover de Spaanse rigiditeit en spaarzaamheid. Voor de Castilianen zijn Chièvres en de Vlaamse en Waalse *señores* die de koning zijn gevolgd, onbeleefde sektariërs van Venus en Bacchus, die de eenvoud, die tot dan overheerste in de hofhouding, vervangen door een dure en verfoeilijke praal.⁸

De heer van Chièvres wekte antipathie tussen het hof en het volk. Er zijn verklaringen dat “hij zelfs handelde in openbare ambten”⁹. Dit ongenoegen over de houding van de buitenlanders was, volgens studies, de oorzaak van de samenzwering die broedde in Valladolid, en die door de keizer hard werd neergeslagen op het ogenblik dat ze werd ontdekt¹⁰.

De goudzucht van Willem van Croy was zo bekend, dat de ‘populaire cultuur’ de geboorte gaf aan een couplet dat doorheen het ganse koninkrijk gezongen werd en waarvan de veelzeggende verzen als volgt klinken:

*Salveos Dios
Ducado de a dos
Que Monsieur de Chievres
no topó con vos.*

(God zij gedankt
Dukaat van twee
Dat monsieur Chièvres
u niet vond.)¹¹

Een andere uitvoering van de spotversen over Croys liefde voor geld, ging als volgt:

⁸ PIRENNE, Henri. *Histoire de Belgique*. Brussel: La Renaissance du Livre, s.d. Vol. II, p. 62. Hoewel ongedateerd, is het bekend dat de editie uit 1948 stamt. Vertaling van de auteur.

⁹ *Enciclopedia universalis ilustrada europeo-americana Espasa Calpe*. Vol. XVII, p. 278

¹⁰ Ibidem.

¹¹ MATEU Y LLOPIS, Felipe. *La moneda española*. Barcelona: Alberto Martín, 1946, p. 248

*Doblón de a dos,
norabuena estedes,
que con vos
no topó Xevres.*

(Doblon van twee,
prijs u gelukkig,
dat Chièvres
u niet vond.)¹²

De slechte reputatie van Chièvres werd ongetwijfeld gerechtvaardigd door zijn buitensporige ijver voor rijkdom. Niettemin wordt nu aangenomen dat in andere aspecten de beschuldigingen een politieke reden hadden, daar hij steeds het uiterste deed om zijn monarch van dienst te zijn. Zodoende zegt de historicus én tijdsgenoot Pero Mexia over Croy:

Omdat men zegt dat hij zeer rijk was, kan ik niet ontkennen dat hij gulzig en een vriend van rijkdom was. Maar ik kan ook bevestigen dat hij een grote voorzichtigheid en wijsdom aan de dag legde, en dat hij met grote loyaliteit zijn koning diende. En dat hij hem tijdens zijn ganse leven zijn eerbaarheid gaf en vrede met de koningen en zijn burens nastreefde.¹³

De sluwheid van Willem van Croy was present sinds het allereerste ogenblik. Bij aankomst in Spanje slaagde hij erin de koning weg te houden van kardinaal Francisco Jiménez de Cisneros, regent van Spanje. De kardinaal had, hoewel reeds ziek, gereisd om de jonge monarch te ontmoeten. Croy vertraagde het gesprek voldoende tot de dood van de kardinaal op 8 november 1517. Op deze wijze vermeed Croy potentiële confrontaties die de Vlamingen best wel konden missen.

Anderzijds werd Croy er steeds van beschuldigd de bisschopstitel van Toledo – de meest invloedrijke en welvarendste van Spanje – aan zijn 17-jarige neef en naamgenoot te hebben geschonken. Immers was deze reeds door toedoen van zijn invloedrijke oom bisschop van Cambray¹⁴.

Andere prominente Vlaamse metgezellen van de jonge prins waren Adriaan van Utrecht, Jean Carondelet en Charles de Lannoy. Adriaan van Utrecht werd in Spanje door Karel op de bisschopszetel van Tortosa geplaatst. Later gaf hij hem ook de titel *Inquisidor General del Reino*, gevolgd door de promotie tot *Gran Inquisidor de Castilla*. Na zijn verblijf in Spanje zou Adriaan van Utrecht uiteindelijk tot Paus

¹² *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana Espasa Calpe*. Vol. XVII, p. 278

¹³ BLEIBERG, Germán (red.). *Diccionario de Historia de España*. Madrid: Alianza, [1979] 1986. Vol. I, p. 1039. In het artikel waar Pero Mexia citeert over Karel V.

¹⁴ Willem van Croy, de neef en naamgenoot van Chièvres, werd genaturaliseerd tot Castiliaan om, enkele dagen later, tot bisschop van Toledo te worden benoemd.

Adrianus VI worden gekroond. Jean Carondelet werd benoemd tot bisschop van Palermo en kreeg het primaatschap van Sicilië toevertrouwd. Charles de Lannoy werd in maart 1522 aangeduid als onderkoning van Napels; de Franse koning Frans I gaf zich, na te zijn verslagen bij Pavia, aan hem over.

Afhankelijk van de groepen die betrokken waren, had de afkeur voor Vlamingen aan het Spaanse hof – aanvullend op de reeds vermelde – verschillende oorzaken. Onder de ambtenaren was het de verkoop van functies die voor ongenoegen zorgde, terwijl het heffen van de omzetbelasting de edelen niet zinde. Op hun beurt was de clerus dan weer misnoegd over het innen van tienden op hun inkomen. Maar bovenal, en misschien als resultaat, was het de hooghartige houding van de Vlaamse ambtenaren – die bovendien geen twijfel zaaiden over wie nu eigenlijk het koninkrijk bestuurde – die voor de Spanjaarden onuitstaanbaar werd¹⁵.

Niettemin moet het optreden van de leden van het Bourgondische hof zorgvuldiger onderzocht worden, daar het merendeel van de negatieve reacties die ons over hen zijn overgeleverd, afkomstig zijn van bittere Spaanse edelen. Het reeds aangehaalde verhaal over de aartsbisschop van Toledo werd lange tijd als een van de vele voorbeelden van prototypische Vlaamse arrogantie beschouwd. Nu wordt algemeen aangenomen dat deze benoeming veel eerder het werk was van de Spaanse edelen – die voortdurend verdeeld waren in elkaar bestrijdende fracties – dan dat de heer van Chièvres er een hand in had. Want deze edelen gaven er, in hun ijver om een blijvende inspraak te hebben in het Spaanse oppergezag (maar vooral om te vermijden dat het in handen zou vallen van de tegenpartij), de voorkeur aan het koningschap aan buitenlanders te geven. Het is opnieuw de kroniekschrijver Pero Mexía die ons hierover inlicht:

De titel van Aartsbisschop van Toledo werd, na enkele onderhandelingen, door de Koning aan Willem van Croy gegeven, Bisschop van Cambrai en neef van de heer van Chièvres; dit wordt gefluisterd in deze koninkrijken, omwille van het feit dat een vreemdeling zo'n grote functie had gekregen. Maar ik hoorde, en het bleek later waar te zijn, dat de Markies van Villena en andere grote heren van Castilië, de Koning hadden gesmeekt hem de Aartsbisschopstitel te geven, en dat dit oorspronkelijk niet zijn idee was, noch dat Chièvres het had voorgesteld.¹⁶

Van Spanje naar Amerika

De aanwezigheid van Vlamingen in Spanje was niet nieuw. In Burgos hadden ze een uitmuntende reputatie in de wolhandel. Toen Karel op het schiereiland arriveerde,

¹⁵ DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio. *Historia de España*. Vol. III. Madrid: Alfaguara, 1976, p. 244

¹⁶ BLEIBERG, Germán. *Op. cit.*, p. 1039

waren de Vlamingen die er zich hadden gevestigd vooral gespecialiseerd in handel. “Colporteurs en handelaars van lingerie, koopmannen van linnengoed en Vlaams kant, katoen van Cambray, Vlaams laken, Antwerpse sokken en Vlaamse onderbroeken gedijden”, zegt Juan Reglá¹⁷. Na verloop van tijd begonnen deze handelaars uit de Zuidelijke Nederlanden belangrijke posities in te nemen in de havens van Sevilla en Cádiz, beiden gericht op de handel met de Indiën.

De historicus Guillermo Céspedes del Castillo is zeer kritisch voor de houding van de Vlamingen en meent dat zij verantwoordelijk zijn voor het feit dat de Grote Antillen geen suikergewassen cultiveerden, hoewel zij zeker in staat waren een exportindustrie te creëren, zoals later in Brazilië werd aangetoond. Want van de vele concessies die Karel V verleende, waren het enkel de Vlamingen die de toestemming kregen om slaven naar dat gebied te brengen. Deze toestemming werd vervolgens met groot profijt aan de Genuezen doorverkocht. Deze laatsten, in hun streven naar buitensporige winsten, verhoogden de prijs voor de arbeid die nodig was voor het planten.

Het Vlaamse overwicht bereikte een hoogtepunt onder Keizer Karel V. Hierdoor begon men in Spanje te vrezen dat de Casa de Contratación naar Antwerpen kon worden overgeplaatst, terwijl in de Nieuwe Wereld:

De kolonisten van het Spaanse eiland vreesden dat de koning in zo'n situatie in staat was om de gebieden die hij in de Nieuwe Wereld had geërfd, weg te geven of te verkopen, waardoor zij het subject zouden worden van een andere prins en andere niet-Castiliaanse wetten. Daardoor vroegen zij de monarch om de Westelijke Indiën in het koninkrijk Castilië op te nemen, met de formele belofte dat zij er nooit van zouden worden vervreemd.¹⁸

¹⁷ REGLÁ, Juan. “La época de los primeros austrias”. VICENS VIVES, J. (red.). *Historia de España y América*. Barcelona: Vicens Vives, 1982, Vol. III, p. 89

¹⁸ CÉSPEDES DEL CASTILLO, Guillermo. “La Conquista”. In SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás (red.). *Historia de América Latina*. Madrid: Alianza América, 1985, p. 305. Op 14 september 1519 werd bevestigd, voor de vrede van velen, dat de Indiën een onvervreemdbaar deel van Castilië waren.

Hoofdstuk II – Vlamingen in Zuid-Amerika

Tijdens de bijna drie eeuwen die deze studie dekt, zullen we in contact komen met de bewoners van de Zuidelijke Nederlanden die een bijna eindeloze variëteit aan beroepen en functies over gans Zuid-Amerika uitoefenden. Omwille van de toenmalige mentaliteit was het leven van deze buitenlanders niet altijd gemakkelijk. Dankzij hun vaardigheden slaagden velen er niettemin in zich in hun activiteiten te onderscheiden en droegen op deze manier rechtsreeks bij tot de ontwikkeling van ons continent.

De Spaanse visie op de buitenlander

Spanje was ten tijde van de ontdekkingen en de conquista extreem conservatief en religieus. Het zag elke buitenlander als een potentiële vijand of ten minste als een opportunist die profiteerde van het bezit van vreemd gebied, dat er was voor het gebruik en de ondersteuning van de inlanders. Spanje beschouwde elk individu schadelijk die, om welke reden dan ook, zijn land verliet om ergens anders te gaan wonen, zelfs al was dit slechts tijdelijk. Gaspar de Escanola y Agüero beschrijft hoe Spanje zich tot de vroege 18de eeuw tegenover de buitenlander opstelde:

Vreemdelingen van verschillende aard, gebruiken en geestelijkheid die zich van hun domeinen en vrijstaten hebben onttrokken, willen zich bemoeien in andermans zaken en profiteren van hun roem, beroepen, handel, voordelen en grootgrondbezit. Zij, eens dit alles ingenomen, zoals bepleit door het geluk dat altijd beter gedijt op vreemde bodem dan in het land van herkomst, nemen alles over en zijn de reden voor de geboorte van iets zo barbaars en onbarmhartig als de vloed van driftig water stromend in hun eigen landgoederen voor verkwikking en verlichting van hun eigen dorstige gronden, terwijl de onmiddellijke buurt wordt besmet. Dit verspreidt zich, wordt gebruikt en gesmaakt door de vreemdelingen.¹⁹

De wetgeving rond de overtocht van buitenlanders naar de Indiën is duidelijk en dateert van ongeveer dezelfde periode als de ontdekking van het nieuwe continent. De Katholieke Koningin Isabella ontzegde iedereen die niet van Castilië en León was de toegang tot de Nieuwe Wereld en verbood de directe handel tussen buitenlanders of derden en Amerika.

De wetgeving was niettemin weinig doeltreffend en vele buitenlanders arriveerden in de Indiën met of zonder *licencia*, een zogenaamde officiële toelating om naar de

¹⁹ CÚNEO VIDAL, Rómulo. "Extranjeros. Su Admisión en las colonias españolas de América durante los primeros siglos de la conquista". *Revista Histórica*. Vol. VI, Deel I. Lima, 1918, pp. 60-61. Citeert hoofdstuk XXXIX van *Gazofilacio Real del Perú*, door Gaspar de Escalona y Agüero.

Indiën te trekken. Een van de meest gebruikte manieren om de Atlantische Oceaan over te steken, was door dienst te nemen in het leger en daarbij speciale posities – die moeilijk ingevuld konden worden – te betrekken. Eenmaal in Amerika, vestigden de buitenlanders er zich. Sommigen onder hen huwden in hun nieuw land en vormden op die manier families. Toen men in een ultieme poging een einde probeerde te brengen aan deze praktijken, ontstonden verschillende problemen die de overheden ertoe verplichtten concessies te verlenen en compromissen te sluiten.

Het leveren van een financiële bijdrage aan de schatkist was een manier om buitenlanders in de Indiën toe te laten. Deze formule stond bekend als de *composición*. Hiervoor dienden enkele voorwaarden te worden vervuld, zoals een langdurig verblijf in de plaats van residentie en gehuwd zijn met een inheemse vrouw of echtgenote die in de Indiën verbleef.

In Peru verschenen in 1591 de eerste wetten met betrekking tot buitenlanders in de *reales cédulas* of koninklijke besluiten, ondertekend door Filips II. De eerste, goedgekeurd in El Pardo op 1 februari, gelaste de uitwijziging van iedereen die niet van Aragon, Castilië, Catalonië of Valencia was binnen een periode van vier maanden; ook zij die geen *licencia* hadden, werden verplicht de Indiën te verlaten²⁰. De tweede *real cédula*, eveneens ondertekend op bovenstaande datum, beschrijft dat – om problemen te vermijden die de eerste zouden kunnen veroorzaken – zij die reeds geruime tijd in de Indiën verbleven en er getrouwd waren, in hun land mochten blijven. Om deze toestemming te verkrijgen, was het natuurlijk nodig een som geld te betalen. Het is illustratief voor de toenmalige mentaliteit, dat met het geld dat op deze manier werd verzameld, de buitenlander bijdroeg tot de financiering van een leger waarmee Spanje de zee precies tegen vreemde naties kon verdedigen²¹.

Toen de onderkoning van Peru deze decreten toegestuurd kreeg, bracht hij ze niet onmiddellijk in de praktijk. Maria Encarnación Rodríguez Vicente legt in een paper over buitenlanders in het Peruaanse koninkrijk de politieke redenen uit waarom de onderkoning deze beslissing nam:

De onderkoning Marqués de Cañete vond niet het juiste moment om hen tot uitvoer te brengen. Door de misnoegdheid in het onderkoninkrijk als gevolg van de invoering van het recht op de omzetbelasting – die in sommige gebieden voor rellen zorgde – was het vrij moeilijk om nieuwe bijdragen te vragen, zelfs niet aan buitenlanders.²²

²⁰ A.G.I. Audiencia de Lima, Bestand 33. Real Cédula al Virrey del Perú. El Pardo, 1/II/1591

²¹ Ibidem.

²² RODRÍGUEZ VICENTE, M.E. “Los extranjeros en el reino del Perú”. *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Barcelona, 1967. Vol. II, p. 534

Sommige buitenlanders die niet voldeden aan de door de wet opgelegde voorwaarden, vonden een manier om te uitwijziging te omzeilen. Een voorbeeld van zo'n buitenlander was Cornelis de Lamberto, een rijke Vlaamse handelaar die in Potosí leefde en wiens vermogen 20.000 dukaten bedroeg. De echtente van Lamberto was in Sevilla achtergebleven, wat – gezien het huwelijksbeginsel gestipuleerd in de wetgeving – zijn kansen om in de Indiën te blijven, sterk verminderde. Niettemin kon hij, door middel van medische informatie, vermijden naar Europa te worden teruggestuurd. Een medisch attest verklaarde immers dat het, gezien de ernst van zijn aambeien, voor hem onmogelijk was om naar Lima te reizen, noch te voet, noch te paard. Het medisch attest stelde bovendien dat, indien Cornelis de Lamberto gedwongen zou worden naar Europa terug te keren om zijn taak als echtgenoot te vervullen, hij niet in staat zou zijn seksuele betrekkingen met zijn vrouw te onderhouden, omwille van de pijnen die hij anders zou lijden²³.

Anderzijds waren de koloniale autoriteiten algemeen gesproken vrij flexibel in de uitwijzigingen, niet enkel omwille van het gemak in de kolonies, maar ook omwille van suggesties komende van het schiereiland. Op die manier gaf een speciale commissie van de Consejo de Indias bijvoorbeeld de bevoegde autoriteiten in Lima de aanbeveling om inschikkelijk te zijn met de buitenlanders die, als onderdanen van de koning, getrouwd waren in de Indiën, kinderen hadden of hadden deelgenomen aan de verovering van de ontdekte gebieden. De commissie stelde ook voor toegeeflijk te zijn met zij die zeer arm waren en niet in staat waren om de terugreis te bezoldigen. In elk geval is deze herhaling merkwaardig, aangezien de *real cédula* uit 1591 dit reeds in overweging nam.

In zijn uiteenzetting over buitenlanders schrijft Rodríguez Vicente dat er zich, onder degenen die in 1595 in Peru van de *composición* (i.e. de toestemming om in de Indiën te blijven na betaling aan de Kroon en na te hebben voldaan aan bepaalde voorwaarden) gebruik maakten, twee Vlaamse kleermakers bevonden, alsook één persoon *que adoba medias*²⁴; onder de soldaten die rechtstreeks de onderkoning dienden, waren een livreeknecht, een bewaker en een lansier aanwezig. De onderzoeker eindigt zijn lijst met een herbergier van dezelfde origine. In Quito werd de *composición* tussen 1595 en 1597 toegekend aan de Vlamingen Enrique de Molina en Cristóbal Martín, en in Guayaquil aan Juan Flamenco²⁵.

²³ STOLS, E. en E. DARGENT CHAMOT. "Aventuriers des Pays-Bas en Amérique hispano portugaise". In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, 1993, p. 59

²⁴ Volgens de Diccionario de la Real Academia Española, stemt "adobar" overeen met het Spaanse werkwoord *arreglar* of herstellen. "Media" betekent in het Spaans spanbroek of kous. Noot van respectievelijk de auteur en de vertaler.

²⁵ RODRÍGUEZ VICENTE, M.E. *Art. cit.*, p. 534

Zij die kwamen

Omwille van didactische doeleinden hebben we deze studie als een soort professionele catalogus opgevat. Aangezien we ons bewust zijn van de complexiteit die deze methologie soms met zich mee kan brengen, hebben we – in sommige gevallen – de rubrieken uitgebreid. Hierdoor zijn we in staat alle Zuid-Nederlanders erin onder te brengen.

Het is bijna onmogelijk het aantal Vlamingen in een gebied op eender welk ogenblik of gedurende de drie bestudeerde eeuwen te kennen. Doen alsof we, ons baserend op herziene data, een vast cijfer kunnen geven, zou weinig waardevol zijn. Immers is het in de meeste gevallen ondermeer moeilijk de namen te relateren aan een nationaliteit, zeker wanneer deze niet expliciet wordt vermeld. Enkel het register van de *composición*, opgesteld in 1595, kan voor historici enige vorm van houvast bieden, daar het een universeel opgesteld document is. Het jaartal is interessant omdat het overeenstemt met een periode van pracht en praal, namelijk naar het einde toe van het bewind van Filips II en dichtbij de einddatum wanneer de laatste Vlamingen in de Indiën mochten verblijven.

In de uiteenzetting van Rodríguez Vicente kunnen voor Peru dertien Vlamingen worden teruggevonden. We dienen echter op te merken dat de lijst enkel refereert naar zij die zichzelf presenteerden en dus aan de voorwaarden – zoals vermeld in de *real cédula* – voldeden. Hierdoor kunnen een groot aantal individuen die niet aan deze condities beantwoordden, niet in rekening worden gebracht. Anderzijds is het vermeldenswaardig dat de namen van de personen op de teruggevonden lijst overeenstemmen met de Spaanse benamingen. Omdat deze namen niet terugkeerden in het register van de *composición*, werden deze Vlamingen vermoedelijk nooit als dusdanig geïdentificeerd. Immers duikt in de herziene documentatie maar zelden een geval op waarin de originele Vlaamse naam en zijn verspaanste versie worden vermeld. De dertien Vlamingen die in de studie worden opgesomd, zijn:

Juan Andrés	Pedro Bibanti	Diego Corín
Juan Danza (Potosí)	Francisco Enríquez	Francisco de Estrada
Juan Guillermo	Juan Juárez (Potosí)	Juan Lorenzo (Potosí)
Mateo de Prado	Marcos Ramírez	Juan de la Torre
	Juan Velázquez	

De verleiding is groot om Juan Andrés en Juan Guillermo als de respectievelijk beter gekende Andrés de Lovaina en Guillermo de Enberes te identificeren, of Francisco

de Estrada als de handelaar Francisco van der Herstraten, over wie we enige gegevens hebben²⁶.

Dit is misschien wel het meest opportune moment om enkele inzichten te bieden in de naamgeving van de Vlamingen in Spanje en de Indiën. Logischerwijze was het voor de Castilianen bijna onmogelijk om de Vlaamse namen uit te spreken. Hierdoor moesten deze versimpeld worden. Dit kon op drie manieren gebeuren. Een eerste mogelijkheid was het koppelen van de plaats van afkomst aan de exacte naam, op dezelfde manier zoals de Spanjaarden dat vaak deden. Zo hebben we het bijvoorbeeld over *Juan de Bruselas*, *Andrés de Lovaina*, *Pedro de Amberes* of de meer universele achternamen *Flamenco* of *De Flandes*. De tweede manier bestond erin de familienaam van het Vlaams naar het Spaans te vertalen. Guillermo Beke, wiens familienaam refereert naar het Nederlandse woord voor ‘beek’ of ‘stroom’, werd zo *Del Río*; Diego de la Puente, de schilder, moet Van den Brugge zijn geweest, een vaak voorkomende naam in Mechelen, zijn stad van herkomst. Tot slot kon men de naam aanpassen, willekeurig en zich baserend op de uitspraak. Op deze manier werd *Van den Berg*, de familienaam van de jezuïet die in Chili diende, omgevormd tot *Vargas*. De naam van *Miguel del Pilar*, de zilversmid, was afgeleid van *Van Pillar*, maar was ook gekend als *Miguel de Bruselas*. Deze oplossing werd toegepast tot minstens het midden van de 19de eeuw, toen de twee broers *Colbart*, tuiniers van de Cercado de Lima (het district Lima, de plaats waar de binnenstad en het oude historische centrum van Lima zich situeren), gekend waren onder hun bijnaam *Escobar*. Niettemin waren er Vlamingen die hun originele familienaam behielden (hoewel het klopt dat zij er de voorkeur aan gaven hun verspaanste voornaam te gebruiken). Op deze manier werd *Joost de Rijcke* omgevormd tot *Jodoco Ricke* – de geschriften over hem hebben het meestal over *fray Jodoco* – en de kosmograaf Juan Ramón Coninck wordt in de bronnen simpelweg Juan Ramón genoemd.

In deze studie hebben we, zoals reeds vermeld, de Vlamingen uit Spaans Zuid-Amerika omwille van didactische doeleinden in vier brede categorieën opgedeeld. We zijn er ons niettemin van bewust dat in vele gevallen de individuen in meer dan één categorie kunnen worden ondergebracht:

1. *Veroveraars, soldaten en zeelui*. Deze categorie bevat de Vlamingen die aan land en op zee deelnamen aan de Spaanse verovering en deel uitmaakten van de Europese aanwezigheid tijdens het onderkoninkrijk, met inbegrip van zij die dit alles mogelijk maakten.

²⁶ In de rubriek “Handelaars” wordt Herstraten in meer detail besproken.

2. *Staatsofficieren.* De Vlaamse individuen die openbare ambten bekleedden, gaande van een brugwachter tot een onderkoning.
3. *Missionarissen, onderwijzers en andersdenkenden.* Bevat alle individuen die betrokken waren bij religieuze instellingen, gaande van leden van religieuze ordes tot de slachtoffers van de Inquisitie, waaronder enkele kunstenaars.
4. *Ambachtslieden en handelaars.* Zij die, op het vlak van productie van goederen en diensten, of op het vlak van handel, actief deelnamen aan het economisch leven in Zuid-Amerika.

Hoofdstuk III – Veroveraars, soldaten en zeelui

De aanwezigheid van Vlamingen tijdens de kolonisatie van de noordelijke regionen van Zuid-Amerika heeft ons verschillende en interessante getuigenissen opgeleverd. Aan de expedities van Lerma naar Santa Marta, alsook deze van de Duitsers naar Venezuela, namen enkele Vlamingen deel. Een van hen was soldaat van Federmann, stichter van Santa Fe de Bogotá. Ook een vrouw, Isabel de Malinas – de enige van haar geslacht die we konden identificeren – participeerde in het migratieproces naar de Nieuwe Wereld. Een clericus, de jezuïet Theobast, heeft ons enkele feiten overgeleverd over zijn lijden tijdens de grote oversteek en het adaptatieproces in de Zuid-Amerikaanse territoria.

Veroveraars en soldaten

Keizer Karel V gaf op 20 december 1527 García de Lerma, poorter van Burgos, de titel van gouverneur van Santa Marta, op de Caraïbische kust van het huidige Colombia. Karel vertrouwde Lerma de ordehandgaving binnen deze provincie toe; de provincie was tijdelijk – sinds de dood van Rodrigo de Bastidas – in handen van Pedro de Badillo. Deze had zichzelf onderscheidden, niet enkel door zijn hard en gewelddadig karakter, maar ook omwille van het niet betalen van *quintos* die de Kroon toebehoorden.

De expeditie van Lerma verliet Spanje op 8 oktober 1528 en arriveerde in Santa Marta op 28 februari 1529. Drie Vlaamse soldaten participeerden in deze expeditie: Alate Vigor, Victor Julie en Juan Flamenco²⁷. Garcia de Lerma – nadat hij zijn gouverneurschap had opgenomen en enkele huizen met edele materialen had gebouwd – zond twee expedities uit: een langs de Magdalena Rivier en een in de vallei van Upar. Wat betreft het lot van de drie Vlamingen die aan deze expeditie deelnamen – een van de eerste individuen in de beginfase van de Zuid-Amerikaanse *conquista* – weten we enkel iets over Juan Flamenco.

De bezorgdheid over de mogelijkheid dat Vlamingen en Duitsers religieuze ideeën, verschillend van wat Rome propageerde, naar de noordelijke regionen van Zuid-Amerika konden brengen, is duidelijk terug te vinden in de brief van de bisschop van Venezuela, Rodrigo de Bastidas – zoon van de gelijknamige veroveraar – aan “Zijne

²⁷ *Catálogo de Pasajeros a Indias*. Vol. I, 1509-1533. Dossier 5536, boek II, pp. 115-119. Ministerio de Trabajo y Previsión. Madrid, 1933, p. 420

Majesteit”²⁸. In deze zendbrief adviseerde de clericus geen Duitsers naar Venezuela te laten vertrekken, aangezien sommigen onder hen verslaafd waren aan de geschriften van Luther. Bovendien verheugde de ijverige bisschop zich in zijn brief over het “gelukkig feit” dat al zij die verdacht werden van lutheranisme, omgekomen waren tijdens de expedities van Ambrosius Alfinger en dat hij procedeerde tegen *maestre* Juan Flamenco, die “besmet was door deze lepra”²⁹.

Later vonden we een Juan Flamenco terug die dezelfde Vlaming kan zijn als degene die samen met Lerma arriveerde of degene die in de brief van bisschop Bastidas wordt vermeld. De naam en het adjectief zijn echter zo triviaal, dat ze geen enkele zekerheid bieden. Deze Juan Flamenco woonde en dreef handel in Venezuela. Hij was ook veroordeeld door de jurisdictie van Alfinger, die de kolonisten de *rescate de piezas de oro* of het ruilen van goudstukken voor Indiaanse snuisterijen verbood. Hoewel dit inging tegen de koninklijke besluiten, hebben we over dit feit een wettelijk en waardevol document.

Tijdens het proces van de Duitse bankiers- en handelaarsfamilie Welser in 1546, geleid door rechter Juan Frias, waren drie getuigen uit Venezuela aanwezig. Ze gaven hun relaas over wat er met de handelaar Juan Flamenco was gebeurd. Een van hen, Hernán Darías, legt uit:

Tijdens het bewind van Ambrosius (Alfinger) voorkwam de gouverneur op verschillende manieren de vermelde *rescate*. Hij was zo overtuigd, dat iedereen die wist van de *rescate* of er zelfs maar over sprak, gevaar liep te worden opgehangen. Ik zag in het bijzonder een Mijnheer Juan Flamenco die naar deze provincie met koopwaar kwam en erin verbleef. Omdat hij twee *caricuris* had geruild, werd hij opgesloten en openbaar medegedeeld dat hij lichamelijk zou worden gestraft; uiteindelijk werd hij uit de provincie verbannen.³⁰

De tweede getuige, een zekere Virgilio García, voegde daaraan toe dat Juan Flamenco “op hardhandige wijze gevangen werd gehouden en dat men overwoog hem op te hangen”³¹. Uiteindelijk vertelde Gonzalo de Arce in zijn getuigenis wat het volk dacht over de motieven die Alfinger zo grillig deden handelen tegenover de

²⁸ Rodrigo de Bastidas werd in 1535 benoemd tot bisschop van Venezuela met zetel in Coro. Vanaf 1540, na het ontslag van Spira, verbleef Bastidas – die in 1539 verkozen werd tot bisschop van Puerto Rico – enige tijd in Venezuela, waar hij het interim-bestuur op zich nam.

²⁹ FRIEDE, Juan. *Los Welser en la conquista de Venezuela*. Caracas-Madrid: Edime, 1961, p. 24. Overgenomen uit de Colección Muños, LXXX.

³⁰ *Juicios de Residencia en la Provincia de Venezuela*. I. “Los Welser”. Biblioteca de la Academia Nacional de Historia, nr. 130. Fuentes Para la historia de Venezuela. Caracas, 1977, p. 341. “Caricuris” was de benaming die men in Venezuela aan beeldjes en gouden sieraden gaf.

³¹ *Op. cit.*, p. 403

Vlaamse handelaar. Hij zei “dat hij gelooft [...] dat de vermelde gouverneur dit deed om al het goud te houden en om de Indianen te kunnen verhuren”³².

Een van de agenten van de Welsers, Nicolás Federmann, kreeg in 1529 de opdracht een groep met 123 soldaten en 24 mijnwerkers te leiden. Bedoeling was Alfinger te ondersteunen in zijn pogingen om Venezuela in te nemen. Na zijn aankomst in Coro (maart 1530), benoemde Alfinger Federmann tot zijn plaatsvervanger tijdens zijn expeditiereizen. Maar verleid door de commentaren en informatie die hij van Alfinger toegestuurd kreeg, verliet Federmann Coro voor een onbevoegde ontdekkingsstocht, die tot maart 1531 duurde. In die maand keerde hij terug, er vol van overtuigd de andere zee te hebben ontdekt; het bleek echter de overstroomde Orinocovlakte te zijn. In elk geval had deze expeditie de verdienste de eerste te zijn die een grote Andeszone doorkruiste.

Bij zijn aankomst vond Federmann een verbolgen Alfinger, die geen moment twijfelde en hem omwille van zijn deloyaal gedrag terug naar Europa zond. Na zijn ontzetting uit het ambt, werd de situatie uitgeklaard. De Welsers waren zelfs dermate onder de indruk van zijn onderneming, dat ze hem via een contract de toestemming gaven te gaan ontdekken. Het vertrouwen van de bankiers in Nicolás Federmann was zo groot, dat ze hem na Alfingers dood benoemden tot gouverneur van Venezuela. De functie werd echter ingetrokken toen Federmann vervangen werd door Jorge Hohermut. Hohermut stond beter bekend als Jorge de Spira en had Federmann in 1535 naar Coro vergezeld.

In de nieuwe expeditie, ditmaal onder leiding van Spira, scheepten ook vier Vlamingen in: de Mechelenaar Gaspar de Metenes, Calixto Cler (van Antwerpen), Pedro de Tornay en een zekere Juan de Bruselas. Opnieuw in Zuid-Amerika, startte Federmann zijn expedities die in 1539 eindigden in de savanne van Cundinamarca. Hij had in Ariari goud uit Bogotá gevonden. Dit prikkelde hem om de Andes te doorkruisen, wat niet zonder moeilijkheden verliep. De ontmoeting met Jiménez de Quesada – die als eerste was aangekomen – en de nabije aanwezigheid van Sebastián de Belalcázar en zijn groep (afgescheiden van het leger van Pizarro) deed hen beslissen om, nadat Federmann uit de handen van Jiménez de Quesada een compensatie van 10.000 pesos had ontvangen, de stad Santa Fe de Bogotá te stichten en er een aantal soldaten uit elke groep achter te laten. Onder de 30 soldaten van de Duitser bevond zich Antón Flamenco, die aldus een stichter en één van de eerste Europeanen die zich in Bogotá vestigde, mag worden genoemd.

In de lijst met de *soldados del general Nicolás de Federmann a quien se dio de comer en este reino* (soldaten van generaal Nicolás Federmann die gevoed werd in

³² *Op. cit.*, p. 404

dit koninkrijk), opgenomen door Juan Rodríguez Freile in *El Carnero*, wordt enkel “Antón Flamenco, *Vecino* de Santa Fe” vermeld³³. Van deze stichter kennen we andere details over zijn latere activiteit dankzij een geschreven bewijs, afgegeven in Valladolid in 1556. Hierin wordt erop gewezen dat het *cabildo* of bestuur van de stad Santa Fe, Antón Flamenco een bestaande molen in de stad schonk³⁴.

De Belgische onderzoeker Eddy Stols, professor aan de Universiteit van Leuven, wijst erop dat de Welsers voor de verkenningen in Venezuela ondersteunende Vlaamse technici in dienst namen. Hans de Bruselas was zo’n technicus. Tijdens de expeditie van Juan del Junco naar Cartagena in 1535 werden de Vlamingen Sebastián de León, Luis de Longobal, Paqui Cler, Guillermo Daval de Nazaret, Isabel de Malinas, Francisco en Pablo Dubri (beiden van Brussel) en Miguel Rus van Cambray aangeworven. Kort daarna vertrok Gaspar Woirstat (van Antwerpen) naar Venezuela. Het volgende jaar, in 1536, reisde de Vlaming Adrián Fordeque, Borbeque of Verbeque naar Santa Marta. Hij maakte op 21 januari 1538 in Cartagena een testament op en was de zoon van Adam Verbeque, handelaar in Antwerpen. Stols noemt ook Juan Ort en Adriano Estranbeque, beiden van Antwerpen, die in 1536 naar Tierra Firme trokken (met name naar de noordelijke kust van Zuid-Amerika), zonder daarbij hun stad van bestemming te vermelden³⁵.

Voor zover we weten, waren de eerste Vlamingen die in Peru aankwamen de franciscanen Joost de Rijcke en Simon van Brussel. Ze arriveerden kort na de invasie op onze kusten, amper twee jaar nadat Inca Atahualpa in Cajamarca gevangen werd genomen.

Hoewel de franciscaan Joost de Rijcke vlak na de invasie van Pizarro’s troepen aankomt, moeten we wachten tot het einde van de burgeroorlogen vooraleer we – in de lijst met de individuen die tijdens het proces door *licenciado* Gianca als gonzalist werden veroordeeld – de eerste voor ons relevante soldaten en zeelui terugvinden.

In een memoriaal, gekopieerd door *escribano* of klerk Simón de Alzate van het origineel van de hand van Baltasar Hernández, vonden we enkele sumiere gegevens over Vlamingen die vroeg in Peru arriveerden. Hernández was *escribano* tijdens het proces tegen zij die de bevelen van Gonzalo Pizarro hadden uitgevoerd; de voorzitter was de procureur van de Audiencia de Lima, de *licenciado* Andrés de Cianca. Het

³³ RODRÍGUEZ FREILE, Juan. *El Carnero*. Bogotá: Villegas Editores, [1638] 1988. Hoofdstuk VI, p. 141. Deze editie is de eerste uitgave van het manuscript van José Antonio de Ricaute y Rigueyro (1788). “Vecino” betekent in deze context poorter (noot van de vertaler).

³⁴ Audiencia de Santa Fe. Bestand 533, boek II, fol. 40. In het schriftelijk bewijs, afgegeven in Valladolid op 22 december 1556, was de schenkingsakte opgenomen, getekend door de Prinses, Ledesma, de Markies, Briviesca, Don Juan en Villagómez.

³⁵ STOLS, Eddy. “Gens des Pays-Bas en Amérique Espagnole aux première siècles de la colonisation”. *Bulletin de l’Institut Historique Belge de Rome*. Deel XLIV, 1974, p. 591

rekest werd later naar Spanje gezonden. In veel gevallen hebben we enkel de naam, het vonnis en occasioneel een korte aanvullende nota. Zo weten we bijvoorbeeld dat Juan de Calle (van Rijsel of Mechelen) veroordeeld werd tot 100 zweepslagen, verlies van eigendom en levenslange verbanning uit Spanje, alwaar hij moest galeien. Jácome Vela en Jacques de Olanda, ingezetenen van Vlaanderen, kregen dezelfde straf; Rodrigo de Azer, bespeler van de *chirimía* of een soort hobo, werd voor eeuwig uit Spanje verbannen, maar kreeg geen zweepslagen, noch verloor hij zijn bezittingen. Bovendien duurde de galeistraf die aan de musicus werd opgelegd slechts twee jaar in plaats van levenslang (zoals bij de eerste drie veroordeelden); Pedro de Olanda werd gebannen “van de grenzen van Cuzco, Charcas, en Arequipa en Guamanga” en werd gedwongen zes jaar in Lima te verblijven. Zelfs milder was de straf die *Maestre* Diego Flamenco, “kleermaker van *Bruos* (Brugge) in Vlaanderen”, kreeg: hij mocht slechts “gedurende een half jaar de grenzen van Cuzco naar boven [niet] oversteken”³⁶.

Meer informatie hebben we over Cornieles de Enberes, *arcabucero* of boogschutter in het leger van Francisco de Carbajal, die vocht onder het vaandel van kapitein Alonso de Mendoza. Cornieles de Enberes verschijnt op 21 augustus 1542 op het appel, opgemaakt in de *hacienda* van Lope Mendieta, vier mijlen van Chusquisaca³⁷.

De overwinning van Pocona op donderdag 8 juli 1546 werd grotendeels mogelijk gemaakt door de strategische truc van Francisco de Carbajal. Door al zijn *arcabuceros* en *piqueros* “de paarden en ezels te laten berijden” kon de *Demonio de los Andes* een vlugge driehoeksbeweging vormen, het dorp omsingelen en het later die avond innemen. Volgens Rafael Loredó onderscheidde Cornieles de Amberes zich tijdens deze actie³⁸.

Deze Cornieles de Amberes kan dezelfde Vlaming zijn naar wie verschillende decennia later verwezen wordt in een brief uit februari 1583 van Francisco van der Herstraten, poorter van Antwerpen, aan zijn kostwinners in Sevilla. In deze brief schrijft Van der Herstraten dat hij in het gezelschap vertoefde van een landgenoot “die Adrián Cornieles heet, een veroveraar van dit land die in Cochabamba nabij Potosí leeft”. Uit het schrijven kunnen we opmaken dat Cornieles kort daarvoor in Lima had verbleven en teruggekeerd was naar Cochabamba, en dat tijdens hun

³⁶ SAN CRISTÓBAL, Evaristo. *Apéndice al Diccionario Histórico Biográfico del Perú*. Vol. I. Lima, 1935. Vanaf pagina 453 start het volledige rekest over “De personen die veroordeeld werden in de Indiën en provincies van Peru voor deelname aan de rebellie van Gonzalo Pizarro, door *licenciado* Cianca”.

³⁷ DEL BUSTO, José Antonio. *Diccionario Histórico Biográfico de los Conquistadores del Perú*. Vol. II, p. 54. Lima: Studium, 1987. LOREDÓ, Rafael. *Alardes y derramas*. Lima: Librería Gil Impresores, 1942, p. 102

³⁸ LOREDÓ, Rafael. *Op. cit.*, p. 102

ontmoeting de twee mannen het idee ter sprake brachten om samen ooit naar Vlaanderen te gaan³⁹.

Uit die periode weten we ook iets over Guillermo de Enberes, soldaat van kapitein Melchor Verdugo. Verdugo was een veroveraar en poorter van Trujillo. Hij voerde de bevelen van onderkoning Núñez Vela uit en “monsterde aan op een galjoen met dertig van zijn burens en met publieke fondsen”⁴⁰. Om manschappen voor zijn genootschap te rekruteren, zette Verdugo koers naar Nicaragua, waar hij niet enkel de verwachte steun misliep, maar bovendien werd achtervolgd. De kapitein kwam van over het Meer van Nicaragua en nam de haven van Nombre de Dios in. Hij was op de hoogte van de aanwezigheid van de predikant Pedro de la Gasca in Panama en bood hem bijgevolg zijn diensten aan. Maar zijn aanbod werd niet aanvaard door *el pacificador*, daar hij de reputatie had “ongemakkelijk en hebzuchtig” te zijn⁴¹.

Een Vlaming die een tragische dood stierf, was Monteverde. Hij was soldaat in de tweede expeditie die de troonsverrader Lope de Aguirre langs de Amazonas ondernam. Professor Stols speculeert dat deze Monteverde lid was van de Antwerpse familie Groenenberch, die zich reeds meerdere jaren op de Canarische Eilanden als suikerplanters hadden gevestigd⁴². Na de dood van Pedro de Ursúa en de overname van de expeditieleiding door Lope de Aguirre werd de Vlaming Monteverde dood teruggevonden met de inscriptie *amortinadorcillo*, oproermakertje, op zijn borst. Volgens de kroniekschrijver Toribio de Ortiguera – die naar hem verwijst als Miguel Verde – werd hij vermoord omdat Lope de Aguirre geloofde dat de Vlaming “onverschillig was in zijn dienstverlening”. Hij voegt eraan toe dat sommigen meenden dat hij luthers was, wat hij kon getuigen. Hij besluit door te stellen dat “op enigerlei wijze, hij moeizaam stierf”⁴³. Nadat hij vermeldt dat twee personen ter dood neergeslagen werden, stelt Gonzalo de Zúñiga enkel dat “een andere goede soldaat, Juan de Monte-Verde genaamd” door hetzelfde lot werd getroffen⁴⁴. Francisco Vásquez is het eens met de mening van Toribio de Ortiguera, door aan te duiden dat er geruchten waren dat hij luthers was. Doch hij vermeldt niet de voornaam van de Vlaming⁴⁵, terwijl in een anonieme lijst met de slachtoffers van Lope de Aguirre en de

³⁹ A.G.N. Lima, Jesuitas, Varios, 102

⁴⁰ DEL BUSTO, José Antonio. Op. cit., Vol. II

⁴¹ DEL BUSTO. Op. cit., Vol. II, p. 54. De auteur verwijst naar de volgende bron: A.G.I., Patronato 97-N1-R-1. De biografie van Melchor Verdugo kan nagelezen worden in MENDIBURU, Manuel. *Diccionario Histórico Biográfico del Perú*. Vol. XI, p. 298. Lima: Imprenta Enrique Palacios, 1934. Tweede editie.

⁴² STOLS, Eddy en Eduardo DARGENT. “Avonturiers des Pays-Bas en Amérique hispano portugaise”. In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, 1993, p. 42

⁴³ ORTIGUERA, Toribio de. “Crónica”. In MAMPEL GONZÁLEZ, Elena en Neus ESCANDELL TUR (comp.). *Lope de Aguirre. Crónicas. 1559-1561*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1981, p. 112

⁴⁴ ZÚÑIGA, Gonzalo de. “Relación verdadera de lo ocurrido en el río Marañón”. In MAMPEL GONZÁLEZ, Elena en Neus ESCANDELL TUR (comp.). Op. cit., p. 19

⁴⁵ VÁSQUEZ, Francisco. “Relación de la jornada de Pedro de Orsua a Omagua y al Dorado”. In MAMPEL GONZÁLEZ, Elena en Neus ESCANDELL TUR (comp.). Op. cit., p. 231

details omtrent hun dood, staat opgetekend: “Bernardino Monteverde, a garrote⁴⁶, flamenco”⁴⁷.

Op 17 april 1561 deed de vierde onderkoning van Peru – Diego López de Zúñiga y Velasco, de vierde *conde* de Nieva – zijn intrede in Lima. Om dit te vieren, werden aangepaste en uitzonderlijke festiviteiten georganiseerd. Felipe Flamenco was, bijvoorbeeld, verantwoordelijk voor het afvuren van artillerieschoten. Vier maanden later, op 21 augustus, lezen we hierover in *Los libros de Cabildos de Lima*:

In deze *Cabildo* werd bevolen te rechtvaardigen Felipe Flamenco, artillerist, 40 pesos in huidig zilver voor het werk en de uitgaven voor het afvuren van de artillerie toen *el Virrey Conde de Nieva* Lima binnentrad.⁴⁸

Zeelui

De zeelui uit Vlaanderen zijn helaas nog zeldzamer dan de soldaten. Onder hen moeten we in de eerste plaats Roldán de Argote, matroos tijdens de expeditie van Magalhães, vermelden. Het was Argote die als eerste de doorgang naar de Stille Oceaan zag.

Argote was een van de vijf Vlamingen die in de Spaanse expeditie, onder leiding van de Portugees Fernão Magalhães, op weg was om de wereld voor het eerst in de geschiedenis te omzeilen. Hij was, net zoals twee andere landgenoten, een kanonnier, i.e. verantwoordelijk voor het afvuren van *las lombardes*, een soort grootkaliber kanonnen. Zijn naam zal waarschijnlijk door een gelukkig toeval voor eeuwig aan het nageslacht doorgegeven worden, daar hij – volgens Herreras verklaring – de eerste man was die de monding van de Straat van Magalhães in de Stille Oceaan opmerkte.

Laten we het verhaal even reconstrueren. Tijdens de begindagen van november 1520, toen de expeditieschepen verankerd lagen in de Bahía de las Sardinias en de bemanning angstig was omdat men niet wist wanneer de reis precies zou eindigen, zond Magalhães – om er zeker van te zijn dat men niet op een dood spoor aan het navigeren was – Roldán de Argote in *un chalupón* of kleine sloep erop uit om de route die voor hen lag te verkennen. Tegelijk hoopte de Portugese kapitein de

⁴⁶ De “garrote” verwijst met name naar een executie-apparaat dat door de Spanjaarden werd gebruikt. Het bestond uit een stoel waarop de veroordeelde werd vastgebonden en de beul een metalen halsband door middel van een slinger of wiel aanspande waardoor verstikking optrad. Noot van de vertaler.

⁴⁷ Anoniem. “Relación de todo lo sucedido en la gobernación de Omagua...”. In MAMPEL GONZÁLEZ, Elena en Neus ESCANDELL TUR (comp.). *Op. cit.*, p. 280

⁴⁸ *Libros de Cabildos de Lima*. Boek V, p. 440. Gedecodeerd en geannoteerd door Bertram T. Lee. Lima: Torres Aguirre-San Marti, 1935

doorgang tussen de twee oceanen te vinden. De Vlaming en zijn collega's die hem gedurende anderhalve dag in een noordwesterlijke richting vergezelden, vonden op de kust een berg. Vanaf de top kon men een glimp van de horizon opvangen. Toen ze dit deden – Argote voorop – zagen ze niet de andere oceaan, maar het kanaal dat uitmondt in de Stille Oceaan en dat tegenwoordig bekend staat als de Paso Largo. Argote haastte zich terug om het goede nieuws onmiddellijk aan zijn kapitein over te brengen.

De cartografie legde deze gebeurtenis vast door de berg, waar de waarneming verondersteld werd te hebben plaatsgevonden, *Campana de Roldán* te noemen. Vandaag staat het vast dat de gekende orografische informatie niet in verband kan worden gebracht met de berg die de Vlaming beklommen zou hebben, vermits deze zich in de tegenovergestelde richting bevindt van de route die Argote zou moeten gezeild hebben vanuit de Bahía de las Sardinias. Tot deze conclusie komt Mateo Martinic, een vlijtig onderzoeker van de zuidelijke tip van Chili. Zijn besluit is gebaseerd op de *Maritieme Kaart van de Straat van Magalhães*, getekend door de geograaf Juan de la Cruz Olmedilla in het jaar 1769. Op deze kaart is de *Campana de Roldán* tegenover de *Cabo Quod* gesitueerd, wat overeenstemt met de beschrijving van Juan Ladrillero, die de berg plaats “waar de straat draait”⁴⁹.

Door de informatie op de kaart van Olmedilla, Ladrilleros beschrijving en zijn eigen gedetailleerde kennis van de regio te combineren, komt Martinic tot een besluit:

De sloep navigeerde aldus anderhalve dag naar het noordwesten, aangezien enkel op deze manier – gezien de vermoedelijke snelheid – de huidige Carlos III Eilanden gepaseerd konden worden, om uiteindelijk aan te komen op het uiterste noordwesten of de volgende *Bahía de los Caballeros* op het Santa Inés Eiland, aan de zijde waar zich een berg van 335 meter hoog bevindt (*Cerro El Morrión*), met een goede zichtbaarheid, helder en verreikend over de *Paso Largo*.⁵⁰

Deze Roldán de Argote was van Brugge. Hij was de zoon van Miguel de Argot en Leonor⁵¹. We weten, aan de hand van een verklaring uit 1523 en geciteerd door Medina, dat hij op dat ogenblik 25 jaar was. De Vlaming diende eerst op het schip *Concepción* en later op de *Victoria*, maar moest noodgedwongen ziek landen op de Kaapverdische Eilanden, kort voor de aankomst op het Iberisch schiereiland. Het kon het einde van zijn verhaal zijn geweest, maar was dat niet. Op de Kaapverdische Eilanden werd hij samen met andere matrozen van de *Victoria* door de Portugezen gevangen genomen en naar Lissabon gebracht. Kort daarna arriveerde hij met zijn

⁴⁹ Juan Ladrillero werd in 1557 aangesteld als leider van de onderzoeksexpeditie in de Straat van Magalhães, wat hij met succes deed; hij liet een waardevolle herinnering na.

⁵⁰ MARTINIC, Mateo. *Historia del Estrecho de Magallanes*. Santiago: Editorial Andrés Bello, 1977

⁵¹ MEDINA, José Toribio. *El descubrimiento del Océano Pacífico. Fernando de Magallanes*. Santiago de Chili: Imprenta Universitaria, 1920, p. cccxlvii.

kompanen in Spanje, waar hij als handelaar aan de slag ging. Het is zeker dat op 10 juni 1523 Francisco de Ayamonte hem 750 maravedíes gebood die Francisco de Díaz hem in Madrid verschuldigd was.

In 1525 participeerde Argote in de ontdekkingsreis van Garcia Jofré de Loaysa naar de Molokai Eilanden. Aan deze expeditie – bestaande uit zeven schepen en 450 manschappen én met Juan Sebastián als *piloto mayor* en gids aan boord – namen, in vergelijking met Magalhães' eerste doorvaart van de Straat, twee extra soldaten deel.

Tijdens deze tocht liepen twee schepen vertraging op ten zuiden van de Río de la Plata en werden getroffen door een storm. De vijf andere schepen zeilden zuidwaarts en één schip zette – als gevolg van de gebeurtenissen – koers naar de ingang van de Rio de Santa Cruz om er aan de voet van een kruis een boodschap in een pot achter te laten. Hierin lieten ze hun kompanen weten dat ze verder zouden zeilen en hen zouden opwachten in de Bahía de las Sardinias, reeds in de Straat. De vier resterende schepen, ervan overtuigd dat ze de ingang van de Straat hadden bereikt, strandden in de monding van de rivier. Elcano zond er een groep op uit om na te gaan of dit al dan niet het kanaal was. Roldán de Argote was een van de mannen die voor deze onderzoekstocht werd geselecteerd. In tegenstelling tot wat de anderen dachten, drong hij erop aan dat dit de ingang was. Hij was verkeerd⁵².

Vanaf dat ogenblik is er geen afdoende data over Argote beschikbaar. Wanneer we ons baseren op de woorden van een getuigenis die Medina citeert, overheerst de gedachte dat hij vóór 1538 stierf⁵³. Een van de schepen van Jofré de Loaysa zette na het verlaten van de Straat koers naar het noorden en bereikte langsheen de Peruaanse kust Mexico; een ander schip zeilde naar de Molokai Eilanden. Indien Argote via deze eilanden naar Spanje was teruggekeerd (enkel acht van de expedities kwamen uiteindelijk ook aan), zou hij de eerste mens in de geschiedenis zijn geweest die de aardbol tweemaal zou omzeild hebben. Het is echter mogelijk dat Roldán zich op het schip bevond dat de westkust van Amerika aandeed, zoals we later zullen zien.

Van de andere vier Vlaamse kompanen van Magalhães weten we nauwelijks meer dan hun namen en taken. Het is belangrijk erop te wijzen dat twee ervan, net zoals Argote, kanonier waren. Het waren Pedro de Bruselas, van Antwerpen, en Guillermo Tanegui, geboren in Rijsel. Pedro de Bruselas diende eerst op het schip *Concepción* en later op de *Trinidad*. Beide Vlamingen overleefden de expeditie niet: Pedro de

⁵² OYARZUN, Javier. *Expediciones españolas al Estrecho de Magallanes y Tierra del Fuego*. Madrid: Cultura Hispánica. Hoofdstuk II, "Expedición de Frey Garcia Jofré de Loaysa", pp. 52-53

⁵³ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.*, p. cccxvi

Bruselas stierf tijdens de reis naar Malaca en Tanegui in Cebu op 1 mei 1521⁵⁴. De andere Vlamingen onder Fernão Magalhães' commando waren de zeelieden Antonio Flamenco van Antwerpen en Pedro de Urrea. Antonio Flamenco diende op het schip *Santiago*. Over zijn leven weten we niet meer. Pedro de Urrea werd als "voortreffelijk" omschreven en reisde aan boord van de *San Antonio* als dienaar van Antonio de Coca en keerde vermoedelijk naar Europa terug⁵⁵.

In zijn meesterwerk *The Great Explorers* wijst Samuel E. Morison erop dat alle kanoniers tijdens Fernão Magalhães' expeditie afkomstig waren uit Frankrijk, Vlaanderen, Engeland of Duitsland. Volgens Morison kan dit wijzen op Karels voorkeur voor deze lieden van Noord-Europa over de Spanjaarden, zeker wanneer het op bewapening aankwam⁵⁶.

Vader Rosales – in zijn *Historia del Reino de Chile. Flandes Indiano* – zegt, verwijzend naar de expeditie die Francisco de Ulloa vanuit Chili in 1553 in de Straat ondernam:

Ze verplaatsten zich naar 51 graden. Ze zeilden langs grote openingen en kliffen, gehaast om datgene te zien dat boven de hoogste besneeuwde bergtoppen uitsteekt, wat werkelijk de sombere smalle straat was. Ze maakten gebruik van hun kennis en legden hun lot vol vertrouwen in handen van de stuurmannen en zeelui, in het bijzonder in die van een *flamenco* die onder Magalhães had gediend en trots was deze plaats te kennen. Dit bleek niet de ingang te zijn; hij drong zijn mening aan alle anderen op.⁵⁷

Het is nog steeds niet duidelijk wie die Vlaming was tijdens de expeditie van Francisco de Ulloa. Indien Argote de enige Vlaamse overlevende van Magalhães' ontdekkingsreis was, kan het niemand anders zijn geweest. Maar zolang we niets meer weten over Antonio Flamenco – en gezien de mogelijkheid dat Pedro de Urrea naar Europa terugkeerde – is het onmogelijk om hierover uitspraken te doen.

Vlak vóór het einde van de 16de eeuw vinden we opnieuw Vlamingen terug in de Straat van Magalhães. Uit een document om manschappen af te lossen (Sevilla, 30 september 1590) kunnen we opmaken dat er enkelen aanwezig waren: Nicolás Jaques, *condestable* op het schip *Nuestra Señora de la Concepción* – behorend tot de *Armada del Estrecho de Magallanes* – alsook twee kanoniers, namelijk Antonio

⁵⁴ Pedro de Bruselas werd gevangen genomen door de Portugezen in Ternate. We weten dat Tanegui gehuwd was met Guillometa Legant. BOYD-BOWMAN, Peter. *Indice geobiográfico de más de 56 mil pobladores de la América hispánica 1493-1519*. Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1985, p. 266

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ MORISON, Samuel Eliot. *The Great Explorers: The European Discovery of America*. New York en Oxford: Oxford University Press, 1986, p. 571

⁵⁷ ROSALES, Diego de. *Historia General del Reyno de Chile. Flandes Indiano*. Temuco (Chile), Centro Ecueménico Diego de Medellín. Ediciones Universidad de La Frontera. Serie quinto centenario, 1991

Noble en Martín, een zeeman op het schip *Almiranta* die Juan Flamenco heette en Enrique Gómez, kanonier op de *San Esteban*⁵⁸.

Het verhaal van Juan de Mazas is min of meer typerend voor de Vlaamse zeelui. Over hem zegt professor Stols het volgende:

Op vijfjarige leeftijd werd hij door zijn Vlaamse ouders onder de voogdij geplaatst van een oom, een rijke handelaar uit Sevilla. Hij werd vervolgens soldaat en bleef gedurende twaalf jaar in deze functie actief, aan boord van een schip tussen Panama en Callao. Hij eindigde zijn professionele loopbaan als lakei op de landgoederen van don Juan López de Alarcón y Toledo in Puerto de la Magdalena de Pisco, in de vallei van Condorlacto. Uiteindelijk verdronk hij toen hij te paard de rivier wou oversteken. Hij liet een som van ongeveer 800 pesos na.⁵⁹

Zoals we hebben gezien, waren de Vlaamse kanoniers gegeerd en werden ze omwille van hun vakmanschap door de Spanjaarden geselecteerd. In de vloot van Cristobal de Heraso – tussen Cartagena de Indias en Sevilla – diende verschillende jaren een kanonier uit Brugge. Zijn naam was Roque de Santiago. Toen hij in 1580 in Sevilla was, gaf hij Diego de León, *administrador* in het Hospital de Nuestra Señora de la Paz, de toestemming om het achterstallig loon op te vragen van al die jaren dat hij op de koninklijke galjoenen had gediend⁶⁰.

In de 17de eeuw vonden we Juan Antonio terug, een Antwerps zeeman. Hoewel we zijn nautische kwaliteiten niet kennen, weten we wel dat hij in handen viel van het Inquisitietribunaal en erdoor gestraft werd tussen 1618 en 1622. In de stad Saña had hij namelijk verklaard dat “de nonnen van Popayán zwanger waren achtergelaten” en dat de bisschop hen hierdoor ingemuurd had. Op de mening van een van de toehoorders, die stelde dat ze zich konden berouwen, repliceerde Juan Antonio dat na hun fout, de nonnen op geen enkele wijze berouw konden hebben tegenover God. Zijn voorstel bevatte zonder twijfel lutherse boventonen, maar gelukkig werd de Vlaming vrijgesproken in het licht van de verdediging die hij presenteerde⁶¹.

⁵⁸ *Catálogo de Fondos Americanos del Archivo de Protocolos de Sevilla. Siglo XVI.* Madrid, 1932. Vol. V, p. 476, 1583. Boek van het jaar 1590. Rol XVII, boek V. Afzonderlijk notitieboek. *Escribano* Francisco de Vera. Folio 567, 30 september 1583

⁵⁹ STOLS, Eddy. “Gens des Pays-Bas en Amérique Espagnole aux premiere siècles de la colonisation.” *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*. Boekdeel XLIV, 1874, p. 594. De auteur verwijst naar de volgende bron: A.G.I. Contratación 401.1 (De vertaling van de geciteerde passage is van onze hand.)

⁶⁰ *Catálogo de los Fondos Americanos del Archivo de Protocolos de Sevilla. Siglo XVI.* Madrid, 1932. Vol. II, p. 251. Boek van 1580. Rol XIX. Boek II. Griffier Gaspar de León. Folio 123. 29 februari. Het grootste deel van de vloot kwam op 23 mei 1577 uit Cartagena naar Spanje en stond onder leiding van Cristóbal de Heraso, generaal van de Armada de las Indias, die in Cartagena besloot een galjoen en twee fregatten achter te laten; zijn luitenant, Miguel de Heraso, was een jongeman en bloedverwant. CASTILLO Y MATHIEU, Nicolás. *La llave de las Indias*. Bogotá: Ediciones El Tiempo, 1981, p. 57

⁶¹ MEDINA, José Toribio. *Historia del Tribunal de la Inquisición de Lima (1569-1820)*. Santiago de Chili: Fondo Historico y Bibliográfico J.T. Medina, 1959, Vol. II, p. 12

Piraten en kapers

De bemanningsleden van piraten- en kapersschepen vormen een andere groep Vlamingen die in deze rubriek kunnen worden ondergebracht. Sommigen werden gevangen genomen en overgeleverd aan de Inquisitie.

We kennen twee Vlamingen die lid waren van de kapersexpeditie van Richard Hawkins: Nicolás Hans en Francisco Cornieles. De expeditie, geleid door de zoon van John Hawkins en de neef van Francis Drake, rees de zeilen in juni 1593, dwarsde de Straat van Magalhães en dreef langs de westkust van de Stille Oceaan. Hawkins plunderde de opslagruimtes van Valparaíso en veroverde op 1 mei 1594 – voor zij die vrijstelling vroegen en kregen – vier schepen die er voor anker lagen.

Toen de onderkoning García Hurtado de Mendoza hoorde van Hawkins' aanwezigheid in de Stille Oceaan, detacheerde hij schepen naar Panama en Nieuw-Spanje om het gevaar te melden. Hij zond ook ijlboodes naar de kust om er zeker van te zijn dat zowel de autoriteiten als de bevolking van alle havens gewaarschuwd waren. Daarna maakte hij twee galjoenen met een gemiddelde van 25 *bocas de fuego* klaar. Ze moesten een *galeoncillo* en drie *pataches* begeleiden⁶².

De onderkoning benoemde zijn broer, de zoon van de *conde* de Lemos (Beltrán de Castro y de la Cueva), tot kapitein-generaal en Alonso de Vargas Carbajal tot admiraal. Na enkele wandaden voor de kust van Peru, trof Hawkins het koloniale zeeleger op zijn veroveringstocht, maar kon hen ontsnappen. De achtervolging werd voortgezet naar het noorden en op donderdag 30 juni (rond vier uur in de namiddag) vonden Beltrán de Castro en Alonso de Vargas de Engelsman in de Bahía de Atacames. De gevechten waren reeds begonnen, toen ze moesten worden gestaakt omwille van het vallen van de nacht. Op 2 juli volgde echter een spervuur van artillerie van dichtbij; Hawkins gaf zich na een bevel tot capitulatie over aan don Beltrán. Als tegenbelofte zou hij naar Engeland worden gezonden, wat in 1602 gebeurde⁶³.

Nicolás Hans, de eerste Vlaming die we hier vermeldde, was een page van Hawkins. Hij was 15 jaar toen hij gevangen werd genomen. Omwille van zijn jonge leeftijd werd hij toevertrouwd aan de goede zorgen van de jezuïeten en ingeleid in

⁶² Een "galeoncillo" was een drie- of viermastig schip; "pataches" waren bodeschepen, bedoeld voor het transport van musketiers en kanonniers. Noot van de vertaler.

⁶³ DEL BUSTO DUTHURBURU, José Antonio. *Historia marítima del Perú*. Boekdeel III, Vol. II. Siglo XVI-Historia Externa, pp. 605-614. Lima: Instituto de Estudios Históricos Marítimos del Perú, 1977. Biedt een gedetailleerd verloop van de expeditie van Richard Hawkins.

het katholieke geloof. Na zijn kort verblijf bij de religieuze broeders, wenste hij – tot groot genoegen van hen – tot het katholicisme te worden bekeerd. Medina zegt dat hij zich hierna “slechts twee jaar verzoende met het habijt en andere gezonde praktijken”⁶⁴.

Francisco Cornieles, die andere Vlaming van de Engelse vloot, werd veroordeeld door het Edict van 1595. Tijdens zijn gevangenschap verklaarde hij dat hij samen met de Engelsman Bries een Spanjaard 's nachts had aangevallen. Vervolgens legde Bries uit dat zij dit niet deden om te stelen, maar omdat de Spanjaard hen ketters had genoemd. Dit betekent dat Cornieles tot de strop veroordeeld werd. Medina verduidelijkt echter dat men in Spanje voor staatszaken niet instemde met deze procedure en het werd bevolen dat ze zouden worden vrijgesproken “ab cautelem”⁶⁵.

In 1683 dwarste de Vlaamse kaper Eduardo of Edward Davis – in dienst van de Britse troon – de Straat van Magalhães en bereikte de Stille Oceaan. In Peru is de herinnering aan Davis nauw verbonden met Saña en zijn verwoesting. Ofschoon de legende in het verleden een bron van morele inspiratie was, waren het eerder de acties van de Vlaamse piraat die belangrijk waren dan de loutere vernietiging van de stad.

De overlevering leert ons dat Davis “schrikanjagend en bloedig, blond, elegant en slank” was. Tijdens de avond van 4 mei 1686 keken de inwoners van Chéreppe afgrijzend toe hoe twee schepen en een fregat met 36 kanonnen de haven naderden, de koninklijke vaandels naar beneden haalden en de piratenvlaggen streken. Eén van de inwoners die de landingsoperatie waarnam, verwittigde Saña om haar verdediging voor te bereiden. Het morele verval van de stad was echter zo vergevorderd, dat het ondoenlijk was de orgiastische feesten, die daar elke avond werden georganiseerd, te stoppen. Andere versies van het verhaal zeggen dat de piraten, nadat ze met Davis waren samengekomen, de stad verlieten; anderen menen dan weer dat ze Saña gedurende zeven dagen plunderden en vervolgens in brand staken. Net zoals de vreselijke verdorvenheid van Saña en haar daaropvolgend verval door de natuur en piraten als voorbeeld werd gebruikt door de clerus, zijn waarheid en legende sterk met elkaar verweven.

Een romantische noot van de legende vertelt hoe Davis een knappe jonkvrouw gevangen nam. Haar naam was Mencia. Ze was de dochter van een rijke en vooraanstaande familie uit de stad. Davis vroeg 50.000 pesos losgeld voor haar. De

⁶⁴ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.*, Vol. I, p. 281

⁶⁵ CASTEÑEDA, Paulino en Pilar HERNÁNDEZ. *La Inquisición de Lima*. Madrid: Deimos, 1989. Vol. I, p. 461. De auteur verwijst naar de volgende bron: AHN Inquisición, Boek 1028, fol. 529-531; MEDINA, José Toribio. *La Inquisición de Lima*. Vol. I, p. 282

ouders van Mencia waren voor lange tijd gekant tegen het huwelijk van hun dochter met don Juan Salazar, een belangrijke personaliteit van Saña en het onderkoninkrijk. Volgens de legende was het precies Salazar die het losgeld betaalde en de jongedame aan haar ouders terugschonk. De legende gaat verder door te zeggen dat Mencia niet met Salazar huwde, maar kort na de feiten uit de stad verdween en Davis ging vergezellen, op wie ze stapelverliefd was.

Los van de legenden en mythen die door monniken en later door schrijvers gekoesterd werden, verving Edward Davis – wiens naam naar het Engels moest worden vertaald toen hij in Britse dienst trad – John Cook als bevelhebber op een 36 kanonsschip. Na de Straat te hebben doorkruist, vond hij nabij de Juan Fernández Eilanden een ander Brits 16 kanonsschip en zette koers naar Panama. Daar kreeg hij steun van Franse boekaniers die de landengte hadden overgestoken. Hij plunderde Sechura en nam Saña in. Hij viel ook Santa, Casma, Huacho en Huaura aan. Op 11 juni 1686 werd hij verslagen door een leger dat was samengesteld door de Duque de la Palata, onderkoning van Peru. Davis maakte echter gebruik van de besluiteloosheid van zijn vijand en kon ontsnappen. Op 11 juli vocht hij met zijn manschappen in Pisco, dat zich versterkt had met de burens uit Ica; de piraat verloor 47 mannen. Na deze actie en tevreden met zijn buit, bezocht hij Guayaquil en verdween naar het noorden⁶⁶.

⁶⁶ TAURO, Alberto. *Enciclopedia ilustrada del Perú*. Lima: Peisa, 1987. Vol. II, p. 705

Hoofdstuk IV – Staatsofficiëren

Er zijn niet veel Vlamingen die in Spaans Zuid-Amerika openbare functies bekleedden. Nu we de houding van Castilië tegenover buitenlanders kennen, is het logisch dat de Spanjaarden niet happig waren om officiële ambten aan vreemdelingen te geven. Niettemin vonden we zeven uitzonderingen die vreemd genoeg van zeer laag tot zeer hoog variëren. Het hoogste ambt dat we terugvonden was dat van onderkoning, de hoogste functie die iemand in de Indiën kon bereiken.

De rechter, de opzichter, de bewaker en de thesaurier

De eerste Vlaming met een openbaar ambt is de zilversmid Juan Renier of Juan de Bruselas. Bij verschillende gelegenheden kreeg hij de titel *Juez de Pesos y Pesas* (Controleur van de Maten en Gewichten), een functie die hem in 1549 door het *cabildo* van Lima werd toegewezen. Als controleur was hij verantwoordelijk voor het toezicht op de goede werking van de weegschalen in de stad en inspecteerde hij of er enige vorm van fraude was gepleegd met de gewichten. Juan de Bruselas onderscheidde zich als zilversmid en maker van de eerste zegels van de stad. Vervolgens diende hij tussen 1564 en 1572 als keurmeester van de stad Potosí; en vanaf 1577 tot een niet nader gekende datum. Tegelijkertijd was hij actief in de mijnbouw. Omwille van deze redenen hebben we ervoor gekozen hem in het hoofdstuk over de Vlaamse ambachtslieden in Peru te behandelen.

Een andere controleur was de timmerman Enrique Snepes. Zijn benoeming tot opzichter van het timmersambacht werd in het *cabildo* van Lima op 17 juni 1575 ugesproken. Ook over hem hebben we meer informatie die we in het hoofdstuk over de ambachtslieden zullen geven.

We weten bitter weinig over twee ambtenaren. Een is de Vlaamse handelaar Francisco de la Cruz. Hij was in het midden van de 16de eeuw, aanvullend op zijn commerciële activiteiten, o.a. thesaurier van het weesmeisjeshuis San Juan de la Penitencia in Lima⁶⁷. Over de andere ambtenaar weten we zelfs zijn naam niet en ook zijn functie is onduidelijk binnen de koloniale bureaucratie; hij was “bewaker van de brug” over de Río Apurímac.

Het verhaal over de brugwachter wordt interessant wanneer we de Hollandse verlangens voor accurate informatie over de Spaanse territoria in overweging nemen. Immers, wanneer in de 17de eeuw de Hollanders hun plannen opvatten om de

⁶⁷ Zie de rubriek “Handelaars”.

kusten van Spaans Amerika aan te doen, verplaatsten ze hun oorlog met Spanje – die sinds de voorgaande eeuw aan de gang was – naar hun gebieden in de Nieuwe Wereld.

Het is hier niet onze doelstelling om over Hollandse piraten en kapers uit te wijden, maar het is wel interessant even op te merken hoe belangrijk deze informatie over de Spaanse koninkrijken voor hen was. Dankzij Francisco Sánchez Jiménez, een handelaar die een van de zestien gevangenen van kaper Jorge Spilberghen was en er in 1615 in slaagde naar Huarmey te vluchten, weten we bijvoorbeeld dat:

aan boord van de Hollandse schepen reizen meer dan twintig buitenlanders die voordien een winkel hadden in Lima en eigenlijk een uitgebreid spionagenetwerk hadden uitgebouwd.⁶⁸

Het is gemakkelijk te begrijpen dat de Vlamingen, omwille van de gemeenschappelijke taal, de meest waardevolle informanten waren die de *pichilingues* – de naam die de Spanjaarden gebruikten om te verwijzen naar de Hollanders – probeerden te vangen voor hun eigen doeleinden. Het is ook zeer waarschijnlijk dat dit de intentie was waarom in een anonieme beschrijving van het onderkoninkrijk (de *Judío Portugués*, geschreven rond 1620 in opdracht van de Hollandse troon) de auteur naar de Vlaamse wachter op de brug over de Rio Apurímac verwijst. Deze brug was van vitaal strategisch belang voor het onderkoninkrijk, daar ze deel uit maakte van de weg die Lima met Cuzco verbond. In de vermelde kroniek lezen we dat “voor het toezicht van de brug men een wachter heeft, en op dat ogenblik is het een *flamenco*”⁶⁹.

Het feit dat er iemand was die hun taal sprak – en op zo’n cruciaal punt in het onderkoninkrijk geplaatst was – moet ongetwijfeld op veel enthousiasme onthaald geweest zijn door de Hollandse autoriteiten. Historici zouden veel vragen willen stellen aan de Vlaming op de brug, o.a. over zijn afkomst en hoe hij zo’n unieke functie kon krijgen, maar helaas is er tot op heden geen verdere informatie over hem beschikbaar.

⁶⁸ LOHMANN VILLENA, Guillermo. *Historia marítima del Perú. Siglos XVII y XVIII*. Vol. IV, p. 397. Lima: Instituto de Estudios Histórico Marítimos, 1977

⁶⁹ “Descripción del Judío Portugués para los Estados de Holanda”. *Revista del Archivo Nacional del Perú*, januari-juni 1944. Vol. VII, nr. 1, p. 31

De gouverneurs

De vijfde geïdentificeerde Vlaamse ambtenaar behoort tot een hogere categorie dan de voorgaande, maar zijn bijdrage aan ons continent gaat niettemin ruimschoots verder dan het belang van zijn officiële positie. Don Carlos Adrián Sucre, een Vlaming van Cambray (in Frans-Vlaanderen), was de eerste van zijn familie die naar Amerika kwam. Antonio José de Sucre, de maarschalk van Ayacucho, was een achterkleinzoon van Carlos Adrián.

De familie Sucre was afkomstig uit Zuid-Frankrijk. Een van haar takken had zich naar Vlaanderen verplaatst, alwaar er vanaf de 15de eeuw relaties met Spanje werden opgebouwd. Andrés de Sucre speelde een belangrijke rol aan het hof van Filips de Schone.

Tijdens het bestuur van Karel II, naar het einde van de 17de eeuw toe, bereikte de Vlaming Carlos Adrián de Sucre (markies van Preux) de Zuid-Amerikaanse kust. Hij was de eerste die in dit continent arriveerde. Don Carlos Adrián werd op 4 augustus 1461 in Cambray geboren. Hij was kapitein van de Waalse infanterie en vervolgens sergeant-generaal van de krijgstroepen van de Spaanse koning. Later werd hij benoemd tot gouverneur en kapitein-generaal van de stad en provincie Cartagena de Indias, op dat ogenblik de meest belangrijke commerciële en militaire haven van Zuid-Amerika. Toen hij in 1712 in Madrid stierf, was hij nog steeds in deze functie actief.

Een van de kinderen van Carlos Adrián de Sucre was kolonel Carlos de Sucre y Pardo, geboren in Vlaanderen en grondlegger van de tak van de familie die zich in Amerika vestigde. De kolonel werd benoemd tot luitenant van de koning in Cartagena de Indias en werd kort daarna gouverneur van Santiago de Cuba, van waar hij naar Cartagena als gouverneur terugkeerde.

Op 22 december 1729 benoemde de koning Carlos de Sucre y Pardo bij wet tot gouverneur van Nieuw Andalusië, in Tierra Firme, in het huidige Venezuela. De afstand en andere factoren zorgden ervoor dat hij zijn gouverneurschap pas in 1733 kon opnemen, het jaar waarin hij plechtig werd ontvangen door het *cabildo* van Cumaná.

In de volgende jaren bouwde Don Carlos een productieve carrière uit. Een van zijn verwezenlijkingen was de stichting van het dorp Aragua. Tijdens deze periode verkreeg hij de rank van brigadier; hij bleef in Venezuela tot zijn dood in 1746⁷⁰.

⁷⁰ COVA, J.A. *Sucre, ciudadano de América*. Buenos Aires: Sociedad Impresora Americana, 1944

Het was net in Cumaná, de hoofdstad van de provincie Aragua én woonplaats van een zoon van Don Carlos (Vicente de Sucre) en zijn vrouw María Manuela de Alcalá, waar op 3 februari 1795 Antonio José de Sucre werd geboren. Hij zou later maarschalk van Ayacucho worden⁷¹.

De onderkoning

De laatste en belangrijkste Vlaamse officier in Zuid-Amerika was de onderkoning Teodoro de Croix, afkomstig uit Vlaanderen en neef van Carlos Francisco de Croix, die onderkoning van Mexico was.

Teodoro Francisco de Croix werd op 30 juni 1730 geboren op het kasteel van Prévote, vlakbij Rijsel in Frans-Vlaanderen. Hij was het derde kind uit het huwelijk tussen Alejandro Francisco Maximiliano de Croix, Markies van Heuchin, en Isabel Clara Eugenia de Heuchin Longastre⁷². Op 17-jarige leeftijd ging hij in het Spaanse leger en diende er als *alférez de granaderos* van de Koninklijke Garde. Hij deed dit tot en met 26 april 1747, de datum waarop hij naar Italië vertrok. Op 29 september 1750 werd hij overgeplaatst naar het regiment van de Gardes Wallones, waarin hij meerdere jaren dienst deed. Als lid van dit korps klom hij op 30 april 1756 op tot de rang van tweede luitenant.

Daarna keerde Teodoro de Croix terug naar Vlaanderen, alwaar hij in het noviciaat van de Duitse Orde trad. Daar profeste hij. Dit hospitaal, religieuze en militaire orde was in 1190 in San Juan de Acre opgericht om gewonde kruisvaarders te verzorgen. Als ridder van de orde, verkreeg Croix na enige tijd het perceel van Ramensdorff, wat hem een aanzienlijk inkomen opleverde.

Na het noviciaat te hebben doorlopen, keerde hij naar het leger terug. In 1757 diende hij in Hannover. Van daar verhuisde hij naar Madrid, waar hij op 18 februari 1760 gepromoveerd werd tot de rang van kolonel. Twee jaar later nam hij onder het bevel van de *conde* de Aranda deel in de campagne van Portugal.

Toen Felipe Carlos Francisco de Croix in 1765 benoemd werd tot onderkoning van Mexico, vroeg hij of zijn neef aanvoerder kon worden van de Guardia Virreinal. Dit verzoek werd op 28 februari 1766 positief beantwoord. Op 29 april 1766 verlieten oom en neef Spanje aan boord van *El Dragón* en kwamen in Veracruz aan op 18 juli van dat jaar.

⁷¹ PÉREZ VILA, Manuel. "Rasgos biográficos de José Antonio de Sucre". *Catálogo de la exposición histórico: Sucre: Memoria y presencia*. Caracas: Galería de Arte Nacional, 1980

⁷² TAURO, Alberto. *Enciclopedia Ilustrada del Perú*. Lima: Peisa, 1987. Vol. II, p. 585

Eenmaal in Mexico werd het wenselijk geacht dat Teodoro de Croix – zonder zijn positie als kapitein van de Guardia te verliezen – het gouverneurschap van Acapulco zou gaan overnemen om de toenemende smokkel in deze haven terug te dringen. Om naar Acapulco te reizen, maakte Croix gebruik van de tocht van de *Galeón de Manilla*⁷³. Als gevolg van de ijver waarmee hij zijn werk uitvoerde, werd hij op 1 april 1770 gepromoveerd tot de rang van brigadier. Bijna een jaar later (mei 1771) werd hem het toezicht over de cavalerie en infanterie van de Guardia Virreinal toevertrouwd. Maar toen zijn oom kort daarna in september het bevel over het onderkoninkrijk aan zijn opvolger overdroeg, vergezelde Teodoro Francisco hem terug naar Cádiz.

De Croix verbleef slechts drie jaar in Spanje vooraleer hij in 1775 terug naar Nieuw-Spanje werd gezonden, ditmaal als kapitein-generaal van Mexico in de noordelijke provincies Sonora en Sinaloa. Het moet gezegd worden dat het Spaanse bestuur toen zeer geïnteresseerd was in een sterkere administratieve en militaire positionering op de noordelijke kust van de Stille Oceaan. Immers waren de invallen van de Russen en Engelsen nakende, die uitkeken naar de economische mogelijkheden die deze gebieden boden. De Croix was gedurende acht jaar in zijn nieuwe functie actief en toerde viermaal door zijn rechtsgebied⁷⁴. Tijdens zijn verblijf in Mexico werd hij door het Santo Oficio beschuldigd. Vader Rubén Vargas Ugarte vermoedde dat deze beschuldiging er kwam omwille van zijn voorliefde voor Franse boeken, waarvan sommige verboden werden door de Inquisitie⁷⁵.

Op 15 februari 1783, twee dagen na zijn benoeming tot luitenant-generaal, gaf Karel III hem het bevel over het onderkoninkrijk van Peru. In Acapulco scheepte hij in voor zijn nieuwe bestemming. Hij arriveerde op 4 april 1784 in Callao en verbleef in Bellavista tot en met de zesde dag, toen hij zijn intrede in Lima maakte. De officiële blijde intrede van de nieuwe onderkoning vond echter pas op 25 augustus plaats⁷⁶.

Op het administratieve niveau was de belangrijkste verwezenlijking van De Croix de invoering van de *Intendencias* in het Peruaanse onderkoninkrijk, een administratief en territoriaal onderverdelingsstelsel.

⁷³ Het “Galeón de Manilla” of Manillagaljoen was een Spaans schip dat gedurende de koloniale periode een of twee keer per jaar de Grote Oceaan overstak tussen Manilla op de Filippijnen en Acapulco in Nieuw-Spanje (het huidige Mexico). Noot van de vertaler.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ VARGAS UGARTE, Rubén s.j. *Historia general del Perú*. Lima: Milla Batres, 1971. Vol. V, p. 70

⁷⁶ MENDIBURU, Manuel de. *Diccionario histórico biográfico del Perú*. Vol. IV. Lima: Imprenta Enrique Palacios, 1932, p. 240. Tweede editie.

De *visitador general* Jorge Escobedo y Alarcón stelde op 1 juli 1784 de *Intendencias* van Trujillo, Tarma, Lima, “Guancavelica”, “Guamanga”, Cuzco en Arequipa in. Hiermee leefde hij het koninklijk besluit van 5 augustus 1783 na.

Aanvankelijk functioneerde de *Intendencias* succesvol in Frankrijk. Nadien werd het systeem met de Bourbons naar Spanje meegenomen en later in Amerika toegepast. De eerste Amerikaanse *Intendencias* vinden we vanaf 1764 – na de Britse bezetting – in Cuba terug, toen een wedersamenstelling van een efficiëntere administratie op het eiland dringend nodig was. Na de goede resultaten in Cuba werd het administratieve systeem vervolgens in andere delen van de Spaanse kolonies in Amerika geïntroduceerd: in het onderkoninkrijk van Nieuw-Spanje (1769), in Venezuela (1779) en in Buenos Aires (1782).

In Peru werden de *Intendencias* ingevoerd om een efficiëntere territoriale administratie te bekomen en tegelijkertijd de misbruiken van de *corregidores* (afgevaardigden van de Kroon) te beëindigen. Dit laatste werd beschouwd als de belangrijkste reden voor de rebellie van Túpac Amaru. De *corregidores* kochten ambten voor een termijn van vier jaar, tijdens dewelke zij de Indianen binnen hun dorp mochten taxeren en de zogenaamde *repartos* of transacties mochten uitvoeren. Deze transacties bestonden uit het heftig verkopen van grotendeels waardeloze producten. Omgekeerd was de *intendente* rechtstreeks afhankelijk van de kroon, kreeg hij een loon en werden zijn activiteiten veel meer beperkt en gecontroleerd.

Een andere reden voor het protest van Túpac Amaru was de behoefte een *audiencia* of hogergerechtshof in Cuzco op te richten, waardoor het niet nodig was naar Lima te reizen. Dit vacuum maakte het proces zeer lastig, daar hij voor zichzelf kon uitmaken wanneer hij naar de hoofdstad moest komen om zijn rechten op de titel van markies van Oropesa te verdedigen. Dit ongenoegen werd nog versterkt door het feit dat men de impressie had dat de juridische zaken nooit vlug opgelost werden.

Hoewel de rebellie van Túpac Amaru mislukte, kwamen een aantal van zijn rechtvaardige eisen niet in Spaanse dovemansoren terecht. Bijgevolg ondertekende de koning op 26 februari 1787 de oprichtingsakte van de Audiencia del Cuzco en op 3 mei bezorgde hij onderkoning De Croix een koninklijk besluit dat de grenzen van het kiesdistrict vastlegde, samen met de vergoedingen, namen en lonen van de ministers die erin zouden functioneren. Het koninklijk zegel, symbool van de instelling, werd op 8 november 1788 plechtig en onder een baldakijn in de oude Incahoofdstad binnengedragen. De volgende dag, op de feestdag van koning Karel, werd een dankmis gehouden in de kathedraal van de stad. Vervolgens kwam men bijeen in het lokaal van de *Audiencia*. De festiviteiten, die werden opgeluisterd door vuurwerk, stierengevechten en gemaskerde bals, duurden tot 10 december, de dag

waarop het Colegio de San Bernardo een literair schouwspel opvoerde ter ere van de nieuwe autoriteit.

Ook de toestand van de Peruaanse mijnen hield de onderkoning niet onberoerd. Tijdens de algemene visitatie was *visitador* Jorge de Escobedo bezorgd over de vorderingen in de sector. De Croix steunde al zijn voorstellen en zette, nadat Escobedo naar het schiereiland was teruggekeerd, de gestarte projecten voort.

In 1787 werd *El Tribunal de Minería* opgericht. Dit zorgde – volgens de geschriften van Vargas Ugarte – voor een sfeer van optimisme onder de mijnwerkers, daar de instelling de gilde ondersteunde. Een zwarte bladzijde in de bestuursgeschiedenis van De Croix was echter de instorting van de kwikmijn in Huancavelica.

De mijn van Santa Barbara stortte op 25 september 1786 in. Aanvankelijk werd aan het voorval weinig aandacht besteed; men schreef het ongeval toe aan een aardbeving en zei dat een klein deel van de mijn beschadigd was en niet langer operationeel was. Bovendien werd aangegeven dat de instorting welgekomen was, daar ze de bodem had platgemaakt en geëffend – wat de toekomstige arbeid zou vergemakkelijken – en dat

door de instorting metalen en poeders van zeer groot nut waren vrijgekomen en dat grote vaste stukken verwijderd waren; het droeg ook bij tot de afvoer van regenwater die langs die zijde de mijn binnensijpelde.⁷⁷

Eenmaal de onderzoeken startten, werd duidelijk dat – doordat men de productie zonder meerkost had willen opdrijven – het mijnbestuur had zitten “houwen” in de mijn (i.e. het verwijderen van mineralen uit de “stijgbeugels, bogen, bruggen, gewelven en wanden”), waardoor de structuur was verzwakt.

De directeur en onderdirecteur van de mijn – Juan Francisco Marroquin en Vicente Goyenaga – werden samen met andere ambtenaren uit hun functies ontheven. Na hun proces werd Marroquin veroordeeld tot wurging; Goyenaga en anderen werden opgesloten. De onderkoning vermeldde in zijn verslag dat de veroordeelden hun misdaden niet ontkenden, maar de verantwoordelijkheid in de schoenen van anderen probeerden te schuiven en uiteindelijk bekenden hoe ze de *real hacienda* bestolen “in wekelijkse consumptie van *peonajes* en materialen, alsook door middel van denkbeeldige voorraden van werktuigen, metalen en poeders in de opslagruimten”. Teodoro de Croix zette de straf van Marroquin om tot een celstraf en zond hem naar Spanje, alwaar hij 16 jaar later in gevangenschap stierf.

⁷⁷ FUENTES, Manuel A. *Memorias de virreyes*. Lima: Libreria Central de Felipe Bailly, 1859. Vol. V, p. 371

Wat betreft aspecten van de *real hacienda* stond De Croix in Peru ondermeer in voor het monetair beleid. De autoriteiten van de onderkoningen in Peru en Buenos Aires hadden Spanje – vóór hun komst – verzocht indien het mogelijk was *la moneda macuquina*⁷⁸, dat nog steeds in deze gebieden circuleerde, op te halen. Immers bracht dit geld de handel schade toe. De Juntas de Comercio y Moneda bracht de koning hierover op 21 februari 1784 op de hoogte. Dit resulteerde in een koninklijk decreet (Aranjuez, 30 april 1784), waarin werd gespecificeerd:

Zonder excuus en altijd lijkt het handig alle *macuquina* munten in de smederij te herverzamen binnen de termijn van twee jaar; en iedereen in het Koninkrijk moet van deze beslissing op de hoogte worden gebracht, zodat wanneer na de opgelegde termijn *macuquina* zilver in de handen van private individuen wordt teruggevonden, deze geen marktwaaarde zal hebben. En dat het enkel waarde zou hebben in de smederij volgens de legering, zonder dat ze hun onwetendheid als excuus kunnen invoepen, noch een beslissing als slecht aanzien die voor het welzijn van het volk is genomen, en waarbij deze oplossing de *real hacienda* tot dergelijke zeer hoge kosten heeft gedwongen.⁷⁹

Hetzelfde koninklijke decreet verbood pesos of halve pesos naar Spanje te zenden, daar men meende dat de kleine valutas op het schiereiland voor verwarring zorgden wanneer die gemengd werden met de *moneda provincial*⁸⁰. Maar ook het gebrek aan muntstukken in het onderkoninkrijk was duidelijk voelbaar. Het zorgde voortdurend voor problemen en moeilijkheden tijdens commerciële transacties van allerlei aard. Omwille van deze redenen adviseerde de koning, “zonder afbreuk te doen aan andere dringende taken van zijn koninklijke *casa de moneda*”, een goede hoeveelheid *moneditas* of munten in zilver te slaan, gelijkwaardig aan *cuartillos de real* “voor het gemak van de bevolking in hun kleine handel”⁸¹.

Toen hij het decreet ontving, informeerde de onderkoning de superintendent van de smederij over de zaken die erin behandeld werden. Nadat hij de persoon verantwoordelijk voor de *fielatura* had geconsulteerd⁸², deelde de superintendent aan Teodoro de Croix mee dat er geen probleem was om het *macuquina* zilver te verzamelen en te consolideren, noch dat het onmogelijk zou zijn om de verzending van het kleingeld – dat hard nodig was in het onderkoninkrijk – naar Spanje te vermijden. Maar wat het slaan van de *cuartillos* betrof, bestond het probleem dat het

⁷⁸ Geld dat, doordat het gesmeed en onregelmatig was, gevoelig was voor fraude.

⁷⁹ FUENTES, Manuel A. *Op. cit.* Vol. V, pp. 271-272

⁸⁰ *Moneda provincial* werd uitgegeven voor Spaans gebruik. Het had een lagere intrinsieke waarde dan commercieel geld, om te vermijden dat het naar het buurland zou verdwijnen, terwijl het “nationale” geld van goede afkomst was, geslagen in de smederijen van Amerika en in mindere mate in de Spaanse; werd gebruikt voor internationale handel.

⁸¹ FUENTES, Manuel A. *Op. cit.* Vol. V, p. 172. Een “cuartillo de real” was een vierde van een real (noot van de vertaler).

⁸² Met de “fielatura” wordt het beroep van de *fiel* of de controleur van de maten en gewichten bedoeld. Noot van de vertaler.

om een hoger aantal ging dan geacht werd geslaan te worden op het ogenblik van de auctie van de functie van *fiel*, de controleur van de maten en gewichten. Niettemin was hij bereid het gevraagde aantal *cuartillos* te slaan, indien de som van 27.000 naar 20.000 zou worden gebracht, wat – in overeenstemming tot het contract – verplicht in kleingeld moest worden uitgesneden.

Indien het voorstel aanvaard werd, zou de *superintendente* jaarlijks 400 marken in 25 centiemen slaan. De *fiel* argumenteerde dat het aanmaken van *cuartillos* meer kostte omwille van de “tallose minuscule instrumenten die daarvoor nodig waren: *muñecas* en andere instrumenten voor het gieten van tangen, borstels, enz.”⁸³.

Aan de overwegingen van de *fiel* met betrekking tot het slaan van de *cuartillos* werd toegevoegd dat – zoals de onderkoning in zijn rapport stelde – op het einde van 1784 de *casa de la moneda* overbelast was tot ongeveer het ogenblik dat de “officiële stukken” naar Cádiz zouden worden overgebracht, en dat een verhoging van de arbeid het smelten van de *plata macuquina* inhield⁸⁴. Het is een feit dat in 1792 gestart werd met het slaan van de eerste *cuartillos* met het portret van Karel II, een model dat snel (in 1796) werd gewijzigd in de leeuwen en kastelen en waarvan de productie zou duren tot het einde van het Spaanse bewind in Amerika.

De onderkoning Teodoro de Croix kon niet gemakkelijk overtuigd worden door de inzichten van zijn ondergeschikten en zelfs nog minder door die van de *fiel de la casa de moneda*. De Vlaming was van mening dat in moeilijke tijden – de Spaanse troon die geconfronteerd werd met de uitgaven voor het beëindigen van de opstand van Túpac Amaru in Cuzco en de kosten die verbonden waren aan het onderhouden van een vloot in de Stille Oceaan ter bescherming van de kust tegen mogelijke Britse aanvallen – het herstel van de *fielatura* een manier was om fondsen te werven. Tijdens het bestuur van De Croix werd de *fielatura* tweemaal vervangen, waardoor de onderkoning de kans kreeg de pro's en contra's van de systeemswijziging af te wegen. De onderkoning zei dat hij “ervan overtuigd was dat de onderhandelingen voordelig waren voor de aannemers en dat de koning, in plaats van een salaris hoger dan 2.000 pesos te betalen om de sectorhuurder te helpen, hij spaarde voor wat hij voor het slaan van de munten betaalde”⁸⁵.

De Croix was zich bewust van het feit dat de *fieles* er een gewoonte van maakten bij het maken van hun berekeningen onkosten te verzinnen, zodat hun winsten kleiner

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Toen de schat naar Spanje werd verscheept, bleef Lima achter met zeer weinig geld en veel operaties moesten op krediet worden uitgevoerd. Daarom werd aangedrongen dat het kleingeld niet naar het schiereiland zou worden gezonden.

⁸⁵ FUENTES, Manuel Atanasio (red.). *Memorias de los virreyes que han gobernado el Perú durante el tiempo del coloniaje español*. Vol. V. Teodoro de Croix. Lima: Libreria Central de Felipe Bailly, 1859, p. 278

leken. Ze deden dit door de lonen van de vrije werkende mannen in te brengen, daar waar slaven werden gebruikt. Toen ze op dit verschil werden gewezen, argumenteerden ze dat er steeds personeel voorhanden moest zijn zodat, indien de productie moest worden opgedreven, de belangen van de troon niet vertraagd zouden worden, vermits een gestorven slaaf onmiddellijk door een vrije man vervangen kon worden.

Tijdens de eerste veiling van de *fielatura* onder het bestuur van De Croix presenteerden zich twee bidders. Een ervan was een bloedverwant van Pablo Matute de Vargas, wiens familie het ambt reeds 30 jaar bekleedde. De andere bidder, Raymundo Marres, verlaagde de prijs van het munten aanzienlijk door het goede management van de situatie die de onderkoning persoonlijk maakte. Zonder tijd te verliezen met het berekenen van kosten, uitgaven en winsten, kreeg hij de functie, met de verbindtenis om twee maanden voor het einde van een periode van vijf jaar “een beëdigde verklaring van deze kosten en uitgaven” voor te leggen.

Op de dag van de afrekening waren de berekeningen niet zoals ze voorgesteld waren. De *fiel* zei echter dat ze gemaakt waren op basis van schattingen, daar hij dit zo begrepen had. Zelfs met de reductie die werd bereikt, werd het de gouverneur duidelijk dat er nog steeds een marge overbleef die voor het onroerend goed kon worden gebruikt. Hierdoor vroeg hij, tijdens de tweede veiling – na het afwijzen van de mogelijkheid om de instelling in handen van de Spaanse troon te laten – om de tijd die nodig was om de “beëdigde rekening van de werkelijke kosten en fysieke uitgaven, bezittingen en realen” voor te leggen, naar twee jaar te brengen, om de echte of verzonnen misverstanden van het voorgaande jaar te vermijden.

Op deze tweede veiling presenteerden zich twee bidders: Miguel de Oyague, een neef van Pablo Matute, en Juan Ruiz Dávilla. Deze laatste slaagde erin om de prijs van de muntproductie “hetzij grof of fijn” te verlagen naar 28 *maravedíes* en het goud naar 3 reales. Oyague en ook de *señor fiscal* merkten op dat de berekeningen van Ruiz Dávilla slecht gemaakt waren. Bij het aanbrengen van correcties behield hij de fabricatiekosten van het goud op 3 reales en verhoogde dat van het zilver tot 34 *maravedíes*. Hierna verbeterde Oyague het voorstel door de waarden van zijn concurrent aan te passen, maar te aanvaarden dat indien binnen twee jaar de *fielatura* niet meer uitgereikt zou zijn, zij de waarde van de slaven en dieren met 9 procent zouden moeten verminderen tot de “legitieme waarde van deze twee soorten”, terwijl zijn concurrent slechts een reductie van 8 procent bood. Uiteindelijk beslisten de rechters op 23 september 1789 om de *fielatura de la casa de moneda* van Lima aan Miguel de Oyague te schenken. Dit gebeurde onder bepaalde voorwaarden, waaronder – naast de presentatie van de beëdigde verklaringen – het jaarlijks slaan van 27.000 marken kleingeld tegen een kost van 34 *maravedíes* per mark.

Als postscriptum van het verhaal over de tweede veiling van de *fielatura*, moet vermeld worden dat Ruiz Dávilla een brief schreef. Hierin vertelde hij dat de rechters de zijde van Oyague hadden gekozen, aangezien ze de voorkeur gaven aan één procent of een equivalent van 300 pesos, maar geen rekening hielden met zijn belofte om na afloop van het contract de werktuigen en molens kosteloos aan de koning te schenken. De Croix raadpleegde de rechters hierover. Zij gaven misnoegd aan dat ook Oyague deze belofte had gemaakt en dat Ruiz Dávilla zich voor deze schadelijke verwijten beter zou excuseren. De onderkoning beval de klager – in lijn met het bovenstaande en bij decreet van 10 oktober 1789 – zich te verontschuldigen bij de ministers van dit hof en vroeg hem vanaf dat ogenblik een serene houding aan te nemen, indien hij niet “geconfronteerd wou worden met de hardheid van de wet die aanvallers van het respect van ambtenaren en koninklijke rechters treft”.

Na de dood van Karel III (Madrid, 14 december 1788) en de troonsbestijging van Karel IV – in Lima bekend door een koninklijk bevel van 24 december die de Ciudad de los Reyes in het midden van het volgende jaar bereikte – maakte de stad zich op om plechtig trouw te zweren aan de nieuwe vorst.

Zoals gebruikelijk was tijdens dergelijke ceremonies, werden alle *plazas* versierd. Op 10 oktober 1789 werd vervolgens met groots en plechtstatig vertoon overgegaan tot het afleggen van de eed van trouw. De geneesheer José Francisco Arese beschreef het gebeuren in detail. Het hoogtepunt was de aankomst op het podium van de onderkoning te paard na het laden van de geweren; vóór de *rey de armas* tot stilte appelleerde⁸⁶, nam De Croix zijn hoed af, plaatste zijn hand op het koninklijk vaandel en zei driemaal:

Castilië en de Indiën, er laatst aan toegevoegd, door de Katholieke Koning D. Carlos IV, onze heer die God beschermt, *viva, viva, viva* en met zijn handen hief hij in het bijzijn van de hogere luitenant en voor de ogen van de toeschouwers de koninklijke vlag driemaal in de lucht.⁸⁷

Een onvermijdelijk element in deze ceremonies was de uitgave van herdenkingsmedailles. Voor de fabricatie ervan verkreeg de smederij van Lima een specifiek mandaat⁸⁸. Na het uitspreken van de beloften verzamelden de leidende autoriteiten de stukken en vormden aldus een *real de a ocho* of een stuk van acht. In de eedtekst, gekopieerd door José Toribio Medina, werd aangegeven:

⁸⁶ De “rey de armas” was de officier die de autoriteit had om titels en wapenschilden aan de edelen te verlenen. Noot van de vertaler.

⁸⁷ MENDIBURU, Manuel de. *Op. cit.* Vol. IV, p. 283

⁸⁸ De graveur van deze medailles was de hoofdgraveur van de *casa de la moneda* van Lima, namelijk Joseph de Zúñiga.

eerst zijn excellentie en na hem de *alférez real* stortten een overvloedig aantal munten, die gegraveerd waren als eeuwig aandenken aan deze plechtige gebeurtenis.⁸⁹

De medailles van de eed van trouw aan Karel IV – in Lima gefabriceerd – droegen aan een zijde het koninklijk wapen en de inscriptie CAROLUS IV D.G. HISP. ET. IND. REX.; op de achterzijde het schild van de stad Lima, met kroon en geflankeerd door de Herculeszuilen met de inscriptie PUBLIC. FIDELIT JURAM D. 10 OCTOBRIS 1789. Onderaan, op zeegolven die de zuilen ondersteunen, verschijnt, in twee delen, de naam CRO-IX. Enkel de onderkoningen Teodoro de Croix en de *conde de superunda* plaatsten hun namen op de medailles en merkten op deze wijze hun doortocht in deze gebieden.

Vijf maanden en half na de plechtige eedafleeging en op zijn uitdrukkelijk verzoek – daar de jaren begonnen door te wegen – gaf Teodoro de Croix op 25 maart 1790 het bevel over het onderkoninkrijk door aan zijn opvolger, fray Francisco Gil de Taboada y Lemos, die dezelfde functie had uitgevoerd in Santa Fe de Bogotá.

Eenmaal het bevel overgegeven, ging Teodoro de Croix met pensioen in het klooster van San Pedro, dat sinds de uitwijziging van de jezuïeten in handen was van de broeders van de Oratorio de San Felipe Nieri. De uittredende onderkoning verbleef hier tot en met zijn terugtrekking uit Peru. Zijn reputatie als goed en grootmoedig man was groot. Hij liet in de koninklijke schatkist meer dan 6 miljoen pesos na, wat – volgens de manier waarop het werd overgeleverd – uitzonderlijk was. Bovendien bleef hij – zelfs toen hij op pensioen was – personen ontvangen die voor gunsten voor het goede doel kwamen vragen en het is geweten dat “niemand zal verwaarloosd worden, zelfs voor het offeren van waardevolle voorwerpen”⁹⁰.

Uiteindelijk reisde hij op 17 april 1790 met het schip *La Princesa* uit Callao terug naar Spanje. Daar werd hij kolonel van het regiment van de Waalse infanterie, een titel die hij reeds verkreeg op 24 februari 1789. Bij zijn aankomst in Spanje eerde de koning hem voor zijn voorstreffelijk dienst door hem het grootkruis in de Orde van Karel III toe te kennen⁹¹.

Helaas leefde de enige Vlaming, die de hoge functie van Spaanse onderkoning in Zuid-Amerika had bekleed, niet meer lang na zijn verdiende terugkeer naar het schiereiland. Bijna een jaar nadat hij Lima achter zich had gelaten, stierf hij op 8 april 1791 als gevolg van een borstaandoening⁹².

⁸⁹ MEDINA, José T. *Medallas de proclamaciones y juras de los reyes de España en América*. Boston: Quarterman Publications Inc., 1973. (Een facsimile heruitgave van de originele editie uit Santiago de Chili, 1917)

⁹⁰ TAURO, Alberto. *Op. cit.*, p. 856

⁹¹ BLEIBERG, Germán (red.). *Diccionario de historia de España*. Madrid: Alianza, 1986. Vol. I, p. 1025

⁹² VARGAS UGARTE, Rubén s.j. *Op. cit.* Vol. V, p. 97

Hoofdstuk V – In de naam van God

De missionarissen

Voor de tijd van de ontdekkingen was de aanwezigheid van clerici op de expedities naar de Nieuwe Wereld logisch. Hun aantal nam aanzienlijk toe vanaf het ogenblik dat de Spaanse karavaan ergens tot stilstand kwam. Daar werden onmiddellijk kerken, kloosters en scholen gebouwd om de inlanders te onderrichten. Het is interessant erop te duiden dat de aanwezigheid van Vlaamse clerici zeer laat in het heroveringsproces plaatsvindt. De Mexicaanse Professor Mario Monteforte verklaart dit door te wijzen op het intellectuele niveau van de Vlaamse clerici; het onderscheidde hen van hun orthodoxe Spaanse geestesgenoten die nog steeds doordrongen waren van een middeleeuwse ingesteldheid. Volgens de historicus:

De Vlaamse invloed in de Amerikaanse cultuur is het werk van verlichte monniken – Germaans of humanistisch gevormd – die geselecteerd werden door de Habsburgers en hen de delicate taak van studie en ideologisering van de Nieuwe Wereld toevertrouwden.⁹³

De eerste Vlaamse missionarissen die in Zuid-Amerika arriveerden, waren franciscanen. Deze orde had ruim ervaring in het evangelizeren van het noordelijke deel van het continent. Drie Vlamingen – Pedro de Gante, Johan van den Auwero en Juan de Tecto – kwamen naar Nieuw-Spanje met een evangeliemissie die zij uitstekend vollbrachten. Niettemin meent de franciscaan Nicolás Herborn (van Keulen) dat hij in het algemeen kapittel van de orde – gehouden in Toulouse (Frankrijk) tijdens de maand mei – tussen missionarissen van over de ganse wereld een Vlaamse monnik opmerkte. Deze monnik had enkele jaren in Zuid-Amerika doorgebracht en beweerde er ongeveer 5.000 inboorlingen te hebben gedoopt. Hierdoor speculeert vader Antonino Tibesar dat deze Vlaming rond 1531 in Zuid-Amerika moet zijn geweest en, in elk geval, vóór januari 1532⁹⁴.

Herborn beweert ook dat de komst van Joost de Rijcke of Jodoco Ricke op de kust van Tumbes in augustus 1535 en zijn zendingsmissie naar Quito het begin vormt van de geregistreerde geschiedenis van Vlaamse clerici in dit deel van de Nieuwe Wereld. Er is geen ander bewijs die deze bewering kan staven.

De Rijcke werd op 29 oktober 1498 in de stad Mechelen geboren uit het geslacht van de prominente Brabantse familie Van Marselaer. Deze familie had belangrijke

⁹³ MONTEFORTE, Mario (red.). *Las formas y los días. El Barroco en Guatemala*. Madrid: Turnes-Universidad de San Carlos de Guatemala-Universidad Autónoma de México, Ministerio de Cultura y Deportes de Guatemala, 1989, p. 24

⁹⁴ TIBESAR, Antonino O.F.M. *Comienzos de los franciscanos en el Perú*. Iquitos: Centro de Estudios Teológicos de la Amazonia, 1991, p. 27

ambtenaren, soldaten en geestelijken aan het vaderland geschonken. Drie nonkels aan moederszijde dienden Adriaan van Utrecht, die later tot Paus Adrianus VI zou worden gekroond; sommigen beweren dat de monnik de neef was van Keizer Karel V⁹⁵.

Eigenlijk is zeer weinig geweten over de vroege levensjaren en de kindertijd van Joost de Rijcke, die bij ons gekend is onder de verspaanste bijnaam fray Jodoco Ricke. In 1532 reisde hij reeds als een franciscanenbroeder naar het algemeen kapittel van zijn orde in Toulouse. Tijdens deze bijeenkomst werden missionarissen ontboden voor de nieuw-ontdekte gebieden in Zuid-Amerika. Fray Jodoco, aangetrokken door de mogelijkheid om zijn roeping in de praktijk te brengen, vertrok naar Spanje. Hij verkreeg er de toestemming om op 19 juli 1532 in te schepen, maar kon zijn reis naar de Indiën niet aanvatten tot en met de laatste septemberdagen van het daaropvolgende jaar⁹⁶.

Een zeer gedetailleerd rapport die Ricke in 1536 naar de franciscanen van Gent zond, leert ons dat hij in december 1533 reeds in Hispaniola was en dat hij van daar via Nicaragua en Panama naar Peru reisde⁹⁷. We weten niet of zijn andere Vlaamse kompanen – Pieter Gossael (van Leuven), Simon van Brussel en Jan de Clerck (beiden afkomstig uit het Gentse franciscanenklooster) – vanuit Spanje meereisden of hem pas in Santo Domingo ontmoetten. In elk geval gingen ze op weg naar Peru in Panama sloop. Tegenwind voerde het schip echter naar de Golf van Nicoya in Nicaragua, waarvan ze profiteerden om te landen en het binnenland op te zoeken. Gossael en De Clerck bleven in Nicaragua, terwijl Ricke en Van Brussel hun reis naar Peru verderzetten. De twee franciscanen gingen nog vóór Tumbes werd bereikt op gescheiden wegen verder. Daarna zijn we elk spoor van Van Brussel kwijt. Ricke arriveerde in Tumbes in augustus 1535 en verplaatste zich onmiddellijk naar Quito. Daar legde hij op 25 januari 1536 de fundamenten van een franciscaans kloostercomplex, dat hij drie decennia zou leiden en waaruit hij verschillende kerken, kloosters en scholen oprichtte⁹⁸.

Er wordt gezegd dat het franciscanenklooster van Quito zoveel fondsen van de keizer kreeg, dat op een bepaald ogenblik de koning “mijmerend vanop zijn balkons in Toledo de torens van het klooster van zijn neef probeerde waar te nemen, die reeds zeer hoog moesten zijn, aangezien het hem veel geld kostte”⁹⁹.

⁹⁵ LA ORDEN MIRACLE, Ernesto. *Elogio de Quito*. Madrid: Cultura Hispánica, 1975, p. 27

⁹⁶ PAEPE, Christian. A. J. R. de. “Joos de Rijcke (1498-1578?). Een Vlamse zendelin in Zuid-Amerika”. *Spiegel Historiael*.

⁹⁷ Ernesto La Orden Miracle geeft aan dat fray Jodoco ook door Mexico reisde. (*Op. cit.*, p. 27)

⁹⁸ THOMAS, Wernes. “Les ordres mendiants en Amérique Hispanique”. In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, 1993, p. 108

⁹⁹ LA ORDEN MIRACLE, Ernesto. *Op. cit.*, p. 27

Ricke's faam als civilizator is zo groot dat, wanneer we alles lezen wat men over hem heeft gezegd, men moeilijk kan ontkennen met een mythisch persoon en beschavingsheld – die realiteit met fantasie vermengt – in contact te komen. Aan Ricke wordt de introductie van de osploeg, baksteen en dakpan in Ecuador toegeschreven, alsook een aantal eetbare planten, in het bijzonder tarwe (hoewel anderen menen dat het rogge was). In Quito werd een beker bewaard waarin de monnik, volgens de overlevering, deze graansoort meebracht. Sommigen zijn er zelfs van overtuigd dat fray Jodoco de eerste brouwerij in de Nieuwe Wereld oprichtte. Dit zou ons niet verbazen, vermits deze drank typisch is voor Vlaanderen¹⁰⁰.

Een brief die fray Jodoco op 12 januari 1556 naar de vader-abt van het klooster van Gent zond, informeert ons over zijn leven en werk:

Ik leef reeds 20 jaar in Quito. Ergo, ik ben de eerste van onze orde die in deze stad heeft geleefd. Uit het klooster die ik heb gesticht, zijn alle andere huizen en alle andere *custodiae* van Zuid-Amerika geboren. Sinds mijn komst werd ik in mijn apostolisch werk voortdurend bijgestaan door vader Gosseal van Leuven, meester in ons klooster in Brugge.¹⁰¹

Het werk van fray Jodoco is zo gevarieerd dat het zich niet enkel beperkt tot puur evangelische functies. Zoals we hebben gezien – tijdens het oprichtten van nieuwe kerken en kloosters – onderwees hij technieken die een beter materieel leven van zijn 'kudde' mogelijk maakten. Ricke werd in 1538 aangesteld als *custos* van zijn orde en bleef deze functie uitoefenen tot zeker het einde van de grote rebellie van Gonzalo Pizarro in 1548. Het moet opgemerkt worden dat het belang van zijn functie lag in het feit dat na de Indiaanse rebellie – die Lima in april 1536 bereikte – de franciscanen de Ciudad de los Reyes verlieten en er niet terugkeerden tot en met 1545, net op het ogenblik dat fray Jodoco besliste dat de ordes de verlaten gebieden (die Pizarro hen in 1536 had toegekend) moesten herinnemen en hij fray Francisco de Santana tot gardiaan van Lima benoemde.

De start van Rickes tenondergang was blijkbaar verbonden met het einde van de Pizarrorebellie. Dit komt doordat hij een nauwe band had met de grote Pizarro¹⁰². Hieruit kunnen we concluderen dat Ricke een van de personen was die Pizarro voorstelden om in een brief aan de paus voor hemzelf de investituur van de

¹⁰⁰ PAEPE, Christian A. J. R. de. *Op. cit.* De beker werd geschonken aan generaal José Flores, de eerste president van Ecuador. Volgens de overlevering presenteerde de president het relikwie aan een vertegenwoordiger van de Verenigde Staten van Amerika in Quito en sindsdien is over de beker elk spoor bijster.

¹⁰¹ REUSENS, E.H.J. *Biographie Nationale*. Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Literatuur en Beeldende Kunsten van België, 1876, p. 692. We zijn niet zeker over de aankomstdatum van Gosseal in Peru. Hij – zoals reeds gezegd – bleef in Nicaragua en kwam niet met Ricke naar Tumbes. Anderzijds vermeldt de brief uit 1536 (sic.) dat Gosseal bij hem was sinds zijn aankomst in Quito.

¹⁰² TIBESAR, Antonino O.F.M. *Op. cit.*, p. 49

Peruaanse territoria te vragen, alsook dat hij de persoon was die hierover in het Latijn correspondeerde met de *licenciado* Vásquez de Cepeda¹⁰³.

Primitivo Tineo toont in zijn studie over de consilia in Lima aan dat in die woelige periode sommige leden van de reguliere orden “er niet altijd de juiste ingesteldheid op nahielden die hen normaliter eigen was” en verwijst als voorbeeld naar fray Jodoco, die hij beschouwt als iemand die “zich verdienstelijk heeft gemaakt in Peru” maar die “hoewel hij niet de wapens opnam, niettemin Pizarro adviseerde om zich de koninklijke kroon toe te eigenen”¹⁰⁴.

Op 25 september 1546 verstuurde Ricke twee brieven. Een – die verloren is – was gericht aan Gonzalo Pizarro. Hierin wekte hij de mogelijkheid om de paus de investituur van de Peruaanse gronden te vragen, vermits de familie Pizarro deze met zoveel inspanning veroverd had en zonder dat Spanje hierin had moeten investeren. De andere brief – in het Latijn – was gericht aan Diego Vásquez de Cepeda en is door vader Agustín Moreno vertaald en gepubliceerd in zijn uitstekende en recente studie over de Vlaamse franciscanen Ricke en Gossael. De eerste twee paragrafen van deze brief maken de intenties van de monnik duidelijk:

fray Jodoco Rique, de laatste onder de Kinderen, wenst gezondheid, vrede en rust van geest voor de wijze, illustere *licenciado* in beide rechten, Sepeda, met mijn grootste respect.

Het vertrek van Uw Hoogheid stemde mij zeer droevig. En omwille van geen andere reden dan mijn werk en voortdurende bezigheid, liet het mij niet toe te zien wanneer U diende te vertrekken. Illustere heer, de drager van dit schrijven, Sebastián de los Ríos, overhandigde Uw Hoogheid een brief van mijn hand om geleverd te worden en kenbaar te maken aan uw Excellentie de Gouverneur, waarin ik mijn verlangen en affectie van mijn hart en wilskracht kenbaar maak, en die absoluut vervuld zou moeten worden, zodat in de Indiën de christenen niet verstoord worden in deze regionen zoals tot nu toe gebeurd is. Ik pleit niet voor mijn handel, maar Uw Hoogheid ziet klaarder dan het licht dat de Heer Gouverneur is.¹⁰⁵

Agustín Moreno rechtvaardigt de houding van de franciscaan ten gunste van Gonzalo Pizarro door het volgende te zeggen:

¹⁰³ LOHMANN VILLENA, Guillermo. *Las ideas juridico-políticas en la rebelión de Gonzalo Pizarro*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1977. Hoofdstuk V, “La frustrada enfeudación pontificia”. In dit hoofdstuk wordt aangetoond dat in een brief van 25 september, gericht aan Vásquez de Cepeda, fray Jodoco adviseerde om een bode naar Rome te zenden met de bedoeling de investituur van het Peruaanse gebied aan Gonzalo Pizarro te schenken.

¹⁰⁴ TINEO, Primitivo. *Los Concilios Limenses en la evangelización*. Pamplona: Universidad de Navarra, 1990, p. 48

¹⁰⁵ MORENO, Agustín P. *Fray Jodoco Rique y fray Pedro Gocial*. Quito: Abaya-Yala, 1998, p. 245. De briefomslag bevat, naast de naam van de *licenciado* Cepeda, een indicatie van het handschrift van Pedro de la Gasca, die luidt “Fray Jodoco”.

Het is waardevol om te onthouden dat van alle Spaanse Incaveroveraars niemand zoals hij de kwaliteiten als heerser en rechter manifesteerde, en dit ondanks zijn menselijke zwakheden, die duidelijk het meest berucht waren.¹⁰⁶

Er zijn enkele referenties over Jodocos gave van waarzeggerij. Over het vertrek van de onderkoning Núñez Vela uit Quito om Gonzalo Pizarro te bekampen – die hem op 18 januari 1546 in Iñaquito versloeg – vertelt Cieza de León ons:

Er was op dat ogenblik in Quito een monnik uit Vlaanderen die fray Jodoco heette. En men zegt dat hij een aantal dagen voordien zei: de kapitein die Quito onbewaakt achterlaat, zal verliezen. En later, toen de onderkoning de stad verliet, bevestigde men dat hij voor hem ook dezelfde toekomst had voorspeld.¹⁰⁷

Later refereert de kroniekschrijver naar een wolkenformatie die opgemerkt werd boven Quito, vlak nadat Pedro de Puelles arriveerde. De wolken namen de vorm aan van twee leeuwen dicht bij de zon. Een van de leeuwen viel “de andere tijdens het gevecht [aan]”, de ene naar het oosten en de andere naar het westen; “en de wolk die van het westen kwam, werd gebroken, en de andere die hem doorkruiste, verdween ook en de zon klaarde op zoals voordien”. Daarna, zegt Cieza de León, schreewden de inboorlingen zoals gebruikelijk is wanneer ze een teken uit de hemel ontvangen, “gissend naar het vuur van de zeer wrede oorlogen die zouden volgen”, en gaat verder:

dit was zo voorspeld door fray Godoco, van de orde van de franciscanen, een astroloog die veel verstond van signalen en andere zaken van deze kunst. En zelfs toen ik, indien ik mij niet vergis, in de Ciudad de los Reyes was, vertelde iemand mij dat hij met zijn eigen ogen de dingen waarover we hebben gepraat, had gezien, en deze persoon pende het zelfs neer in hun brieven.¹⁰⁸

Accurater is de referentie over de deelname van fray Jodoco in de rebellie van kapitein Pedro Puelles (luitenant van Gonzalo Pizarro in Quito), opgetekend in een brief van 11 december 1546. Wanneer Puelles verwijst naar een van de franciscaanse spionnen van de vredestitcher Pedro de la Gasca – die gevangen is genomen – wijst hij erop:

Ik heb de monnik goed opgesloten en zijn excommunicatie werd bevolen door fray Jodoco, dat hij met niemand kan spreken en niemand met hem kan spreken. Fray Jodoco past zeer goed in deze handel, omdat ze instructies hebben dat ze hem uit het land kunnen halen, en alle monniken die erin kunnen worden gevonden. Uw Hoogheid, geef bevel wat er met deze monnik

¹⁰⁶ *Op. cit.*, p. 243

¹⁰⁷ CIEZA DE LEÓN, Pedro de. *Crónica del Perú*. Deel IV. Vol. III, boekdeel II, “Guerra de Quito”. Lima: Fondo Editorial de la PUCP, 1994, p. 566

¹⁰⁸ *Op. cit.*, p. 711

moet worden gedaan, want indien hij stukjes van de brief geeft, zal fray Jodoco de toestemming geven om naar Panama te gaan en alle monniken die van Castilië komen te stoppen.¹⁰⁹

Ricke was ook een pedagoog en liet ons vele scholen in het noorden van het onderkoninkrijk na. Een van die scholen, het franciscaanse Colegio San Andrés in Quito, was gewijd aan het onderrichten van kinderen van Indiaanse edelen. Op deze manier konden zij – eenmaal bereid in de kennis van het geloof en andere christelijke waarden – bij hun terugkeer primaire opvoeding geven aan hun dorpingen.

Vader De Paepe, biograaf en kenner van fray Jodoco, gelooft dat de motivaties die Ricke ertoe aanzetten om op 35-jarige leeftijd zijn vaderland te verlaten en zich toe te leggen op missioneringswerk zo ver van huis, de volgende waren:

Zijn interesse in de grote veranderingen die zich in de wereld rondom hem voordeden: het ontluikend protestantisme, de politieke en mentale verovering van de Nieuwe Wereld, het christelijk humanisme van Erasmus. Andere invloedsfactoren waren: gesprekken met ordebroeders zoals Pieter van Gent, Jan van den Auwera en Jan Deckers (allen vertrokken naar Mexico in 1522), de snelle resultaten van zijn werk in nieuwe missioneringsgebieden, het nieuws van de wreedheden van de *conquistadores* en de noodzakelijke groei van het Evangelie, en misschien de ontwikkeling van misnoegdheid over zijn eigen manier van leven.¹¹⁰

Eind 1569 verliet fray Jodoco de stad Quito en verplaatste zich naar Popayán. Het is onduidelijk of het op zijn 71-jarige leeftijd zijn evangelische geestdrift was die hem hiertoe aanzette of dat zijn vertrek uit Quito het resultaat is van politieke verbanning, zijnde een laattijdig gevolg van zijn steun aan Pizarro. Vader Tibesar, kroniekschrijver van de franciscanen in Peru, verklaarde reeds, in zijn relaas over de reorganisatie na de grote rebellie, dat de monniken die trouw waren aan de troon (en waarvan velen als spion actief waren onder La Gasca) als goed werden beschouwd, “terwijl de aanhangers van de rebellie van hoge functies werden uitgesloten, zoals *el custodio* fray Jodoco Ricke”¹¹¹.

¹⁰⁹ TIBESAR, Antonino. *Op. cit.*, p. 55. De auteur verwijst naar het volgende document: “Carta de Pedro Puelles a Gonzalo Pizarro fechada en Quito el 11 de diciembre de 1546” (Brief van Pedro Puelles aan Gonzalo Pizarro, ondertekend te Quito op 11 december 1546). B.H. La Gasca Papers. I fol. 361B. Tibesar verwijst ook naar Servais Dirks, *Biografías de tres ilustres Misioneros en América y Africa* (1876), waarvan één Ricke is. Tibesar vermeldt dat hij het werk van Fabié niet kon inkijken. Niettemin las hij er een review over, maar hij zegt niet welke het is (*Boletín de la Real Academia de la Historia III*. Madrid, 1883). In deze review wordt gezegd: “tijdens de oorlogen die de *licenciado* La Gasca met zijn wijsheid en energie beëindigde, was monnik Ricke de vertegenwoordigers van het gezag van de Keizer niet altijd dienstig, omdat hij – zoals het merendeel van de seculiere en reguliere clerus – de principes volgde en de zaak van Gonzalo Pizarro diende.

¹¹⁰ PAEPE, Christian A.F.R. de. *Art. cit.*

¹¹¹ TIBESAR, Antonino O.F.M. *Op. cit.*, p. 49

Het lijkt erop dat Rick in de laatste fase van zijn leven het klooster van de orthodoxe vaders van San Bernardino in Popayán stichtte. Daar verbleef hij tot zijn dood, die meest waarschijnlijk op 2 augustus 1578 plaatsvond¹¹².

De minderbroeder Pieter of Pedro Gossael of Gocial, ook wel Pedro Pintor genoemd, was kort na zijn aankomst in Quito de metgezel waarmee Ricke zijn werk, offers en avonturen deelde. Gossael was afkomstig van Leuven en schilder¹¹³. Hoewel we weten dat hij in Nicaragua bleef toen Jodoco zijn reis naar Peru verderzette, vermeldt Ricke in zijn brief uit 1536 aan de Gentse franciscanen dat Gossael steeds aan zijn zijde verbleef. Toen Jodoco tot *custodio* van de franciscanen in Quito werd benoemd, werd Gossael aangewezen als *primer padre guardián* van het klooster van San Francisco. Zijn naam is verbonden met de kunstschool die door beide Vlamingen in Quito werd bestuurd en die in de daaropvolgende eeuwen een aantal artiesten voortbracht. Over Gossael weten we best wel veel. Een brief van fray Jodoco, die we reeds ter sprake brachten, informeert ons over zijn geboorteplaats en wat hij profeste in het franciscanenklooster van Brugge.

Vader Agustín Moreno, die veel weet over dit onderwerp, vertelt ons over het werk van Gossael in de San Francisco Kerk in Quito:

We kunnen met zekerheid zeggen dat van zijn hand zijn: de portretten van San Pedro en San Pablo, die zich in de sacristie bevinden, de hoogreliëfs van de vier evangelisten op de vloer van het hoofdaltaar, de schilderijen van San Antonio en San Diego van Alcalá (op houtpaneel, beiden op de binnen- en buitendeuren van datzelfde altaar) en de scènes die de koningen en koninginnen weergeven en die eigendom zijn van de Orden Tercera de San Francisco en de franciscaanse Pausen. Het auteurschap van deze werken is, willekeurig en zonder enige vorm van documentatie, toegekend aan een leerling van fray Pedro Gocial, Andrés Sánchez genaamd.¹¹⁴

Hoewel het zeker is dat zijn komst later plaatsvond, was er een derde Vlaming die Ricke in Quito vergezelde. We hebben het over Xácome el Flamenco. De architectuurstudie die hij bezat, was schijnbaar zeer handig, daar hij een hand had in de constructie van het klooster van San Francisco in Quito¹¹⁵.

In de 17de eeuw verbleef in Lima een Vlaamse franciscaan met de naam Diego Gillete die afkomstig was van Brugge. De beschikbare informatie over hem danken we aan de *Crónica de la Religiosísima Provincia de los doce apóstoles del Perú*, geschreven door fray Diego de Córdova y Salinas. Volgens de kroniekschrijver moet Gillete in 1615 het klooster van Lima bereikt hebben; daar nam hij zijn habijt op en

¹¹² STEVENS, Willy J. "Fray Jodoco Ricke, un flamenco en Popayán". *Bolletín de historia y antigüedades*. Órgano de la Academia Colombiana de Historia, nr. 767, Vol. LXXVI, oktober-december 1989. Bogotá.

¹¹³ De Vlaamse naam van Gossael moet *Goltzius* geweest zijn.

¹¹⁴ MORENO, P. Agustín. *Op. cit.*, p. 273

¹¹⁵ LA ORDEN MIRACLE, Ernesto. *Op. cit.*, p. 106

beleed. De monnik bracht er 30 jaar van zijn leven door, steeds in de functie van *procurador de cocina*¹¹⁶, nederig, in armoede en gehoorzamend. Córdova y Salinas schrijft:

Hij schitterde in de hemelse wijsheid en grote naastenliefde, zonder dat men over hem kloeg en hij iedereen tevreden stelde. Gedurende vele jaren kon hij zijn zware evangeliebediening verderzetten. Honderden monden waren tweemaal per dag afhankelijk van zijn voorzienigheid en aardigheid.¹¹⁷

Afgezien van wat er gezegd is, weten we niet meer over de nederige fray Diego Gillete, behalve dat hij op 29 november 1645 stierf na het ontvangen van de sacramenten. Stols acht het mogelijk dat het fray Diego was die Nicolás Hans, de jonge page van Hawkins, echt of schijnbaar hielp bekeren tot het katholicisme. Maar tegenover de mening van Stols staat de indicatie van Medina, die meent dat Hans aan de jezuïeten werd toevertrouwd.

Van de groep Vlaamse clerici die in Nueva Granada en Venezuela aankwamen, kennen we twee jezuïten: Ignacio Theobast of Toebaest en Gaspar Beck. Vader Igancio Theobast of Toebaest, afkomstig van Gent, arriveerde op 34-jarige leeftijd met de vloot van 1681-1682 in Cartagena. Hij heeft ons levendige getuigenissen over de navigatie overgeleverd, alsook van de verschillende ervaringen die hij opdeed in een wereld die hem volledig vreemd was. Over het leven aan boord van het schip vertelt hij ons het volgende:

Ik lust het voedsel niet; de kookwijze is verschillende van de Vlaamse keuken. Daarnaast is alles zeer vuil. Tot dusver heb ik enkel water gedronken en dit in kleine hoeveelheden. Onze slaapplek is niet slecht, maar zeer vuil. Om ze netjes te houden, moet ze drie- tot viermaal per dag worden schoongemaakt.¹¹⁸

De ingesteldheid van een andere Vlaamse jezuïet, Guillaume Hotton, staat haaks op het negativisme van Theobast. Tijdens zijn reis in 1616 naar Nieuw-Spanje kwamen 32 leden van zijn Sociëteit bijna om toen enkele rompplanken scheurden en het schip – met ondermeer Hotton en Martín de Brujas aan boord – op volle zee water maakte. Niettemin schrijft Hotton op zijn eindbestemming: “God zij geprezen voor het

¹¹⁶ Gillete haalde als “procurador de cocina” de producten voor de kloosterkeuken. Noot van de vertaler.

¹¹⁷ MENDIBURU, Manuel de. *Diccionario histórico biográfico del Perú*. Lima: Imprenta Enrique Palacios, 1935. Vol. II, pp. 312-313. De auteur noemt als bron fray Diego de Córdova y Salinas. *Crónica de la Religiosísima Provincia de los doce apóstoles del Perú*. 1651, boek IV, hoofdstuk XII, p. 346

¹¹⁸ DEL CASTILLO MATHIEU, Nicolás. “Las 18 flotas de galeones a Tierra Firme. 1650-1700”. *Historiografía y bibliografía*, nr. 2, 1990. Aanvulling op de Anuario de Estudios Americanos.

toestaan van het voorrecht om een beetje te lijden tijdens de uitvoering van onze gehoorzaamheid”¹¹⁹.

Later klaagt vader Ignacio over de hitte in Cartagena: “De ganse dag en nacht zweet ik [...] hoewel het winter is, zoals ik mijzelf herhaal bij elke stap die ik zet”¹²⁰.

In Bogotá werd hem de functie van leraar in de seminarieschool van San Bartolomé toegewezen. Hiermee verbeterde zijn gezondheid aanzienlijk, zeker na de lijdensweg die hij had moeten doorstaan toen hij de Río Magdalena had overgestoken. Niettemin schrijft hij in een brief aan zijn familie:

De bevolking is arm, ze drinken enkel water. Het voedsel vult de maag niet. Alles is extreem gekruid. Ze koken niet zoals in Vlaanderen. Hoewel ik niet zo ziek ben, zijn mijn benen, gekweld door muggen, niet volledig hersteld. In deze regio kan ik niemand uit Vlaanderen vinden. Het verbaast me niet. Niemand komt hier, behalve wanneer God het wil. Tot ziens, bid voor me.¹²¹

Hoewel Theobast in een brief van 2 januari 1682 het idee oppert om zich te verplaatsen naar Curacao, “dat van de Hollanders is”, wordt beslist om hem in het begin van het daaropvolgende jaar in te zetten in een missie op de oevers van de Orinoco. Op 20 maart richt hij zich tot zijn familieleden en zendt hen wat hij als zijn “ultieme afscheid” beschouwt, vermits hij – volgens wat hij heeft vernomen – naar een land reist dat nooit eerder door Europeanen is aangedaan; in die landen bevinden er zich niet enkel ongelovigen die zich schuldig maken aan polygamie, daarenboven wordt ook gesproken “over snikkende hitte, slangen, tijgers en muggen”. Hij geeft ook toe dat de confraters op Amerikaanse bodem erg lijden: “hier geen padrijzen, noch Franse wijn, noch wijn uit het Rijngebied”¹²².

De lijdende en klagende jezuïet stortte zich op 31 maart 1683 op zijn missie en werd het dorp Duma toevertrouwd. Daar schreef hij op 15 oktober van datzelfde jaar zijn laatste brief aan zijn ordebroeder, vader Carlos Panigati. In de zendbrief vertelt hij hem dat enkel een nederzetting in de regio hem kan toelaten de wilden te evangelizeren. Kort daarna sterft Theobast in de handen van de zielen die hij

¹¹⁹ VERBERCKMOES, Johan. “Les Jésuites wallons et flamands dans les Réductions d’Indiens au Mexique et au Paraguay (1609-1768)”. In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, 1993

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ PACHECO, Juan Manuel s.j. *Los jesuitas en Colombia*. Vol. II, p. 406. Bogotá, 1962. De auteur geeft aan dat hij het hoofdstuk volgt waarin vader Joseph Masson s.j. zich wijdt aan Theobast in zijn boek *Missionnaires Belges sous l’ancien régime*. Hij merkt ook op dat vader Kieckens een biografie over Theobast schreef, die in Leuven in 1888 gepubliceerd werd, en dat in 1778 in Gent een onvolledige collectie van de brieven van Theobast uitgegeven werd onder de titel *Wonderbaere Reize nae d’uitterste paelen von America*.

¹²² PACHECO, Juan Manuel s.j. *Op. cit.*, p. 407

probeerde te redden en werd op deze manier een van de martelaren binnen zijn Sociëteit.

Een andere Vlaamse jezuïet, Gaspar Beck, was hetzelfde lot toebedeeld als vader Ignacio. Beck was ook van Gent afkomstig en vervulde zijn evangeliebediening te midden van de Guamo's in Cucia, op de banken van de Orinoco. In een brief gericht aan vader Panigati (8 oktober 1683) vertelt hij hem dat zijn mestiesknecht werd doodgeknuppeld en gestoken door inboorlingen, alsook dat ze hem scheef bekijken omdat hij hen vertelt dat ze in de toekomst niet mogen blijven samenwonen met twee of meer vrouwen, en indien ze dit wel doen er soldaten zullen komen die hen zullen straffen. Over de moeilijkheid om te overleven, zegt hij het volgende:

Recent had ik niets te eten en ging ik in het woud op zoek naar iets voor mijn hongerige maag. Ik vond enkele kruiden die niet veel verschilden van de goede en gezonde in Europa. Ik kookte ze, at ze en stond op het punt te sterven. Ik bracht drie dagen in bed door, zonder kracht om het brevier te reciteren.¹²³

Een derde jezuïetenmartelaar uit Vlaanderen was Bartolomé de Blende. Hoewel zijn werk en dood ergens anders op het continent plaatsvond, is het gepast hem naast zijn twee andere moedige minderbroeders te plaatsen. Blende was een lid van een rijke Brugse familie en arriveerde in 1712 in Buenos Aires. Twee jaar later belastte zijn provinciaal hem met een missie die als doel had een rechtstreekse route te zoeken tussen de Guarani-*reducciones* of grote dorpen in het zuiden en de Chiquitos-reducties in het huidige Bolivia. In de zomer van 1715, op het einde van een reis langs de Paraguayrivier, werd De Blende door zijn inheemse gidsen achtergelaten, te midden van een ogenschijnlijk vriendelijke groep *Indios Payaguas*. Hierna hoorde men niets meer van hem.

Jaren later beschreef Jacques de Haze de marteldood van Bartolomé de Blende in een brief aan zijn medebroeders in Vlaanderen. In deze brief besloot hij dat de missionaris voor de "ongelovige" Payaguas op de knieën zonk, de handen gekruist op de borst hield en sereen en blijmoedig de marteldood afwachtte. Zijn aanvallers gaven hem een tik op het hoofd met een *macana* of Indiaanse knots en werd doorboord met speren, waarna zijn lichaam als speelgoed voor de kinderen aan de oever van de stroom werd geworpen en later afdreef¹²⁴. De brief van Haze ontlokte grote triest bij zijn landgenoten in Brugge en gaf de aanzet voor een martelaarsdevotie in zijn moederstad¹²⁵.

¹²³ PACHECO. *Op. cit.*, p. 409. De auteur citeert als bron de Archivo Nacional de Bogotá. Asuntos Eclesiásticos, vol. II, fols. 10-11

¹²⁴ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 136

¹²⁵ Ibidem.

In Peru arriveerde de eerste groep jezuïten op 28 maart 1568 en deed haar intrede in Lima, tot grote vreugde van haar inwoners. De Sociëteit van Jezus werd in de katholieke wereld bewonderd voor haar schitterend contrareformatisch werk. Antonio Gillis was de eerste Vlaamse jezuït in dit land waarover we informatie hebben. Hij was afkomstig van Gent en in 1591 – op 34-jarige leeftijd en na kortstondig in Sevilla te hebben verbleven – ging hij in Cádiz aan boord van een schip dat hem naar Peru voer. Daar eenmaal aangekomen, wijdde hij zijn leven aan de evangelisatie rond Juli (op de oevers van het Titicacameer), alwaar hij begon te leven. Antonio Gillis leerde de taal van de regio, waardoor hij zijn missionering zeer diepgaand kon uitvoeren. Hoewel we niet met zekerheid kunnen stellen wanneer hij precies stierf, weten we wel dat dit gebeurde tijdens een tocht naar de Moho- en Huancané-stammen¹²⁶.

In 1616 kwam de 20-jarige Juan Bautista Gillis in Peru aan. Hij was de broer van de bovenstaande Antonio. Hij was net zoals de andere Gillis van Gent. Aangetrokken door een sterke missionaire roeping – en na het dragen van de soutane in Sevilla – trok Juan Bautista naar het onderkoninkrijk van Peru. Hij studeerde in Lima. Nadat hij zijn theologiestudies succesvol had beëindigd, verplaatste hij zich naar Trujillo, alwaar hij tot priester werd gewijd. In Zuid-Amerika was hij gekend onder de naam *Egidiano*, Latijn voor het Vlaamse *Gillis*. Jaren later, in 1629, reisde Gillis naar Juli, alwaar zijn broer Antonio profeste. Hij leerde er de taal van de Indianen en stortte zich, in navolging van zijn broer, op missioneringswerk. Later werd hij op verschillende missies naar Potosí en Oruro gezonden. In 1642 verhuisde hij naar Cuzco. Toen hij in deze stad verbleef, was hij getuige van de zware aardbeving van 1650. Dit veroorzaakte enorme schade in de oude Incahoofdstad en verwoestte onder andere de Iglesia de la Compañía de Jesús. De orde belastte de Vlaming met de reconstructie van de kerk. Gillis zette zich ten volle in, leidde meesters en ambachtslieden en leerde de metselaars persoonlijk het correcte gebruik van de beitel. De werken startten in 1651; de ruwbouw en gewelven werden voltooid op “de dag van San Agustín, 1653”. De altaarstukken en de voorgevel, bijna een stenen kopie van het altaarhoutwerk, werden pas in 1668 afgerond, het jaar waarin de kerk – misschien wel de mooiste van Peru – tot op vandaag onveranderd bleef.

Na de voltooiing van de Iglesia de la Compañía, zette Juan Bautista Gillis zijn missioneringswerk verder tot op het ogenblik dat hij zijn ziel op 14 mei 1675 aan God overhandigde¹²⁷.

Een andere Vlaamse jezuïet die de familienaam Gillis droeg, was Andrés. Hij was eveneens van Gent afkomstig en was tot zijn dood gedurende 12 jaar actief in de reducties van zijn orde in Paraguay¹²⁸.

¹²⁶ VARGAS UGARTE, Rubén s.j. *Ensayo de un diccionario de artífices de América Meridional*. Burgos: Imprenta de Aldecoas, 1968, pp. 228-298

¹²⁷ VARGAS UGARTE, Rubén s.j. *Op. cit.*, pp. 228-229

Onderwijzers en artiesten

In de tweede helft van de 17de eeuw moesten de jezuïten hoognodig op zoek naar een vervanger zoeken voor hun broeder Bernardo Bitti, een groot artiest binnen de Sociëteit. Uiteindelijk vond men broeder Diego de la Puente. Zijn echte naam moet – voor ze verspaanst werd – *Van den Brugge* zijn geweest. Geboren in 1586 in Mechelen, studeerde De la Puente aan een van de beroemde ateliers van zijn moederstad. In 1605, op het einde van zijn studies, voelde hij zich geroepen om tot de jezuïetenorde toe te treden. De la Puente arriveerde in Peru tussen het overlijden van Bitti (in 1610) en 1620, het oudste jaartal dat aan zijn naam verbonden is en teruggevonden werd op het schilderij *Martirio de San Ignacio de Antioquía* in de San Pedro Kerk in Lima. Uit hetzelfde jaar dateren een Christus en Maagd Maria die bewaard zijn in de sacristie van dezelfde kerk.

De bijdrage van Diego de la Puente aan de Peruaanse schilderkunst was de invoering van het “tenebrisme”, een picturale stijl die menselijke figuren in lichte kleuren benadrukt tegen een donkere achtergrond. Zijn hele leven – tegemoetkomend aan de verplichtingen die hij als artiest had – reisde broeder De La Puente doorheen het ganse onderkoninkrijk, zodat zijn terug te vinden zijn in een ruim gebied dat zich uitstrekt over Juli, Trujillo, La Paz, Santiago de Chili en Cuzco.

Bij zijn dood in 1663 schreef een van zijn medebroeders een hagiografie met accuratere gegevens over deze Vlaams-Peruaanse clericus. In de brief lezen we:

Hij vulde de provincie met verschillende en de meest toegewijde vet-penseel schilderijen, vooral in de colleges van Trujillo, Chuquibambilla en Juli, en verplaatste zich zelfs naar het koninkrijk Chili, waar hij zijn naam vereeuwigde.¹²⁹

Het is hier gepast om op te merken, dat in de vroege 17de eeuw – rond dezelfde tijd dat De la Puente arriveerde – een andere Vlaamse schilder in Zuid-Amerika actief was. Zijn naam was Rodrigo de Sas en liet ons werken in Córdoba de Tucumán, Santiago del Estero en Potosí na¹³⁰. In de volgende eeuw – en volgens de traditie van de Orde – ontplooielde Louis de la Croix (afkomstig van Ath) zijn wiskundige vaardigheden in de Paraguayaanse missie van Loreto en ontwikkelde er zich ook als schilder. Het is bekend dat hij een groot schilderij maakte voor het hoofdaltaar van de nieuwe kerk, die tijdens de missie van Loreto werd opgetrokken, alsook dat hij

¹²⁸ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 136

¹²⁹ MESA, José de. “Diego de la Puente: pintor flamenco en Bolivia, Perú en Chili”. *Arte y Arqueología* nrs. 5 en 6, La Paz, 1978

¹³⁰ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 126

schilderijen maakte voor vele andere kerken. Helaas heeft zijn werk de tand des tijds niet overleefd. We weten ook dat hij een zeer gedetailleerde kaart van het Peruaanse onderkoninkrijk ontwierp, maar blijkbaar is ze eveneens verloren¹³¹.

Jean Raymond Coninck, een vooraanstaande jezuïet van Mechelen in Vlaanderen, kreeg de eerste leerstoel voor mathematica aan de Universidad de San Marcos, was de ontwerper van de plannen van de stadsmuren van Lima, "*cathedrático de prima*" van de leerstoel voor kosmografie gesticht door zijne Majesteit in het Hospital de Mareantes del Espíritu Santo" en hoofdkosmograaf van het koninkrijk Peru¹³².

Juan Ramón, zoals hij doorgaans werd genoemd, was in Mechelen geboren uit het huwelijk tussen Hendrick Errois de Coninck en Johanna van de Grade. Mechelen was op dat ogenblik beroemd voor zijn studies landmeetkunde en wiskunde. Zijn leermeesters en ordebroeders Gregoire de Saint-Vincent en Andrés Tacquet, prominente wiskundigen en geografen uit die tijd, gaven hem de basiskennis mee die hij later zo succesvol toepaste in Peru.

Het was voor enige tijd zeker dat Coninck zich in 1655 in het gezelschap van de onderkoning Alba de Liste naar Peru verplaatste. Vader Rubén Vargas Ugarte s.j. vond in de Gregoriaanse Universiteit van Rome echter twee brieven terug die Coninck naar de Duitse intellectueel Atanasio Kircher had gezonden. In een van deze brieven verklaart de Mechelenaar: "in het jaar 1647 kwam ik naar Peru met zestig Belgische en Italiaanse metgezellen"¹³³.

Het is echter een feit dat Coninck kort na de komst van de onderkoning Alba de Liste werd opgemerkt in de wetenschappelijke kringen van het onderkoninkrijk. Het was ook Liste die Coninck eerst benoemde tot hofkapelaan van het paleis en later ook tot aalmoezenier van het Hospitaal van de Heilige Geest, gewijd aan de zorg en toewijding aan zeelui. In het Hospitaal werden enkele lezingen voor de zeelui van de "Zuid-zee" ingericht en de kosmograaf Francisco Ruiz Lozano leidde er een leerstoel voor mathematica waar Coninck sporadisch voor hem inviel.

Kort na zijn aankomst in Peru (juli 1661) benoemde de onderkoning Diego Benavides y de la Cueva, de opvolger van Alba de Liste en *conde* de Santisteban, Ruiz Lozano en de Vlaming tot preceptors van zijn zoon. Dit versterkte de reputatie die Coninck tot dan toe had opgebouwd.

¹³¹ Ibidem.

¹³² ORTIZ SOTELO, Jorge. *Historia de la educación naval en el Perú*. Lima: Dirección de Intereses Marítimos, 1980, p. 48

¹³³ VARGAS UGARTE, Rubén s.j. "Oro viejo: epistolario retrospectivo". *Mercurio Peruano*. Vol. XXXI, nr. 277, 1950, Lima, p. 142

Toen Ruiz Lozano in 1677 stierf, volgde Juan Ramón hem op in de leerstoel van het Hospitaal. Een jaar later, toen in de Universidad de San Marcos de eerste leerstoel voor mathematica werd opgericht, was zijn reputatie groot genoeg om te worden benoemd tot hoofd ervan. Het leverde hem een salaris van 792 pesos op. Tegelijk werd hem de titel van “Hoofdkosmograaf van het Koninkrijk Peru” toegekend. Op 29 december van hetzelfde jaar werd Coninck in volle faculteit ontvangen en hem het *aula general de arte* voor zijn hoogleraarschap ter beschikking gesteld¹³⁴.

Door de aanhoudende invallen van zeerovers en piraten in de Stille Oceaan gedurende de tweede helft van de 17de eeuw, nam de bezorgdheid over de veiligheid van Lima toe. De onderkoning besliste daarom een studieronde in te richten om na te gaan op welke manier de hoofdstad het best beschermd kon worden. Sommige studies stelden voor een *armadilla* of een bereden garde op te richten. Beide ideeën werden echter van tafel geveegd, daar ze een zware last voor de schatkist waren tijdens de lange periodes van inactiviteit. Anderen zagen een oplossing in het optrekken van een of twee torens op de noordelijke oever van de Río Rimac, “om bescherming te bieden aan de inwoners die nutteloos waren voor de militaire strijd en om er de rijkdommen en schatten van de bevolking onder te brengen”¹³⁵.

Dit voorstel werd eveneens afgewezen daar het niet praktisch was. Enkel een verdedigingsmuur leek voor de generaal de enige optie. Van alle inzendingen voor een verdedigingsconstructie werd het project van vader Coninck geselecteerd omdat het “de beste garanties omwille van zijn professionele solvabiliteit” bood¹³⁶.

Op 26 november 1682 zond de hertog De la Palata Conincks project naar de Consejo de Indias om er bestudeerd te worden. In 1685 werd het met enkele aantekeningen naar Lima teruggezonden. De aantekeningen waren van de hand van de onderkoning van Catalonië, de hertog van Bournonville, een expert die door de raad was geconsulteerd. Nadat hij de opmerkingen van de hertog had gelezen, weerlegde Coninck elke opmerking afzonderlijk met degelijke argumenten. In zijn pleidooi verwees hij naar: Nicolás Goldman, auteur van *Las Tablas Batábicas*, die “de allernieuwste versterkingsmethode zoals die in Holland wordt toegepast” bevatte; de *Órgano matemático* van de jezuïet Gaspar Schott, de *Pantómetra* van vader Atanasio Kircher; twee beroemde wiskundigen, nl. zijn leermeester Saint-Vincent en Andrés Tacquet; de dominicaan fray Genaro María, wiskundeleraar in Napels; Morsheuser, “militair ingenieur, waarvan Montecuculi zijn methoden in het Zweedse leger had geprezen”; en uiteindelijk de conclusies getrokken door een commissie

¹³⁴ ORTIZ SOTELO, Jorge. *Op. cit.*, p. 48

¹³⁵ LOHMANN VILLENA, Guillermo. *Las defensas militares de Lima y Callao*. Sevilla: Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, 1964, p. 170

¹³⁶ LOHMANN VILLENA, *Op. cit.*, p. 169

bestaande uit experten op het vlak van fortificaties en in Milaan bijeengeroepen was door de *conde de Fuentes*¹³⁷.

Zijn cartografische werken waren in zijn tijd belangrijk. Als hoofdkosmograaf moest hij voortdurend in het onderkoninkrijk reizen om coördinaten op te teken. Deze gebruikte hij daarna voor het creëren van kaarten en gedetailleerde studies. In Parijs zijn twee kaarten van Coninck uit 1763 teruggevonden. Een van hen toont de zuidelijke tip van Zuid-Amerika vanaf de Straat van Magalhães; de andere kaart vanaf de monding van de Río de la Plata tot en met de samenvloeiing met de Paraná Rivier. Tijdens de expeditie, die aan de basis lag van deze kaarten, noteerde Coninck ook de positie van het Martín García Eiland ten opzichte van Buenos Aires en zond hierover een rapport naar de koning van Spanje, zijn fortificatie aanbevelend¹³⁸. In 1683 realiceerde hij een *Carta Geográfica de las provincias de la gobernación del Río de la Plata, Tucumán y Paraguay con parte de los conficantes, Chile, Perú, Santa Cruz y Brasil* (Geografische Kaart van de provincies van het territorium van de Río de la Plata, Tucumán en Paraguay, met een deel van het aangrenzende Chili, Peru, Santa Cruz en Brazilië). Deze kaart is bewaard gebleven en recent gereproduceerd¹³⁹.

We weten dat Coninck op vraag van de koning – nog vóór hij de bovenstaande kaarten maakte – een kaart van Peru voorbereidde en dat het graveerwerk op zilverfolie gebeurde. Toen hij Lima passeerde, zag de Franse geograaf Louis Feuille deze kaart en liet ons een indicatie van haar bestaan na¹⁴⁰.

Coninck schonk ons ook twee brieven na die vader Rubén Vargas Ugarte in Rome terugvond en die we reeds vermeldde. Ook hebben we kennis van zijn werk in het Latijn, de *Cubus et Sphera Geometrice Duplicata* en twee *lunarios* of maankalenders.

De eerste brief is geschreven in Juli op 20 juli 1653; de tweede in Potosí op 31 juli 1655. Beide brieven zijn in het Latijn opgesteld en gericht aan de wiskundige jezuïet Atanasio Kircher. In deze zendbrieven, die bijna kopies van elkaar zijn, bespreekt Coninck de doortocht van een komeet als volgt:

¹³⁷ VARGAS UGARTE, Rubén s.j. *Ensayo de un diccionario de artifices de la América meridional*. Burgos: Aldecoas, 1962. In het derde volume van de *Historia General del Perú* van dezelfde auteur (Lima: Milla Batres, 1971) is tegenover pagina 368 de kaart opgenomen die Coninck ontwierp, deel uitmaakte van de brief van de onderkoning De la Palata uit 1682 en die teruggevonden werd in de Archivo General de Indias.

¹³⁸ ORTIZ SOTELO, Jorge. *Op. cit.*, p. 49

¹³⁹ PORRAS BARRENECHEA, Raúl. *Fuentes históricas peruanas*. Lima: Juan Mejía Baca-P.C. Villanueva, 1955, p. 933

¹⁴⁰ ORTIZ SOTELO, Jorge. *Op. cit.*, p. 49

hij verscheen op 15 [december 1652] en verdween op de laatste dag van de maand. Hij was vermoedelijk ontstaan in het gesternte van Argos, daar ik de eerste dagen niet aan het observeren was. Maar op Dag 20 zag ik hem in de omgeving van de ster die zich aan de voet van Orion bevond, daarna op het schild van dit sterrenbeeld, daarna dicht bij het oog van Taurus en keerde dan naar de Pleiaden en wanneer slechts bij benadering een geometrische voet van hen verwijderd; hij verplaatste zich noordwaarts tussen de voet van Medusa en het hoofd van Perseus, verdwijnend in de omgeving van Casiopea.¹⁴¹

Cubus et Sphera, ook bekend als het boek van Coninck, werd in 1696 gepubliceerd door Joseph de Contreras y Alvarado. Om de ideeën in don Juan Ramóns werk te beoordelen, moet men zowel wiskundige als latinist zijn. Niettemin kan men reeds uit de introductiebrieven in het Spaans afleiden dat hij voor zijn tijd een ware re-velatie was. In zijn voorstelling aan koning Karel II schrijft de auteur dat “het koninkrijk Peru niet enkel bijdraagt door het goud en zilver uit de rijke mijnen, prachtige smaragden, edelstenen en wonderbaarlijke parels”, maar ook door “vruchten van sublieme wijsheid”. Vervolgens zegt hij in een vermoedelijke poëtische analogie op zijn uitleg over zijn werk over de kubusvorming van de bol:

In het jaar 1693 produceerde de Golf van Panama, dichtbij het koninklijke eiland, een parel van dergelijke pracht, die – volgens wat wordt gezegd – Europa niet heeft. Er is geen twijfel mogelijk dat de parel, wanneer geplaatst in de Koninklijke Troon van Zijne Majesteit, meer glorie ontvangt. En op hetzelfde ogenblik werden in Lima, Ciudad de los Reyes, de *Cubus et Sphera Geometrice Duplicata*, met zijn twee dezelfde proporties, gevonden.¹⁴²

Het idee dat het mogelijk moest zijn om de aarde nauwkeurig op te meten, hield wiskundigen sinds de oudheid bezig en het probleem was niet volledig opgelost tot en met de uitvinding van de infinitesimale berekening door Leibniz op het einde van de 17de eeuw (i.e. op hetzelfde ogenblik dat Coninck aan zijn *Cubus et Sphera* werkte). Het is bijgevolg niet verwonderlijk dat Gregoire Saint-Vincent, de wiskundige jezuït uit Brugge en Conincks leermeester, beschouwd wordt als een van pioniers op het vlak van de infinitesimale berekening en dat boek X van zijn opus magnum, *Problema Austriacum* (1647), gewijd is aan de kwadratuur van de cirkel en gekend staat als zijnde van grote invloed op de studies van Leibniz¹⁴³.

Cubus et Sphera wordt voorafgegaan door een aantal aanbevelingen, inclusief een brief aan de auteur, geschreven door de priester van Recuay, Juan Jacinto Guerrero.

¹⁴¹ VARGAS UGARTE, Rubén s.j. “Oro viejo: epistolario retrospectivo”. *Mercurio Peruano*, vol. XXXI, nr. 277, 1950, Lima, p. 142. Vargas Ugarte vertaalt en publiceert enkel de brief van Juli. Het origineel kan gevonden worden in de bibliotheek van de Gregoriaanse Universiteit van Rome, maar het was onmogelijk om reproducties in handen te krijgen.

¹⁴² *Cubus et Sphera Geometrice Duplicata*. Door Doct. Ionnes Ramón Coninkius. Lima, 1996. Er bevindt zich een kopie in de Nationale Bibliotheek van Peru.

¹⁴³ HASQUIN, Hervé (red.). *Dictionnaire d'histoire de Belgique*. Brussel: Didier Hatier, 1988, p. 421

Nadat deze Conincks werk in detail prijst, daagt hij hem uit het in zijn volgende uitgave te publiceren:

Haast Uw Genade om de drukpers een aantal bladen te geven om de oplossing van een puzzel te drukken die reeds zoveel rollen der natie heeft verspild [...] en geniet zo vlug mogelijk en laat onze zuidelijke regionen van de eer genieten dankzij hun adembriesjes en kracht waarmee de naam van Uw Genade zal worden verspreid.¹⁴⁴

Terwijl hij het werk van zijn voorganger en vriend – de kosmograaf Ruiz Lozano, die een reeks almanakken met de titel *Repertorios* had uitgegeven – verderzette, kreeg Coninck de taak jaarlijks enkele *lunarios* te publiceren. Hierin verwerkte hij, bovenop de astronomische gegevens, veel informatie over vroegere gebeurtenissen en astrologische invloeden, zaken die van groot belang waren voor zeelui. Van dit werk – waarvan men dacht dat het volledig verloren was¹⁴⁵ – zijn in de Library of Congress in Washington recent twee kopies gelokaliseerd, overeenstemmend met de jaren 1696 en 1699.

De *lunario* voor het jaar 1696 geeft ons aanwijzingen die ons doen vermoeden dat dit werk reeds in 1683 begon. Want na een inleiding – waarop we verder terugkomen – toont de auteur aan dat bij de start van deze nieuwe “reis” voor de maanden van het jaar 1696, “zijn magnifieke grandeur me niet veel nieuwigheden meer gaf, vermits ik gedurende 13 jaar constant heb gereisd”. Het is eveneens duidelijk dat de auteur de *lunario* op het einde van het voorgaande jaar voorbereidde, zoals in de inleiding blijkt uit de rijke en typische woordenschat uit die tijd:

Ontboden zijnde met eervolle titel op haar subliem paleis, het koninginnenmodel van geometrie, gebruikte ik mijn korte kennis om uit te breiden en te sieren met nieuwe woorden, nooit eerder gezien, uw hoogheid, in het sublieme paleis. Ik werd gevraagd met veel hoffelijkheid door onze vrouw van astrologie, die mij vertelde dat we in de laatste maand van het jaar waren en mij vroeg haar te bevrijden van haar vrees, namelijk dat ik mijn aandacht zou kunnen verliezen door de nieuwe opdrachten, de vrees die zij had, dat ik de afspraak zou vergeten met de jaarlijkse *lunario*.

Daarna verzoekt hij om “zijn vleugels aan Pegasus te lenen” en zijn “hemelgids [...] aan R.P. Atanasio Kircher” en begint zijn reis. Als aanvangspanorama presenteert hij de zon “in zijn glanzende troon”. En aan de jaren, maanden en dagen daarnaast kunnen we zien dat links deze van het verleden waren en rechts deze van de toekomst. Bijgevolg kunnen we lezen: de achtste links (1687) “had nog maar amper het stof van de verschrikkelijke aardbeving in Lima van zijn mantel afgeschud”; en de

¹⁴⁴ “Brief van Doctor D. Juan Jacinto Guerrero, priester en pastoor van de inwoners van S. Ildefonso de Recuay, aan de auteur.” In *Cubus et Sphaera Geometrica Duplicata*. Lima, 1696

¹⁴⁵ TAURO, Alberto. *Enciclopedia ilustrada del Perú*. Lima: Peisa, 1987, p. 1098

zevende (1688)¹⁴⁶ toonde “het bleke aangezicht de fatale tekenen van de epidemie van zijn tijd”. Daaronder beschrijft hij de data en tijden waarop de seizoenen arriveerden en de positie van de sterren doorheen het jaar, zeer belangrijk tijdens het navigeren. Hij biedt ook enkele aanbevelingen van astrologische aard. Bijvoorbeeld: in de winter, “met de intrede van Phebo in het sterrenbeeld van Kreeft”, 6 minuten na 9 uur in de morgen van 20 juni, betekent “geluk en voorspoed voor de rokkenjager”, terwijl in de lente “Mars met een boze blik naar de zwangere vrouwen kijkt en Saturnus de oudere dames geluk in het huwelijk wenst, zonder risico’s te nemen”. Hij eindigt de eerste *lunario* met een beschrijving van de zes “verduisteringen van het jaar”, helaas onvolledig, vermits de voorstelling in de gekende versie enkel tot en met de vierde loopt.

De *lunario* voor 1696 begint met een verwelkoming van de vrede na het “wreed, christelijk bloedvergieten als gevolg van een ambitieus voorwendsel”, maar vreest dat “door de vrede Mars uit Europa gebannen is [...] met piratenschepen die in Zuid-Amerika zijn laatste zucht duivelse woede willen uitlaten”. Dan steekt hij de loftrumpet over de onderkoning, *conde* de Monclova, omwille van het heropbouwen van Lima. Hij vergeet niet dat op 20 juni “een vreselijke vernieling [...] Tacunga en Ambato met zijn omliggend district trof”. Deze tweede *lunario* is nog onvollediger dan deze uit 1696 en eindigt in het “derde kwart” (i.e. in het derde trimester), waardoor het laatste trimester en het deel over de verduisteringen ontbreken.

Het jaar 1696 was zeer belangrijk voor don Juan Ramón, niet enkel omdat zijn *Cubus et Sphera* toen gepubliceerd werd, maar ook omdat hij de jezuïeten twee landgoederen en een *estancia de ganado* of veestapel doneerde, persoonlijke eigendommen gelegen in de provincie Chayanta, op de oevers van de Río Mizque in Cochabamba (Bolivië). In datzelfde jaar gaf hij ook vader Francisco de la Fuente de toestemming om bij de Paus en de koning de onderscheidingen te claimen die hen werden toegeschreven¹⁴⁷.

Het lijkt erop dat Coninck naar het einde van zijn leven toe begonnen was gestalte te geven aan een *Geografía del Perú*, gebaseerd op notities die hij gedurende vele jaren bijeenverzameld had. Maar de man die volgens de verhalen van zijn tijdsgenoten op 80-jarige leeftijd zonder stok rondliep, werd plotseling getroffen door de dood. Op 13 april 1709 – “omwille van de ernst van mijn leed kan ik mijn laatste

¹⁴⁶ Rubén Vargas Ugarte zegt over deze gebeurtenis: “Van alle gebeurtenissen uit zijn tijd neemt de aardbeving in Lima op 20 oktober 1687 de eerste plaats in. Zelden zag men de stad zo sterk beven als toen en de schokken duurden tot en met de tweede dag van december, de dag dat de ramp nog erger werd toen het gerucht zich verspreidde dat het water uit de zee stroomde”. *Historia general del Perú*. Lima: Milla Batres, 1971. Tweede editie. Vol. III, p. 380

¹⁴⁷ LOHMANN VILLENA, Guillermo. *Las defensas militares de Lima y Callao*. Sevilla: Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, 1964, p. 169

testament en ultieme wens niet regelen” – gaf hij kapitein Pedro Berrió de toestemming een testament op te stellen¹⁴⁸. Het lijkt erop dat de apoplexieberoerte, die hem uiteindelijk fataal werd, enkele dagen daarvoor had plaatsgevonden. Don Ramón stierf op 20 juli en werd, in navolging van zijn testament, begraven in de jezuïetenkerk van San Pedro in Lima.

Na de dood van de wijze man werden in zijn toebehoren vele wiskundige, landmeetkundige en astronomische instrumenten teruggevonden. Louis Feuille maakte aanspraak op deze instrumenten; hij zei dat Coninck ze hem had nagelaten. Maar uiteindelijk werden ze, samen met de boeken uit zijn waardevolle bibliotheek, door de executeurs verkwist om schulden te betalen. Ten slotte werden zijn notities – waartussen de *Geografía* werd gevonden – door hun dienaren verbrand; zij meenden in hun onwetendheid dat dergelijke geheimen niet voor de ogen van buitenstaanders bestemd waren. Op deze manier ging een rijkdom aan informatie en wetenschappelijke studie van vele jaren verloren¹⁴⁹.

We bezitten een zeer sumiere referentie over een andere Vlaamse jezuït, Uberto Verdonek genaamd. Hij werd opgemerkt door vader Rubén Vargas Ugarte. Verdonek stond in Peru bekend als Huberto Coronado. Over hem weten we enkel dat hij in 1636 op onze kusten aankwam en dat hij hier meerdere jaren werkte als professor retoriek¹⁵⁰.

Om het verhaal over de Vlaamse clerici in Peru af te sluiten, moeten we Jaime Dorado vermelden. Tussen de documenten van het aartsbischoffelijk archief in Lima bevindt zich een officieel stuk, bestaande uit vijf folios en daterend uit 1625. Het betreft een klacht ingediend door de ouderling Antonio Rodríguez de la Cruz tegen Jaime Dorado, “bevoordeeld priester en pastoor van de *doctrina* van Recuay in de provincie Guaylas”, omdat hij “buitenlander [was] in deze koninkrijken en geen inboorling van hen”. We weten uit de verklaring van de *bachiller* Francisco del Castillo (Lima, 26 februari 1624) dat “De vader Dorado van Vruzas [Brugge] in Vlaanderen afkomstig was” en dat hij dit wist, aangezien Dorado dit gezegd had sinds zijn aankomst in Nueva Granada. Vermits het originele document onvolledig is, is het onmogelijk te weten hoe de zaak afliep¹⁵¹.

¹⁴⁸ Archivo General de la Nación. Lima, Sección Notarial. *Escribano* Jacinto Navastar, *Protocolo* 713, 1708-9

¹⁴⁹ NÚÑEZ, Estuardo. *Viajes y viajeros extranjeros por el Perú*. Lima: Concytec, 1989, p. 84. Louis Feuille (1660-1732), astronoom en bioloog, was de eerste Franse wetenschapper die in Peru arriveerde. Núñez is van mening dat hij naar Peru kwam om, tijdens de gesprekken die hij met Coninck had in de eerste helft van 1709, informatie en advies te krijgen.

¹⁵⁰ VARGAS UGARTE, Rubén s.j. *Historia de la Compañía de Jesús*. Burgos: Imprenta de Aldecoas, 1963, p. 197

¹⁵¹ AAL. Causas civiles. Bestand 59, jaar 1646 (dit moet een fout van de annotator zijn, aangezien Suardo opmerkt dat de Vlaamse clericus in 1632 zeer arm stief. *Diario de Lima*, Vol. I, p. 252)

Hoewel de eerste individuen uit de Lage Landen – zoals we hebben gezien – in de zuidelijke regionen van Zuid-Amerika van militaire aard waren, waren de Vlamingen religieuze jezuïten die zich in latere jaren onderscheidden. Broeder Juan de Molina is de vroegste Vlaamse jezuïet waarvan we kennis hebben. Molina was van Antwerpen afkomstig en stierf in 1618 te Córdoba. De volgende monnik is Felipe van der Meeren, afkomstig van Mechelen en lokaal gekend als Felipe de la Laguna. Hij werd in 1667 geboren en zou later in Valdivia zijn apostolaat beoefenen. Hij stierf vervolgens in 1707, vergiftigd door zijn parochianen in de missie van Nahualhuapi, Araucania-gebied in wat nu Argentijns Patagonia is. Vader De la Laguna was er gezonden om een oude missie – gewijd aan het ontwikkelen van de schapenteelt, ontwikkelingshulp avant la lettre – te reorganiseren¹⁵².

Een andere Vlaamse jezuït in Chili was vader Matías Merlebecke, afkomstig uit Nieuwpoort in West-Vlaanderen. Hij werd in 1695 naar Zuid-Amerika gezonden om er in Toltén de missie van de *Inmaculada* te leiden en stierf er in 1701¹⁵³.

De belangrijkste clericus van allemaal – of tenminste degenen waarover we meer weten – is vader Francisco de Vargas, geboren in Maastricht en wiens originele naam Van der Berg was. Diego de Rosales van Madrid schreef in de tweede helft van de 16de eeuw een document over het leven van Vargas. Hij begint zijn biografie als volgt: “Vader Francisco de Vargas, geboren in Vlaanderen, was de zoon van een zeer nobele familie uit Vlaanderen en afkomstig uit het beroemde huis van Vandenberg”¹⁵⁴.

De familie Vandenberg zond hun zoon Francisco naar de Universiteit van Leuven, de stad waarin hij besliste om toe te treden tot de Sociëteit. De jongeman ging daarna naar het jezuïtennoviciaat in Mechelen, vanwaar, “om het als een voordeel te zien en zeer ambitieus, naar Brussel werd gezonden om er de priesters, die de geïnfecteerden dienden en hen het heilige sacrament gaven, te assisteren”.

Daarna keerde Francisco Van der Berg naar Leuven terug. Aldaar viel het einde van zijn theologiastudies samen met de komst van vader Gaspar Sobrino. Sobrino was het hoofd van de jezuïtenprovincie van Paraguay en was op zoek naar missionarissen voor deze regio's. Francisco werd uit vele clerici geselecteerd en vertrok naar Amerika op 29 april 1628¹⁵⁵. Diego Rosales, biograaf van deze jezuïet,

¹⁵² VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 136

¹⁵³ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 136

¹⁵⁴ ROSALES, Diego de. “Vida del insigne misionero incansable obrero de la inculta gentilidad de los indios de Chile p. Francisco de Vargas de la Compañía de Jesús”. In *Seis misioneros en la frontera Mapuche*. Introductie, transcriptie en commentaren door Gustavo Valdez Bunster. Temuco: Universidad de la Frontera, 1991, p. 285

¹⁵⁵ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.* De auteur zegt dat de naam die Vargas op zijn reis naar Amerika gebruikte, Francisco Xarque alias Engelbert van Berghe was.

zegt dat hij op dat ogenblik besliste om de naam Vargas aan te nemen, “om zich te schikken naar de Spaanse achternamen en om zijn eigen familienaam te vergeten”; niettemin luidt de naam op de inschepingslijst *Francisco Xarque*.

Van zodra Vargas in de Indiën aankwam, verzocht hij om naar de meest gevaarlijk missie te worden overgeplaatst en werd naar Chiloe gezonden. Daar zette de lokale bevolking hun onvermoeibare strijd tegen de Europese indringers nog steeds verder. De woorden van vader Rosales hieromtrent vatten de bezieling van de missionaris goed samen:

Toen verzocht hij de oversten met grote genade de meest hulpeloze en zware missie waar hij meer kon werken, daar dat dit zijn verlangen was; en zijn oversten wilden dat hij naar hun (onleesbare) verlangens zou gaan. Zij zonden hem naar het verrukkelijke land van Chiloe, alwaar hij veertien jaar zijn geest voldoening gaf in de vele werken die zich aldaar aanboden.¹⁵⁶

Vargas leerde moeiteloos de taal van de inboorlingen en schreef er gedichten, dialogen en zelfs liederen mee, zodat hij de Indianen gemakkelijker kon begeistere in hun kerstening.

Soms liep vader Vargas in de nabijheid van de inboorlingen het gevaar gedood te worden, maar gelukkig werd hij gespaard. Eenmaal vroeg de *cacique* of het stamhoofd van Valdivia aan Manqueante – *cacique* en gouverneur van Mariquina, die de eerste was die vrede had gesloten met de stad Valdivia en een goede vriend was van vader Vargas – om in vergadering bijeen te komen. Tijdens de bijeenkomst probeerde het Indianenhoofd Manqueante ervan te overtuigen dat vrede met de Spanjaarden niets goed had gebracht en vertelde hem dat ze besloten hadden in naam van hun voorvaders de oorlog verder te zetten. Hierdoor moest de pater en zijn metgezellen geëlimineerd worden. Manqueante deed alsof hij het voorstel aanvaardde, maar gaf wel aan dat het beter zou zijn naar Valdivia terug te gaan en, zonder enig vermoeden te wekken, terug te keren met 100 Europeanen omdat “het beter zou zijn hun in deze groep te bebloeden dan slechts in een groep met drie of vier soldaten”¹⁵⁷. Het voorstel werd aanvaard, waardoor de Manqueante de heilige man kon redden. Een andere keer zond de *Cazique Alcapague* – die het zichzelf niet kon vergeven om tijdens een eerdere gelegenheid de vader niet te hebben gedood – een brief naar de gouverneur van Valdivia om hem mede te delen dat hij ernstig ziek was en hij, vermits hij gedoopt was, zijn zonden wou belijden en de laatste sacramenten uit de handen van vader Vargas wou ontvangen. De jezuït stond klaar om onmiddellijk te vertrekken, maar de gouverneur – meer ervaren en arglistiger – zond een schip met soldaten naar de ontmoetingsplaats om de gewillige Vargas

¹⁵⁶ ROSALES, Diego de. *Op. cit.*, p. 289

¹⁵⁷ ROSALES, Diego de. *Op. cit.*, p. 294

tegen te houden. Zoals de gouverneur het had aangenomen, was het een hinderlaag. Rosales verhaalt de afloop van het gebeuren:

Ze arriveerden in de haven en vonden er de *cazique* te paard, die een zieke aan het genezen was, daar deze wankel op de benen stond. Ze brachten op de rug van een paard een Indiaan die hem vasthield en hem also verhinderde om te vallen. Hij sprak met zwakke stem en had een bleek aangezicht, net alsof hij ziek was. Hij deed dit op zo'n overtuigende manier, dat de kapitein en soldaten hem geloofden, deels uit medelijden en de zoetheid van sommige vruchten die een andere Indiaan hen toestopte. Ze landden op de kust. Echter had de gevijnsde zieke man een grote hoeveelheid soldaten in een hinderlaag liggen. Van zodra de kapitein landde, omarmde de *cazique* hem, wat het signaal was voor de inboorlingen om aan te vallen; ze namen alle soldaten gevangen en doodden er enkele, braken de boot in stukken en namen de kapitein en de anderen als buit gevangen, om hun daarna in hun eigen land te doden.¹⁵⁸

Aangezien vader Vargas meer geïnteresseerd was in het zuivere missioneringswerk, vermeerde hij zoveel mogelijk eerbetoningen en hoge posities. Bijgevolg verzaakte hij aan het rectoraat van het Colegio de Mendoza, een functie die de vader-abt van de jezuïtenorde hem toevertrouwde. Later, toen hij 55 jaar oud was en misschien omdat de jaren reeds begonnen door te wegen (en ongetwijfeld ook gehoorzaamend), moest hij noodgedwongen het rectoraat van het Casa de Probación van Cucalemú opnemen, een positie die hij tussen 1657 en 1660 bekleedde. Vanaf dat jaar werd hij als rector overgeplaatst naar het noviciaat van Santiago. Terwijl hij zijn functie uitoefende, brak in Coquimbo een plaag uit. Omdat hij wist dat het gebied geen priesters telde die de inboorlingen konden helpen, verzocht hij zijn viceprovinciaal naar daar te worden gezonden, het rectoraat achter zich te laten en terug te keren naar zijn missioneringswerk. Tijdens de tocht naar Coquimbo werd de clericus ziek. Hoewel hij zijn eindbestemming bereikte, moest hij al gauw naar Santiago worden teruggebracht, daar de armoede van de missie nog verergerd werd door het tekort aan doktoren en medicijnen in de regio. De kroniekschrijver, die we tot dusver hebben gevolgd, verwijst naar de afloop van dit wonderbaarlijke leven met de simpele, doch waardevolle woorden:

Op 8 maart 1662 stierf hij op de leeftijd van 64 jaar, met precies dezelfde sereniteit waarmee hij had geleefd. Hij spendeerde bijna 50 jaar van zijn leven als priester en profeste 30 jaar vier geloften.¹⁵⁹

In het 17de-eeuwse Argentinië vonden we een bouwer terug: de Waalse jezuïet fray Lemer of Lemaire. In 1683 liet Manuel Cabrera, de neef van de stichter van Córdoba, de jezuïetenorde al zijn rijkdom na, met de expliciete vermelding dat het kapitaal volledig besteed moest worden aan de bouw van een kerk. De constructie verliep

¹⁵⁸ ROSALES, Diego de. *Op. cit.*, p. 295-296

¹⁵⁹ ROSALES, Diego de. *Op. cit.*, p. 308

traag en pas in 1667 bereikten de muren hun gewenste hoogte. Pas toen werd het duidelijk dat het moeilijk zou zijn om een dakconstructie voor het middenschip en de ruimtes zonder steunpilaren te bouwen. Daar een traditionele oplossing niet mogelijk was, speelde men met het idee om een houten gewelf te fabriceren. Maar aangezien er in de regio geen blok hout voorhanden was die de afstand van 10 meter tussen de laterale muren kon overspannen, begonnen de clerici te vrezen dat de kerk onafgewerkt zou blijven. Het was toen dat de hulp van broeder Lemer werd ingeroepen.

Lemer had in zijn jeugdjaren geleerd schepen te bouwen – in het bijzonder de romp van schepen – en was op dat vlak in zowel Engeland als Portugal actief geweest. In laatstgenoemd land inviteerde een familie met banden in Brazilië hem in deze Portugese kolonie. Van Brazilië reisde Lemer naar Río de la Plata. In Córdoba besloot de botenbouwer tot de jezuïetenorde toe te treden (2 november 1640). Op dat ogenblik was hij 32 jaar oud.

Eenmaal geconfronteerd met het probleem van de onvoltooide kerk, bracht Lemer al zijn nautische kennis in de praktijk en deed opzoeken in enkele geactualiseerde scheepsbouwstudies. Met ceders uit de regio slaagde hij er eerst in – steunend op kleine stroken en ribben voor schepen – een groot gewelf te bouwen, dat daarna samen ging met een halfronde koepel¹⁶⁰.

Jezuïetenreducties

De jezuïtenmissies in Paraguay vormden het centrum van belangrijke verbeteringen op het vlak van muziek en drukkunst in Spaans Zuid-Amerika. Vanaf de start probeerden de jezuïeten in deze territoria werkelijke “utopieën” te creeëren. Daarin verwierven de inboorlingen – terwijl ze gecatechiseerd werden – de grondbeginselen van de toenmalige Westerse Europese cultuur. Het experiment had goede resultaten en slaagde er bovendien in de Indianen te beschermen tegen plunderingsinvallen door de Braziliaanse *bandeirantes* of *mameculos*. Deze tirans deinsden er, in hun gretigheid om goedkope arbeidskrachten te verkrijgen, niet voor terug om de missies aan te vallen, hun inwoners gevangen te nemen en hen naar hun verworven gebieden in Brazilië mee te nemen; alwaar ze vervolgens werden ingeschakeld in de meest wrede handenarbeid. Het aandeel van de jezuïeten in de verdediging van de Spaanse gebieden en haar inwoners was zo positief, dat de Indianen van de missie na verloop van tijd de toestemming kregen om wapens te dragen en zichzelf aldus succesvol konden beschermen tegen de Braziliaanse rovers.

¹⁶⁰ VAN BEECK, Guy. “Architectes et constructeurs belges en Amérique Latine”. In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, 1993, p. 335

De eerste Vlaamse jezuïeten voor de Paraguaymissies – en waarvan we referenties hebben – maken deel uit van een vijfkoppige groep die op 2 november 1616 in Lissabon inscheepte richting Buenos Aires¹⁶¹. Deze jezuïeten waren Pierre de Boschere, Louis Berger, Jean Vaisseau, Lolieu en Spelder. Ze arriveerden op 15 februari 1617 in Buenos Aires, na Bahía in Brazilië te hebben aangedaan. Daar bezochten ze het graf van José de Anchieta, een jezuïet die twee decennia voordien gestorven was en beschouwd werd als de apostel van het Braziliaanse volk. Tijdens het bezoek aan het heiligdom van Anchieta waren de monniken onder de indruk van de devotie die er zich ontwikkeld had en die blijkbaar niet goed gekend was in Vlaanderen. Louis Berger zond Gilles Chisaire, rector van het jezuïetencollege van Mons (Bergen), enkele relikwieën van deze heilige man, bestaande uit een geschrift, een stukje bot en restjes van kleding¹⁶².

Om de bestemmingen van deze clerici terug te vinden, is het belangrijk te weten dat de missies in twee groepen verdeeld waren: de eerste groep, die de oevers van de Paraná- en Paraguayrivier volgde, was afhankelijk van het gouverneurschap van Paraguay en was samengesteld uit de reducties van San Ignacio Miní, Corpus, Santa María de Fe, Santiago, Jesús, Santa Rosa de Lima en Trinidad. De tweede groep kwam overeen met de bevoegdheid van de gouverneur van de Rio de la Plata en bestond uit reducties op de oevers van Uruguay: San José, San Carlos, San Javier, Mártires, Santa María La Mayor, Apóstoles, Concepción, Santo Tomé, La Cruz, Yapeyú, San Nicolás, San Miguel, San Luis, San Borja, San Lorenzo, San Juan en Santo Ángel¹⁶³.

Louis Vaisseau was afkomstig van Doornik. Gedurende acht jaar was hij als gekwalificeerd musicus verbonden aan de hofkapel van de Aartshertogen Albert en Isabella. Met de steun van de Aartshertog kon hij toetreden tot de jezuïetenorde. Hij voltooide zijn noviciaat en verzocht naar de Paraguaymissies te worden gezonden. Zijn verzoek kreeg een positief antwoord. Bij zijn aankomst in Buenos Aires werd hij toegewezen aan de reductie van Loreto, in de provincie Guairá in het noordoosten van Asunción. Daar verbleef hij tot een epidemie hem in 1623 fataal werd. In Zuid-Amerika was hij gekend als Juan Vasco. Hij hield zich bezig met het onderwijzen van muziek aan de Indianen. Samen met zijn ordebroeder en vriend Louis Berger introduceerde hij professionele muziek in de Paraguaymissies. Er wordt ook gezegd – echter zijn er hiervan geen bewijzen – dat hij met zich een aantal instrumenten uit

¹⁶¹ PALACIOS, Silvio. *Gloria y tragedia de las misiones guaraníes: historia de las reducciones jesuíticas durante los siglos XVII y XVIII en el Río de la Plata*. Bilbao: Mensajero, 1991, p. 109. Hier wijst de auteur op het feit dat van de 2.291 geregistreerde jezuïeten, 1.57% geboren was in België.

¹⁶² VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 127

¹⁶³ GONZÁLEZ RODRÍGUEZ, Adolfo Luis. “El Río de la Plata”. In NAVARRO GARCÍA, Luis (red.). *Historia general de España y América*. Vol. XI-1. Madrid: Rialp, 1983, p. 733

Europa meebracht. Bij zijn dood merkte Antonio Ruiz de Montoya op dat Vaisseau “de muziek onder de Indianen op een hoogtepunt had gebracht”.

Een andere musicus uit de eerste groep was Louis Berger, de monnik die de relikwieën van Anchieta van Brazilië naar Mons opstuurde. Berger leerde op 5-jarige leeftijd schilderen in Picardië (Frankrijk). In Paraguay leerde hij de Guarani's zowel schilderen als muziek. De Vlaming vatte beide kunsten echter zeer ruim op. Volgens de woorden van zijn provinciaal Mastrilli Duran was Berger zowel “schilder, arts, goudsmid, musicus als dansleraar”.

Na het succes in de Paraguaymissies werd Berger gevraagd om muziekonderwijs in Tucumán, Chili en Peru te introduceren. Helaas bleven de resultaten in Tucumán en Chili onder de verwachtingen en waren ze vrij beperkt. De dood van Berger in 1639 in Buenos Aires, na een aanslepende ziekte van meerdere maanden, verhinderde de komst van deze artiest naar Peru.

Pierre de Boschere is het derde gekende lid van de eerste groep Vlamingen in Paraguay. Hij stond bekend als een vrij autoritair man, die hardhandig optrad in de behandeling van de bekeerlingen. Niettemin meende de provinciaal-overste dat dit voor velen een deugd was. Aanvankelijk werd hij naar Itapuá boven de Paraná gezonden. Jaren later, in 1631, vinden we hem terug als hoofd van de missie van Corpus Christi. In 1657 beschrijft Josse van Suerck zijn medebroeder Boschere als “vel over been”, maar zegt er ook meteen bij dat hij op dat ogenblik het kwaad in zijn lichaam ongetwijfeld overtrof, daar hij in 1666 in het jezuïetencollege in Asunción stierf.

Meer dan een decennium na de komst van de eerste jezuïeten uit de Zuidelijke Nederlanden, arriveerden in de expeditie van 1628 (onder leiding van Gaspar Sobrino) zes extra clerici. Bij aankomst in Buenos Aires werden de Vlamingen opgewacht door een groep Guarani's die door Louis Berger waren opgeleid. Met zang en dans verwelkomden ze de nieuwkomers in hun nieuwe thuis.

De groep uit 1628 bestond uit Francisco Xarque (ook wel: Engelbert van Berghe of van der Berghe of van der Berg), Adrián Cnudde of Adriano Crespo (van Brugge), Louis Ernot (van Namen), Jacques Ransonnier (in Paraguay werd hij Diego Ferrer genoemd; hij was afkomstig van Maastricht), Josse van Suerck (alias Justo de Andrada) en Philippe de Viveros (van Brussel). Het moet opgemerkt worden dat in de passagierslijst ook Ignacio Zayas als Vlaming was opgenomen. Deze monnik was echter Fransman en zijn originele naam was Nicolás Hérard.

De bijdrage van deze tweede groep jezuïeten aan de uitbouw van de missies was gevarieerd, maar steeds belangrijk. Ongeacht de beperkte documentatie die we over

ze hebben, proberen we hier een overzicht te geven van de hoogtepunten uit hun leven. Francisco Xarque of van Berghe (ook wel: van der Berghe of van der Berg) is de beroemde Francisco de Vargas, die later in Chili voortreffelijk werk verrichtte en die we reeds hebben besproken. Blijkbaar reisde hij kort na zijn aankomst in Buenos Aires naar zijn volgende bestemming door, alwaar hij in zijn werk met kop en schouders boven de anderen uitstak.

Louis Ernot en Philippe Viveros deden hun noviciaat in Rome. Hun oversten beval hen de zorg en het bestuur van de missie van San Javier. Tijdens een inval van *bandeirantes* op 25 januari 1631 werd Ernot neergeschoten, maar niet gedood. Uiteindelijk vonden we hem in 1644 terug als leider van de missie van San José. De Viveros, de Vivier of van de Vijver leidde tussen 1644 en 1657 de reductie van Santa María de los Reyes, in de regio van Yapeyú¹⁶⁴. Na 50 jaar missioneren, stierf hij in 1679 in Encarnación (Paraguay). Jacques Ransonnier deed zijn noviciaat in Maastricht. Hij was de eerste jezuïet die de Paraguayrivier naar het uiterste noorden van de regio Itatin afvaarde. Zijn zendingsijver was dermate groot, dat een decennium na zijn dood de provinciaal van zijn orde hem – in zijn jaarlijkse brieven van 1647 en 1649 – vergeleek met Gaspar de Berse, een Zeelander die Francisco Javier naar Indië vergezelde en beschouwd wordt als de apostel van Ormuz. Ransonnier stierf op 9 oktober 1616 na een aanhoudende dysenterie-infectie.

Over Adrián Cnudde of Adriano Crespo weten we weinig. In 1636 leerde hij de Indianen muziek en in 1644 was hij het hoofd van de missie van San Ignacio. Voor zijn dood, in 1651¹⁶⁵, leed hij aan diverse kwalen en moest hij de zieken te paard bezoeken, daar hij te voet duizelig werd. Om parasitosis tegen te gaan, dronk hij elke morgen veel matékruid; hij at ook driemaal per dag mosterd.

Josse Suerck is het belangrijkste lid van de groep van 1628 (of ten minste is hij de persoon waarover we meer weten). Hij nam de naam Justo de Andrada aan. Hij was het derde kind uit een gezin van zeven kinderen, allemaal jezuïeten. Hij arriveerde in Zuid-Amerika en werd naar de reductie van Ibitiruna gezonden, dicht bij de kust in Guairá, naast de huidige grens tussen Brazilië en Paraguay. Terwijl hij hun taal leerde, catecheesde hij er de Guarani's.

Het moet opgemerkt worden dat deze Vlamingen dringend naar de missies in het noorden werden gezonden omdat de inwoners van São Paulo *bandeirantes* of *mamelucos* hadden gevormd die de missies aanvielen en de Indianen beroofden om hen tot slaaf te maken op de Brazilaanse plantages. De oversten van de jezuïtenorde zagen de Zuidelijke Nederlanders als strijdbare ingezetenen die volhardden en

¹⁶⁴ Persoonlijke mededeling van vader Mauro Matei O.S.B. van Chili, historicus over de clerici op het continent.

¹⁶⁵ Persoonlijke mededeling van vader Mauro Matei O.S.B. van Chili, reeds vermeld.

waren ervan overtuigd dat ze de situatie de baas konden. Verder moeten we opmerken dat de Indianen, vóór de aanvallen van de *bandeirantes*, de jezuïeten ervan begonnen te verdenken onder een hoedje te spelen met de bandieten, en dat dit de reden was waarom ze hen in de reducties groepeerden, namelijk om het werk van de Brazilianen te vergemakkelijken.

Om het wantrouwen in de kiem te smoren – en bovenal om hun neofieten te verdedigen – beslisten Van Suerck en de Napolitaan Simón Masseta om de *bandeirantes* te volgen. Ze spraken de gevangen Indianen moed in en onderhandelden lang met de *mameculos*. Hierdoor konden sommige Indianen bevrijd worden. Om hun solidariteit te tonen, kregen ze geen beter voedsel dan de landen die ze passeerden hen kon bieden, vooral fruit. De Braziliaanse jezuïeten verwelkomden met grote zorg hun ordebroeders, maar noch dit, noch het feit dat ze minder wantrouwen onder de Portugezen wekten dan wanneer ze Spanjaard zouden zijn geweest, was voldoende om de Guarani's van de slavernij te redden. Bijgevolg keerden Van Suerck en Masseta op het einde van 1630 naar hun missies terug.

Na enige tijd in Guairá te hebben doorgebracht, werd Van Suerck naar Itatin gezonden om Ranssonier te ondersteunen. Van hieruit zond zijn provinciaal hem in 1645 naar de Chaco-vlakte, een territorium dat net door de Sociëteit was ingenomen. Daar kreeg hij de kans zijn missie uit te bouwen. Maar toen dit project mislukte, keerde Van Suerck naar Itatin terug. Hij verbleef er tot zijn dood in 1666¹⁶⁶.

We vonden uit deze periode een zekere Pierre de Marcq terug, een Vlaamse jezuïet die niet voorkomt op de bovenstaande passagierslijst, maar die in de missie van San José een standbeeld van “Santa María de Fe” installeerde. Dit standbeeld was blijkbaar de representatie – of ten minste de naam – van Notre Dame de Foy, een heiligenvoorstelling die dicht bij Dinant werd vereerd. We weten enkel nog dat deze clericus op 32-jarige leeftijd in San José stierf als gevolg van dysenterie.

De derde groep jezuïten die van de Zuidelijke Nederlanden naar Paraguay kwam, bestond uit acht neofieten die in 1640 inscheepten. Onder hen stierven er twee tijdens de oversteek, die doorgaans bijzonder hard was. De slachtoffers waren Jean Sohier en Antoine van Suerck, de jongere broer van Josse. Françoise Riquart was afkomstig van Saint-Omer. Nicolas du Toit (van Rijsel) was gekend als *del Techo* en had de grootste verdienste de eerste geschiedkundige van de missies te zijn¹⁶⁷. Claude de Flores del Aire, wiens originele naam *Sur La Lys* was en architectuur

¹⁶⁶ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 128. Vader Matei geeft aan dat Van Suerck in 1679 stierf in María de Fe.

¹⁶⁷ We dienen op te merken dat zijn studie is gebaseerd op anekdotes, legenden, natuurlijke calamiteiten en miraculeuze gebeurtenissen zonder wetenschappelijke basis. Hij toont bijvoorbeeld aan dat om de Coaigua's te bekeren, het voldoende was een relikwie met een stukje bot van Francisco Javier te tonen.

studeerde in het Colegio de Córdoba de Tucumán, maakte zich nuttig als meester-metselaar en timmerman. Na 52 jaar in Paraguay te hebben doorgebracht, stierf hij op de rijpe leeftijd van 84 jaar. Een andere Vlaming die oud werd, was Jacques Lolieu de Bethune, een kleermaker en wasman die in Córdoba de Tucumán tot zijn tachtigste actief was; ook twee anderen waarvan we de namen niet kennen, stierven op late leeftijd. Vanaf 1647 en bijna tot het einde van de eeuw waren buitenlanders in Paraguay verboden. Zo moesten in 1647 veertien Vlaamse clerici, die op weg waren naar Paraguay, naar hun kloosters terugkeren omdat ze in Sevilla niet de toelating hadden gekregen om in te schepen. Niettemin volgde in 1690 een nieuwe bijdrage van Vlamingen en Walen in de missies. Jacques Claret van Namen, Jacques de Haze van Antwerpen en Henri Matthys van Mechelen verbleven ongeveer drie decennia (en tot hun dood) in de reducties naast de Paraná- en Paraguayrivieren¹⁶⁸.

We kennen ook vier jezuïeten van Vlaamse origine die omstreeks 1700 actief waren in Paraguay en de meest uiteenlopende beroepen uitoefenden: Jean Corti (timmerman), José de Gravelinghe (wasman), Adrien Maes (portier en koster) en Gilles Staes (wasman en verzorger). Tot slot moeten we drie clerici in herinnering brengen. Van hen kennen we niet enkel hun namen, maar ook iets meer dan hoelang ze hun apostolaat uitoefenden: Laurent Daffe (afkomstig van de Maasstad Dinant, 36 jaar actief), Jean van Cutsen (33 jaar actief) en Jean Joseph Rico (kloosterbeheerder en -gevolmachtigde, 36 jaar actief)¹⁶⁹.

De laatste Vlaamse jezuïet die naar de missies van Paraguay reisde, was Ignacio Chomé. Deze clericus was geboren in Douai, een stad die later Frans bezit werd. Hij trad in het Doornikse noviciaat en arriveerde in 1729 in Buenos Aires om van daaruit naar de jezuïetenmissies te trekken. Hij leerde twee Afrikaanse talen om de zwarte slaven, die naar deze gebieden kwamen, te helpen. Hij studeerde ook de taal van de Chiquitos en de Zamuca, in het hedendaagse Bolivië. Dit hielp hem zijn evangelisatiewerk uit te voeren, grammatica te schrijven en lexicons op te stellen¹⁷⁰.

In 1730 was Chomé lid van een expeditie die als doel had de Chiriguano's te kerstenen. Maar nog vóór het initiatief op een mislukking uitdraaide, werd hij naar de missies rond Tarija gezonden, alwaar hij 30 jaar verbleef. Daar wijdde hij zichzelf niet enkel tot evangelisatie en het schrijven van grammatica, maar werkte er ook – geschoold als wiskundige – als mechanicus, architect en astronoom; hij bouwde er kerken, kanalen en andere civiele werken van groot nut voor de regio.

Toen in augustus 1768 de verbanning van de jezuïeten uit Spanje en de Indiën van kracht ging, vinden we Ignacio Chomé in de missie van San Javier terug, alwaar hij

¹⁶⁸ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 135

¹⁶⁹ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 136

¹⁷⁰ VERBERCKMOES, Johan. *Art. cit.*, p. 137

met de Chiquitos-indianen werkte. Zijn gezondheid was echter zo zwak, dat hij nog amper op de benen kon staan. Bijgevolg probeerde hij in een hangmat naar Peru te reizen. Op 7 september van dat jaar stierf hij echter in Oruro.

De Inquisitie

De Inquisitie, een product van fanatisme en de daaruit vloeiende onverzettelijkheid die de toenmalige tijdsgeest beheerste, keek met een wantrouwig oog naar de doorsnee buitenlander. Omwille van hun Hollandse en Duitse burens, waren de inwoners van Vlaanderen steeds verdacht. Het is bijgevolg typerend dat sommige Vlamingen verplicht werden zich een tweede maal te laten dopen wanneer ze een vrouw uit het koninkrijk wilden huwen, daar men twijfelde aan de geldigheid van de eerste zegening.

Zelfs voordat de Inquisitie in Peru werd ingesteld, werden er reeds auto-da-fes of 'daden van geloof' uitgevoerd. Hierbij werd een Vlaming geëxecuteerd. Hierover vertelt de historicus Felipe Barreda het volgende:

Hoewel de Inquisitie pas in 1570 zijn intrede deed, vervulden de religieuze ordes deze taak. De aartsbisschop Loaysa had voordien reeds drie auto-da-fes uitgevoerd, waaronder een in 1548, toen een *flamenco*, Juan Milla, verbrand werd als een ketterse lutheraan.¹⁷¹

Hierdoor was Juan Milla of Juan Millan de eerste Vlaming die ervan beschuldigd werd luthers te zijn en veroordeeld werd door de genoemde katholieke rechtbank.

Kort voor 1580 werden vier Vlamingen, die voor uiteenlopende misdaden veroordeeld waren, van Panama naar de geheime kerkers van het *Tribunal de la Inquisición* in Lima gebracht. Dit gebeurde door – wat het verhaal nog droeviger maakt – enkele landgenoten. Deze ongelukkigen waren de kleermaker Juan Bernal, de gebroeders Juan en Diego Lorenzo, alsook de schoenmaker Giles Flambel. De zaak van de kleermaker Bernal was het meest voor de verbeelding sprekende voorbeeld van een Vlaming in handen van een religieuze rechtbank. Hij werd ervan beschuldigd – net zoals Juan Millan – luthers te zijn.

Aanvankelijk trok Bernal zijn "fouten" in en verzocht in het christelijke geloof te worden onderricht. Maar in april 1580 – zeker in verlegenheid gebracht – vroeg hij zijn bewakers papier om enkele bekentenissen neer te schrijven. In mei daarop presenteerde hij echter een brief die begon met een uitleg over hoe de Romeanse Kerk zijn weerstand had gebroken door "de zwakte van zijn vlees". Verder gaf hij aan

¹⁷¹ BARREDA LAOS, Felipe. *Vida intelectual del Virreynato del Perú*. Lima: Universidad Nacional Mayor de San Marcos, 1937. Derde editie.

dat hij zijn lutherse denkbeelden herbevestigde en zette de aanval in tegen de katholieke Kerk en de clericus.

Nadat zijn advocaat hem attent had gemaakt op de nare gevolgen die zijn uitspraken konden hebben en hem bijgevolg adviseerde zijn woorden terug te trekken, vroeg de dappere Bernal:

of hij de geschriften, die hij laatst had ingediend, opnieuw kon lezen, om te zien of er iets gunstig over de Romaanse kerk instond en deze zaken te schrappen.¹⁷²

De Vlaming aanvaardde dus niet de suggesties van zijn advocaat of eenieder die tegen zijn religieuze ideeën was. Integendeel. Zich bewust van de risico's die hij nam, ging hij de confrontatie aan. Vanaf de beproeving bleef Bernal zijn ideeën trouw en zette zijn overtuiging kracht bij door niets te verklaren wat derden kon tevreden stellen. Zijn zaak maakte zoveel ophef en wekte zoveel interesse, dat de onderkoning Francisco de Toledo de laatste verhooringen bijwoonde.

Op het einde van 1580 vroeg hij voor de laatste keer papier om te bekennen. Maar eenmaal voor de rechtbank gebracht, verklaarde hij geen "afstand te willen nemen van de ketterij van Luther", maar de katholieke Kerk aan te vallen¹⁷³. Zonder afbreuk te hebben gedaan aan zijn geloof of geïntimideerd te zijn geworden door de rechtbank, werd Bernal op 29 oktober 1581 levend verbrand. Martelaar, fanatiek of krankzinnig, het is een feit dat zelden zo'n geestdriftig iemand tegenover een strafrechtbank van de katholieke Kerk zijn geloofsovertuiging verdedigde. Bijgevolg kunnen we Bernal beschouwen als een martelaar van het protestantisme in Peru.

Een andere Vlaamse beschuldigde uit Panama was de schoenmaker Giles Flambel. Hij werd na het afzweren van Levi veroordeeld tot het bijwonen van enkele misvieringen als vorm van boetedoening¹⁷⁴. Later, in 1597, werd Flambel opnieuw door de rechtbank gestraft, ditmaal omdat hij in zijn foutief gedrag was vervallen:

Ditmaal folterden ze hem en dit dwong hem op de knieën. Gedurende zes maanden werden hem spirituele straffen opgelegd en werd hij naar een klooster in Panama gestuurd, om er te worden onderricht.¹⁷⁵

¹⁷² MEDINA, José Toribio. *Historia del Tribunal de la Inquisición de Lima (1569-1820)*. Santiago de Chili: Fondo Historico y Bibliográfico J.T. Medina, 1956, Vol. I, p. 146

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.* Vol. I, p. 176

¹⁷⁵ CASTAÑEDA DELGADO, Paulina en Pilar HERNÁNDEZ APARICIO. *La Inquisición de Lima*. Madrid, 1989. Vol. I, p. 458. De auteurs citeren als bron A.H.N., Inquisición, Boek 1028, fols. 471-473

Juan en Diego Lorenzo kregen ook milde straffen. De eerste moest – omdat hij zichzelf goed had verdedigd – slechts drie jaar in de gevangenis van Lima doorbrengen; Diego zweerde Levi af¹⁷⁶. Niet iedereen stemde echter met de straf in:

De *visitador* Ruíz del Prado waarschuwde dat het bewijsmateriaal tegen hen belangrijk was en dat ze gefolterd moesten worden om de ernst van de schuld te bepalen.¹⁷⁷

Omstreeks dezelfde tijd werden twee Vlamingen naar de Inquisitie gebracht. Helaas weten we niet hoe hun zaak afliep. De eerste was Cornieles Pérez. Hij had iemand die tegen het geloof inging en reeds in Riobamba gestorven was, na diens dood verdedigd. De tweede Vlaming was Jacome Simón. Hij had gezegd dat het nutteloos was om zoveel herdenkingsmissen voor de doden in te richten en dat het beter was goede daden te stellen, aalmoezen te geven of God te dienen, aangezien de misvieringen enkel door de priesters uit winstbejag werden georganiseerd¹⁷⁸.

In 1625 – afgezien van de auto-da-fe die op 21 december van dat jaar plaatsvond – werd de zaak van de Vlaming Andrés Cornelio afgehandeld. Cornelio werd ervan beschuldigd “elke namiddag en morgen” dezelfde woorden te hebben gebruikt als in de gebeden van de piraten van het schip waarop hij vast was gehouden. Gelukkig werd zijn zaak opgeschort op basis van de uitleg en voldoening die hij tijdens zijn verdediging gaf¹⁷⁹.

Van de kompanen van Richard Hawkins hebben we er twee als Vlaming geïdentificeerd. De eerste was Francisco Cornieles. Over hem weten we dat hij tijdens zijn verblijf in de gevangenis van de Inquisitie verbolgen een bewaker aanviel toen deze hem ketter had genoemd. De andere was de jonge edelknaap Nicolás Hans, slechts 15 jaar oud. Hij werd – omwille van zijn jonge leeftijd – aan de jezuïeten toevertrouwd om hem te onderrichten in het katholicisme, iets wat ze met succes deden. Het is vrij waarschijnlijk dat – omwille van de taal – de franciscaanse frater Diego Gillete, een Vlaming uit Brugge die we reeds hebben besproken, hielp tijdens de bekering van de jonge edelknaap¹⁸⁰.

We hebben eveneens verwezen naar de ambachtsman Miguel del Pilar, een zilversmid van Brussel en wiens boedellijst, opgesteld door de Inquisitie, uit 1583 dateert; alsook naar Nicolás Once, een handelaar uit Luik die in Cali leefde en op 59-

¹⁷⁶ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.* Vol. I, p. 176. Levi afzweren was de mildste vorm van afzwering of overgave en ging gepaard met een milde straf.

¹⁷⁷ CASTAÑEDA DELGADO en HERNÁNDEZ APARICIO. *Op. cit.* Vol. I, p. 458

¹⁷⁸ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.* Vol. I, p. 80

¹⁷⁹ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.* Vol. II, p. 32

¹⁸⁰ Stols gelooft dat Gillete verantwoordelijk voor hem was.

jarige leeftijd naar Lima werd overgebracht om er berecht te worden voor het Inquisitietribunaal. Zijn misdaad ging als volgt:

een clericus had op de vraag van de pastoor waarom hij zich geen boetedoening oplegde, geantwoord: “Vader, maak dit de Indianen wijs, dat ik reeds weet wat het is en dat God reeds voor ons geboet heeft” wat in de oren van de beschuldiger slecht klonk en hij hieruit afleidde dat hij [= Once] van mening was dat de boetedoening een overbodige zaak was.¹⁸¹

Het vonnis van Onces proces bepaalde dat hij voor zes maanden uit zijn stad verbannen werd. De inquisiteurs waarschuwden dat hem geen langere straf werd opgelegd, omdat op dat ogenblik “de feiten zo oud waren, dat nog vóór ze geratificeerd konden worden, de hoofdgetuige “gestorven was”¹⁸².

Ook enkele Vlaamse ambachtslieden moesten om een of andere reden voor de religieuze rechtbank verschijnen. Onder hen Jors Cornieles, een Antwerpse kleermaker die ook wel Pedro de Burgos werd genoemd. Hij had zich op de monstrans geworpen waarmee een priester de communie naar een zieke bracht en hem tegelijk wou bestelen¹⁸³. De kleermaker werd door de omstaanders haast gelyncht, maar gered door een rechter die vlakbij woonde, de commotie hoorde en hem naar huis begeleidde. Cornieles bekende christen te zijn, “hoewel hij de sektarische ideeën van Luther had gevolgd”¹⁸⁴.

Het gedrag van Jors Cornieles was zo onredelijk dat het voor de rechters duidelijk was dat het om een geval van razernij ging. Een document uit het Nationaal Historisch Archief in Spanje toont aan dat het hogergerechtshof twee jaar eerder de rechters had geadviseerd in deze zaak voorzichtig te handelen, “aangezien de aanval op de heilige man een daad van krankzinnigheid en gekheid was, en alzo behandeld moest worden”¹⁸⁵.

De arme Jors Cornieles werd na uitgebreid overleg naar een gekkenhuis gebracht, alwaar hij vermoedelijk de rest van zijn dagen doorbracht. We weten tot slot dat op 4 maart de officier Martín Días Contreras beval dat hem een hemd moest worden gebracht¹⁸⁶.

¹⁸¹ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.* Vol. I, p. 307

¹⁸² CASTAÑEDA DELGADO en HERNÁNDEZ APARICIO. *Op. cit.* Vol. I, p. 463. De auteurs citeren de volgende bron: A.H.N., Inquisición, Boek 1029, fols. 220-222

¹⁸³ MENDIBURU, Manuel de. *Diccionario Historico Biográfico del Perú*. Lima: Librería-Imprenta Gil, 1932-1934. Appendix II, p. 174. Zie MEDINA. *Op. cit.* Vol. I, p. 282

¹⁸⁴ MENDIBURU. *Op. cit.*, p. 174

¹⁸⁵ CASTAÑEDA DELGADO en HERNÁNDEZ APARICIO. *Op. cit.* Vol. I, p. 465. De auteurs citeren de volgende bron: A.H.N., Inquisición, Boek 453, fol. 41v.

¹⁸⁶ Lily Library, Manuscripts Division. Indiana University. Lima 3/78 gj.

Juan Antonio, de Antwerpse zeeman, moet ook in deze rubriek worden ondergebracht. Antonio werd rond 1618 veroordeeld op basis van een gesprek in Saña (noord-Peru). Tijdens dat gesprek had hij staande gehouden dat, aangezien de nonnen van Popayán “zwanger waren achtergelaten”, de bisschop van de stad bevolen had hen in te muren. Wat de Vlaming de das omdeed, was het volgende: nadat een van de getuigen van mening was dat door deze straf de nonnen zich konden bekeren van hun zonden, had de Vlaming gerepliceerd dat “er geen boetedoening mogelijk was nadat de zonde had plaatsgevonden”¹⁸⁷. De mening van Antonio werd geïnterpreteerd alsof hij geen waarde hechtte aan de boetedoening. Bijgevolg werd hij hiervoor veroordeeld door de Inquisitie. Nadat hij tussen 1616 en 1622 was berecht, werd hij uiteindelijk vrijgesproken op basis van de verdediging die hij presenteerde.

¹⁸⁷ MEDINA, José Toribio. *Op. cit.* Vol. II, p. 12

Hoofdstuk VI – Ambachtslieden en handelaars

Vanaf het begin van de Europese kolonisatie kwam er een groot aantal Vlaamse ambachtslieden en handelaars naar Zuid-Amerika. Van de groep ambachtslieden waren de zilversmeden, kleermakers en schoenmakers het talrijkst aanwezig. Maar er was ook geen tekort aan mijnwerkers, noch chirurgen die op dat ogenblik tot diezelfde groep ambachtslieden behoorden. Onder de handelaars bevonden zich kleine en grote ondernemers, inclusief zij die buiten de wet om actief waren.

Zilversmeden

We zijn erin geslaagd in het koloniale Peru vijf Vlaamse zilversmeden te lokaliseren. Er zijn referenties dat in het jaar 1550 Pedro Rudolf, van Duinkerke, en Elvin de Amberes in Lima een draaiende handelszaak hadden. We hebben niet meer informatie over hen, maar van de andere drie Vlamingen weten we redelijk wat meer. Vooral over Juan de Bruselas kunnen we heel wat vertellen, zoals later zal blijken.

Juan de Bruselas is door de Noord-Amerikaanse historicus James Lockhart als Juan Renero geïdentificeerd. Hij was afkomstig van Brussel en scheepte in 1515 in Nieuw-Spanje in. De eerste referentie over deze zilversmid in Peru dateert uit 1549, namelijk op het ogenblik dat hij wordt vermeld in het registerboek van het *cabildo* van Lima, in het deel van de sessie van 21 mei. Over de gewichten die in de stad worden gebruikt, wordt het volgende gezegd:

In deze *Cabildo* werd overeengekomen te zien de ijzeren en andere metalen merktekens en gewichten, zoals besteld waren, en Juan de Bruselas, *fiel*, heeft op hen een ster met de wapentekens van de stad gestempeld, alsook die van de vernoemde Juan de Bruselas.¹⁸⁸

Deze zegels droegen de ster van Lima en werden gebruikt om de gewichten, die de handelaars binnen de stadsmuren gebruikten, na controle te verzegelen. Op deze manier kon worden aangetoond dat de gewichten juist geijkt waren en werd mogelijk bedrog vermeden.

Kort daarna kreeg Juan de Bruselas een nieuwe bestelling die vrij interessant is, daar het gaat om een aanvraag tot het maken van een zegel waarmee brieven en andere officiële documenten zouden worden gemerkt en die – zoals blijkt – de eerste officiële stempel was die Lima had. De akte van het stadsbestuur, op 14 juni 1549 door het *cabildo* geregistreerd, gaat als volgt:

¹⁸⁸ *Libros de Cabildos de Lima* (hierna: LCL), boek IV, vol. III, p. 128

In deze *Cabildo* bracht en presenteerde Juan de Bruselas, zilversmid, de zegel waarmee deze stad instemde en hem bevolen had te maken. Het is groot en uit zilver gemaakt met erin de stadswapens gegraveerd, om te stempelen en rechtskracht te geven aan de brieven die de stad schrijft en aan de documenten en besluiten die in de stad worden gemaakt.¹⁸⁹

De bestellingen volgden elkaar op. Op 5 juni van hetzelfde jaar werd Bruselas door de stad gevraagd een ander zegel te smeden, ditmaal met “drie kronen en een ster”, om de stoffen te merken die de stad binnenkwamen. Uiteindelijk verscheen de zilversmid op 16 augustus voor het *cabildo* met twee zegels. Elk zegel werd afzonderlijk geregistreerd. De eerste, voor de brieven van de stad, was “gemaakt in zilver [...] leek kleiner dan een real en groter dan een halve real”. De tweede zegel was op 5 juli besteld en moest worden gebruikt om “de kleren die in de stad werden gebracht en er momenteel in aanwezig zijn” te markeren; ze was gemaakt uit ijzer dat “de grootte van een real leek te hebben”. In tegenstelling tot de andere zegels – die aan de *escribano* van het *cabildo* moesten worden overhandigd – moest het zegel voor de stoffen in een kist met twee sleutels worden bewaard; één sleutel moest bij de *escribano* van het *cabildo* blijven en de andere bij een van de gedeputeerden.

De verdiensten van de Vlaamse zilversmid moeten groot geweest zijn, daar hij op 20 september 1549 verkozen werd tot *veedor de plateros*, opzichter van het zilversmidsambacht. Na de verkiezing noteerden de leden van het *cabildo* in het register:

In deze *Cabildo* werd de verkiezing van de opzichter van de zilversmeden waargenomen en werd aangenomen dat Juan de Bruselas, zilversmid, het hoogste aantal stemmen had, zodat hij verkozen werd als opzichter van de zilversmeden van deze stad voor het huidige jaar; en hem werd het gezag gegeven dat verbonden is aan deze functie, alsook het schriftelijk bewijs dat hij voor het *Cabildo* de eed moet komen afleggen.¹⁹⁰

Vier dagen later presenteerde Juan de Bruselas – zoals aangegeven – zich voor het *cabildo* en legde de eed af voor de functie waarvoor hij verkozen was. De overeenkomstige akte beschrijft de eedaflegging van de zilversmid als volgt:

In deze *Cabildo* verscheen Juan de Bruselas; en de genoemde Justitie- en Regimentsheren verkregen op juridische wijze de eedaflegging voor de functie van opzichter van de zilversmeden, voor het huidige jaar, en gaven hem het gezag en bevolen dat hij de correcte titel zou krijgen.¹⁹¹

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ LCL, boek IV, vol. III, p. 178

¹⁹¹ *Doc. cit.*, p. 180

Vóór het einde van het jaar werd Juan de Bruselas op 10 september de som van “honderddertig pesos” overhandigd. Met dit bedrag werden de stadszegels betaald die Juan de Bruselas had gemaakt¹⁹².

Het jaar 1550 was beslissend voor Juan de Bruselas. Halverwege januari verzocht het *cabildo* dat van de boetes die de fraudeurs van de gewichten werden opgelegd, een deel aan hem zou worden bezorgd. Tijdens de zitting gelastten de leden van het *cabildo* dat “het derde deel van de boetes hem toekwamen”¹⁹³.

Het blijkt dat zelfs met dit derde deel de vooruitzichten in Lima niet rooskleurig waren, vermits op 3 april 1551 “Juan Bruselas, keurmeester van deze stad” voor het *cabildo* verscheen om zijn functie van inspecteur van de maten en gewichten neer te leggen, omdat hij beslist had naar Charcas te verhuizen¹⁹⁴. Tijdens dezelfde zitting werd het ontslag van de Vlaming aanvaard en als zijn opvolger werd Mateo Ortega aangeduid, “zilversmid en keurmeester van deze stad omdat hij bekwaam, geschikt en betrouwbaar was en om de functie op dezelfde manier als Bruselas in te vullen”¹⁹⁵.

Na iets meer dan een decennium stilte werd Juan de Bruselas in februari 1564 aangesteld als keurmeester van Potosí. De overeenkomstige akte geeft aan dat de afspraken:

Gemaakt [waren] door de koninklijke ambtenaren van de stad, op instructies van de onderkoning, *Conde de Nieva*, [en] dat Alonso López en Juan de Bruselas elk een loon van 1.000 zilveren pesos ontvingen.¹⁹⁶

Het jaar daarop bevestigde de Audiencia de La Plata de aanstelling van Juan de Bruselas en Alonso López de Barriales in de functie van “keurmeesters van de stad” en werd hun jaarloon met 200 pesos verhoogd.

In 1572 was de *licenciado* Lope García de Castro – gouverneur van Peru vanaf 1564 tot de komst van de onderkoning Francisco de Toledo in 1569 – president van de Audiencia de La Plata. In deze functie visiteerde hij de instellingen van Potosí en merkte op dat de aanwezigheid van twee keurmeesters binnen de stad niet gerechtvaardigd kon worden. De beslissing van García de Castro was gebaseerd op de verminderde mijnproductie, die op dat ogenblik haar laagste punt had bereikt en

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ *Doc. cit.*, p. 240. Zitting van 13 januari 1550.

¹⁹⁴ Charcas kwam grotendeels overeen met het huidige Bolivia.

¹⁹⁵ *Doc. cit.*, p. 362

¹⁹⁶ CUNIETTI-FERRANDO, Arnaldo. “Los primeros ensayadores en la ceca de Potosí”. *Cuadernos de Numismática y Ciencias Históricas*. Vol. I, nr. 3, Buenos Aires, juni 1972, p. 3

net herstelde door de implementatie van het raffinage-systeem voor kwikamalgaam. Dit systeem was van Mexico afkomstig en werd enige tijd in Potosí toegepast. De president besliste hierdoor dat slechts een van de twee keurmeesters in zijn positie kon blijven, aangezien dit voldoende was om het gesmolten zilver te keuren. Bijgevolg werd Juan de Bruselas op 31 augustus van dat jaar uit zijn functie ontheven.

Het ontslag van Bruselas als keurmeester van Potosí werd bij koninklijk besluit op 13 juli 1573 bevestigd. Hierin vermeldt Filips II:

het schijnt dat er in Potosí een andere keurmeester is met een bepaald jaarloon, daar waar dit niet nodig is, aangezien het voldoende was slechts één keurmeester te hebben. En aangezien onze wil zegt dat er niet meer dan één keurmeester kan zijn, beveel ik dat u, na het ontvangen van dit besluit, afstand moet nemen van een van de twee die Juan de Bruselas wordt genoemd en hem niet kan vervangen, noch nu, noch op een ander tijdstip.¹⁹⁷

Tegen de tijd dat het besluit van Filips II omtrent de keurmeesters Potosí bereikte, was het amalgaam-systeem zijn vruchten beginnen af te werpen en steeg de zilverproductie jaar na jaar. Dit zorgde ervoor dat een extra keurmeester opnieuw nodig werd. Bovendien was ook het wantrouwen onder de zilversmeden groot. Bijgevolg werd in 1577 – nadat López de Barriaes meerdere jaren alleen had gewerkt – Juan de Bruselas herbenoemd.

De relatie die Juan de Bruselas met andere Vlamingen in Peru onderhield, is interessant. Immers geeft het de indruk dat hij een zeer hoge functie bekleedde tussen zijn landgenoten, die hun toevlucht tot hem namen of minstens in zijn omgeving vertoefden. In het register van *escribano* Diego Rodríguez lezen we dat Juan de Bruselas van Tomas de Emberes en Andrés de Lovaina een volmacht kreeg. Een ander document uit hetzelfde register vertelt ons over een schuld die de Vlaamse koopman Joos de Mere of de Miere – over hem hebben we het verder in dit boek – bij hem had¹⁹⁸.

Juan de Bruselas werd een rijk man, in die mate dat hij een som van 2.000 pesos aan de koninklijke schatkist leende. Blijkbaar had hij deze welstand te danken aan meerdere economische activiteiten waarin hij betrokken was. Bovendien werd hij ervan verdacht de oprichter te zijn van een smokkelroute. Misschien deed hij dit samen met zijn landgenoot en zeker met de zogenaamde Andrés de Lovaina. Deze route slaagde erin om via Buenos Aires en Braziliaanse havens zilver uit Potosí van de verplichte eindbestemming in Sevilla af te leiden¹⁹⁹.

¹⁹⁷ Archivo Nacional de Bolivia (Sucre). Sección Audiencia de Charcas, expediente 149.

¹⁹⁸ B.N.P., Lima, A 401

¹⁹⁹ STOLS en DARGENT. *Op. cit.*, p. 56

De vierde zilversmid was niet zo succesvol als Juan de Bruselas. Deze Vlaming die soms *Miguel de Bruselas* werd genoemd, was gekend als *Miguel del Pilar* (afgeleid van *Van Pillar*), de naam die hij als handtekening gebruikte. Volgens wat hij zelf in 1588 verklaarde, was hij de neef van de “keurmeester van Potosí”. De onfortuinlijke zilversmid had pech in handen van de Inquisitie te vallen en werd door het Santo Oficio in 1583 berecht; later werd hij doorverwezen naar de wereldlijke rechtbank, waardoor de doodstraf werd toegepast. De omvang van zijn bezittingen heeft ons een interessante lijst opgeleverd; ze somt enkele werktuigen op die de zilversmeden in die tijd gebruikten: balgen, twee blaaspijpen, 35 ijzeren en koperen werktuigen “voor zijn werk en 16 kleine zilversmidswerktuigen en een pookijzer”. De lijst vermeldt daarenboven ook twee weefgetouwen die – volgens de zilversmid – Nicolás Maleta toebehoorden, een bakker met wie hij voor de helft de winkel huurde, waar hij werd gearresteerd²⁰⁰.

Over Miguel del Pilar weten we dat hij als keurmeester in Potosí werkte en dat hij in deze stad werd beschouwd als een “specialist in het maken van handgrepen voor zwaarden”. Toen hij gevangen werd genomen, maakte een zwaard deel uit van zijn bezittingen. Volgens zijn uitleg behoorde het toe aan “een jonge schoenmaker die in de woning van Medina *de schoenmaker* werkte, mesties is en van Potosí afkomstig is”. Hij gaf hem de opdracht een handgreep te maken waarvoor hij 20 reales zou betalen. Op het einde van het proces werd Del Pilar zoals gezegd schuldig bevonden, naar de reguliere rechtbanken overgebracht en uiteindelijk levend verbrand.

De vijfde zilversmid was Pedro Cornelio del Río, van “Brugge in Vlaanderen”. Uit een zeldzaam officieel stuk dat zich in het aartsbisschoppelijk archief van Lima bevindt, weten we dat hij ook Cornelio Gilis werd genoemd. Het stuk behandelt een rechtzaak uit 1611 tegen hem, wegens het niet samenleven met zijn echtgenote Isabel Brot, die afkomstig was van Sanlúcar en in Sevilla woonde. Na te zijn beschuldigd door een zekere Montenegro en zijn echtgenote, beval de rechtbank van de *iglesia metropolitana* van Lima de beklagde te arresteren en hem op te sluiten “in de aartsbisschoppelijke gevangenis, daar dit overeenstemde met de goede werking van het kerkelijk recht”²⁰¹.

Hetzelfde document leert ons dat deze Vlaming een paar dagen later, op 25 februari, reeds opgesloten zat in de aartsbisschoppelijke gevangenis.

²⁰⁰ B.N.P., Lima, A 172. Del Pilar verklaart dat “de weefgetouwen, de werktuigen en de slaaf die in zijn woonst werden gevonden” toebehoren aan Nicolás Maleta.

²⁰¹ Archivo del Arzobispado de Lima (hierna: AAL). Causas criminales. 18 februari 1611

Del Río-Gilis verklaarde in het document dat hij het meesterschap in de zilversmeedkunst in goud en filigrein verworven had en dat hij in 1604, omdat hij in Sevilla zeer arm was, beslist had naar deze koninkrijken te reizen om er zijn beroep uit te oefenen. We weten ook dat hij in Sevilla twee dochters had, waarvan er een gehuwd was. Hij toonde aan dat hij met de *licencia* of reistoestemming van zijn vrouw naar de Indiën had gereisd en verzekerde dat hij al die jaren geld had opgestuurd om haar en zijn dochter te ondersteunen. Het was net door het zenden van dit geld via Montenegro en zijn vrouw, dat deze ontdekten dat de Vlaming een echtgenote in Spanje had.

Als sluitend bewijs kon de Vlaming tijdens het proces een verlenging van zijn licentie voor drie extra jaren voorleggen. Dit bewijs had zijn vrouw hem opgestuurd²⁰².

Handelaars en kleermakers

De handelsrelaties en kameraadschap tussen de Vlamingen die zich in Zuid-Amerika hadden gevestigd, komt het duidelijkst naar voren in de brief die de kleermaker Pedro de Amberes naar een landgenoot en collega in Cuzco zond. Helaas kennen we de naam van de ontvanger niet. De Amberes start zijn brief met te zeggen dat het hem spijt te weten dat de ontvanger van de brief opgesloten was door meester Diego (Flamenco), maar dat hij er niet aan twijfelt dat dit niet voor lang zal zijn. Daarna vermeldt hij de reis naar Lima, die de gearresteerde blijkbaar had gepland. Pedro de Amberes adviseert hem met zijn echtgenote naar Lima te reizen en een goede leren jas, een paar botten en een deken mee te brengen, aangezien in Lima iedereen daar hopeloos naar op zoek was. In de afsluiting van de brief doet Pedro de Amberes de groeten van zijn landgenoot Joos de Miere, wiens vrouw net bevallen was, “en hij vroeg me te zeggen dat wanneer je naar Lima komt, je in zijn huis zou moeten verblijven”²⁰³.

We kunnen besluiten dat er een sterke vriendschapsband bestond tussen de Vlamingen, zoals tussen Juan de Bruselas en enkele van zijn landgenoten, en tussen Pedro de Amberes, Joost de Miere en de zadelmaker-schoenmaker uit Cuzco. Deze band tussen Vlamingen leidde minstens één keer tot een huwelijk: de dochter van de timmerman Miguel de Briarte, Ana Briarte, trouwde op 28 september 1584 in de kapel van de Sagrario de Lima met Giraldo Flamenco, afkomstig van

²⁰² AAL. Causas criminales. 1601-1629. Dossier 1. Lima, 18 februari 1611

²⁰³ PÉREZ DE TUDELA, Jean (red.). *Documentos relativos a don Pedro de la Gasca y a Gonzalo Pizarro*. Vol. II, p. 548. Er bestaat een Engelse vertaling: LOCKHART, J. en E. OTTE. *Letters and peoples of the Spanish Indies. The Sixteenth Century*. Cambridge Latin American Studies. Cambridge, 1976, pp. 146, 147

Antwerpen²⁰⁴. De moeder van Ana Briarte was Mariana Pérez (zoals vermeld in de huwelijksakte), en Mariana López (volgens het testament van Briarte).

Over de timmerman Briarte weten we dat hij naast zijn dochter Ana ook een zoon had uit een relatie met zijn slavin Giomar. Giomar werd in 1587 een leerling van Andrés de Vergara, hoofd van het timmermansambacht in de haven van Calao. Een ander document breidt de informatie over Giomar uit: ze vluchtte met een andere slaaf van Briarte, Antón genaamd, naar Trujillo. Op dat ogenblik gaf de Vlaming Diego de Robles de opdracht de slaaf naar de hoofdstad terug te brengen²⁰⁵. In de wilsbeschikking van zijn testament uit 1597 vermeldt Briarte als uitvoerder de schilder Juan de Yllescas en vermeldt ook over weinig activa te beschikken.

Briarte was niet de enige Vlaamse timmerman die zich in Lima vestigde. Enrique Snepes (van Brussel), zoon van Daniel Sepes [sic.] en María Senepes, reisde op 22 april 1561 in het gezelschap van zijn echtgenote naar Peru. María Senepes was de dochter van *maese* Francisco de Briseño²⁰⁶. Op 17 juni 1575 vond in het *cabildo* van Lima de benoeming van Senepes als *veedor del gremio de los carpinteros* (toezichter van het timmerambacht van de stad) plaats²⁰⁷. Senepes of Sneps verklaart in een brief uit 1586 dat er momenten waren dat hij erg ziek was en andere periodes dat hij in armoede leefde, maar dat hij geen spijt had dat hij naar Peru was gekomen. De Vlaming keek de toekomst zo enthousiast tegemoet, dat hij in de brief zijn vriend inviteerde en hem zelfs het geld aanbood zodat hij de reiskosten kon betalen²⁰⁸.

De casus van de handelaar Joseph Díaz, van leper en *vecino* of poorter van de stad Tunja in Nueva Granada, is zeldzaam. Díaz ging in 1605 scheep met bestemming Sevilla en met een grote lading handelswaar, bestaande uit gouden kettingen, kruisjes en munten, pittetouw en andere producten. De bedoeling was deze op het schiereiland aan de man te brengen, voor eigen rekening en bekenden, en dan de winst te investeren in een retourvracht die in hij Amerika zou verkopen. Helaas spatte de droom van Díaz uiteen, daar het schip waarop hij reisde voor de kust van Jamaica verging en hij hierbij omkwam.

De verkoop van Díaz' inboedel in Tunja bracht samen 556 gouden pesos op. Dit bedrag werd – in navolging van het testament van de Vlaming – besteed aan een

²⁰⁴ PÉREZ CÁNEPA, Rosa. "Primer Libro de matrimonios de la Parroquia del Sagrario". *Revista del Instituto Peruano de Investigaciones Genealógicas*, nr. 12, Lima, 1961, p. 82

²⁰⁵ MILLA BATRES, Carlos (red.). *Diccionario Biográfico*. Lima, Milla Batres. Vol. II, pp. 163-164

²⁰⁶ *Catálogo de Pasajeros a Indias*. Vol. IV (1560-1566). Sevilla: Ministerio de Cultura-Archivo General de Indias, 1980

²⁰⁷ LCL, Vol. VIII, p. 102

²⁰⁸ AGN, Lima, Jesuitas Varios 102

plechtige begrafenis, een maandelijks herdenkingsmis in de kapel van Nuestra Señora del Rosario in het dominicanenklooster van Tunja, een mantel voor datzelfde Lievevrouwebeeld, missen in bijna alle kerken van de stad, giften voor de weeskinderen en zijn dienstmeiden en een redelijke erfenis voor zijn twee natuurlijke dochters²⁰⁹.

Francisco van der Herstraten is ongetwijfeld de best gekende Vlaamse handelaar van de groep die in Peru leefde. Dit komt doordat we van hem een aantal brieven bezitten – misschien kopieën of originelen – die door de Inquisitie geconficeerd werden en bewaard zijn in het Archivo General de la Nación in Lima. De brieven zijn van tweeërlei aard: handels- en familiebrieven. De eerste reeks brieven is gericht aan zijn correspondenten in Sevilla, de gebroeders Roberto en Enrique Corbet, Vlamingen die zich op het Iberisch schiereiland hadden gevestigd en wiens vader, Gerard Corbet, vanuit Antwerpen een commercieel emporium bestuurde. De andere reeks brieven is gericht aan zijn moeder in Vlaanderen.

Roberto Corbet had in Peru een fortuin bijeenverzameld en zijn kinderen, geboren in Lima, zouden uiteindelijk belangrijke posities binnen de administratie van de Marine en Spaans Kerk bekleden. Pedro Corbet bereikte de rank van admiraal van de Spaanse vloot van de Stille Oceaan en werd tot Ridder van de Orde van Santiago geslagen. Luis Corbet werd benoemd tot kanunnik van de kathedraal van Sevilla. Francisco van der Herstraten moet omstreeks 1570 als huisgenoot of goede vriend van Robert Cordet naar Peru zijn gekomen, en behield gedurende vele jaren een nauwe band met de familie, zoals blijkt uit de briefwisseling.

Francisco van der Herstraten was afkomstig van de stad Antwerpen en was de wettelijke zoon van Arnolt van der Herstraten en Elizabeth Daubens²¹⁰. Hij huwde in november 1572 met Catalina de Lizaola, dochter van een handelaar (de bruidschat bedroeg 2.000 kronen)²¹¹. Met Catalina had hij vijf of zes kinderen. In de brief aan zijn moeder van 18 april 1577 presenteert de trotse vader zijn kleine kinderen aan hun verre grootmoeder: “María van vier jaar en Arnold van 8 maanden”, “de prachtigste kinderen in deze stad”²¹². Daarnaast had hij – volgens zijn eigen woorden – een dochter uit een vorig huwelijk: Elisa. In dezelfde brief verwijst hij naar zijn echtgenote Catalina en zegt dat ondanks de kleine bruidschat “de Heer mij een vrouw naar mijn smaak gaf”.

²⁰⁹ STOLS en DARGENT. *Op. cit.*, p. 43

²¹⁰ AGN, Lima, Jesuitas Varios 102. Volmacht gegeven door Francisco van der Herstraten in Lima op 27 januari 1591.

²¹¹ Herstraten verwijst met zekerheid naar geld waarvan de moeder op de hoogte was. De kronen waarover hij spreekt, zijn gouden munten uit de Spaanse Zuidelijke Nederlanden, tussen 1540 en 1589 door Karel V en Filips II gemunt. Ze wogen 3,41 gram en hadden een goudgehalte van 929 duizendsten.

²¹² AGN, Lima, Jesuitas Varios 102. Brief van 8 april 1577.

In de brief van 16 april 1589 uit hij zijn bezorgdheid over het feit dat hij na een vorig schrijven (op 1 augustus 1584) geen nieuws had gekregen. Niettemin had Robert Corbet angekondigd dat er een nieuwe brief op weg was. Ditmaal verwijst Van der Herstraten opnieuw naar zijn kinderen. Naast María en Arnold heeft hij het over een derde kind: Hannsy; het vierde kind was een meisje dat gestorven was; het vijfde kind was Antonio. Tot slot was zijn vrouw in blijde verwachting. Hier vertelt hij zijn moeder dat hij verwacht om binnen drie of vier jaar met zijn volledig gezin naar Sevilla te gaan en van daar naar Vlaanderen. Hij legt uit dat hij voor de reis zijn huis zou verkopen. Over dat huis vertelt hij nog dat hij er 4.000 kronen in geïnvesteerd had en dat het alle voorzieningen had die nodig waren om er in te leven²¹³.

Naast handel wijdde Van der Herstraten zich blijkbaar ook aan het vakmanschap in edele metalen. Dit is niet verwonderlijk, daar hij persoonlijk in een van zijn brieven vertelt dat zijn oom aan moederszijde, Willem van de Venne, een tingieter in Vlaanderen was.

De handelsbrieven bevatten – naast marktgerelateerde onderwerpen – heel wat informatie over de situatie in het land. Puur commerciële feiten vinden we bijvoorbeeld terug in een brief uit het jaar 1589:

Betreffende de goederen die nu een grote waarde hebben: de *ruan* bedraagt momenteel 12 reales per *vara*, een *resma* papier kost 12 pesos en alzo alle producten [...] zoals olie, zeep en boenwas en alle andere dingen die ik heb gezegd en vermeld.²¹⁴

Tijdens een andere gelegenheid verwijst Van der Herstraten naar gebeurtenissen in Peru. Hij beschrijft bijvoorbeeld een pokkenepidemie die tussen 1589 en 1590 de regio van Quito tot Cuzco trof en meer dan 100.000 Indianen, zwarte slaven en inheemse blanken slachtoffer maakte. De Vlaming is verbaasd dat de Europeanen niet besmet raakten en, onwetend over het biologische immuniteitsproces, schrijft hij dit toe aan een mirakel. Tijdens deze epidemie verloor Van der Herstraten een slavin die hem negen jaar eerder de grote som van 400 pesos gekeurd zilver – “die 13 reales en ¼ real per peso weegt” – had gekost. Ook het kind van een slavin was gestorven. In zijn brief bedankt hij God voor het sparen van elk familieid:

Mijn vrouw en al mijn kinderen waren ziek van dezelfde ziekte en God is gedankt dat niemand anders in gevaar was, hoewel zij zeer ziek waren, vooral mijn vrouw die dicht bij de dood stond tijdens de laatste uren van haar bevalling. Omdat tijdens het uur dat mijn slavin stierf, mijn vrouw

²¹³ Ibidem. Brief van 16 april 1589.

²¹⁴ Ibidem. Brief van 16 april 1589. Een “ruan” was een katoenen doek met afgestempelde kleuren, gemaakt in de Franse stad Rouen. Eén “vara” bedroeg ongeveer 83,82 cm. Een “resma” was een pak papier bestaande uit 100 vellen (noot van de vertaler).

mij een dochter schonk, kan dit als een gelukkige gebeurtenis worden beschouwd, daar geen enkele vrouw die op dat ogenblik zwanger was aan de dood ontsnapte, en wanneer iemand dit deed, dan was het een groot mirakel.²¹⁵

In een andere brief (14 maart 1583) becommentarieert hij de dood van de onderkoning Martín Enríquez de Almansa in Lima. Hij heeft voor hem enkel woorden van lof:

Gisteren, donderdag 13 maart, stierf de Heer Onderkoning Don Martin Hennriques, die God in zijn heerlijkheid heeft. Gans het land was diep getroffen en de armen zelfs nog meer, want ik zweer als een christene dat ik nooit eerder in mijn leven een liefdadiger man heb gezien dan hij. Hij gaf de armen tijdens zijn leven wat God hem had gegeven. Zoals ik reeds zei: zijn afwezigheid in dit land is duidelijk voelbaar.²¹⁶

In de brieven van Van der Herstraten aan de gebroeders Corbet vinden we altijd levende beelden en verwijzingen naar andere personen “uit ons land” terug. In een brief vermeldt hij zijn laatste schrijven “met een heer uit ons land, Adriaen Perez genaamd” op 16 april 1589 te hebben verstuurd²¹⁷. Een andere keer becommentarieert hij weemoedig de ontmoeting met een landgenoot:

Adrián Cornelies genaamd, veroveraar van dit land en wonende in Cochabamba, nabij Potosí [...] en we spraken dat, indien God ons bereid was te geven, hij en ik naar Vlaanderen konden gaan [...] want dit is wat ik, na mijn verlossing, het meest in mijn leven wens.

Later biedt Van der Herstraten de Corbets zijn goede diensten aan om een schuld te innen die een Vlaming in Cuzco bij hen had. Deze Vlaming, hoewel officieel een zadelmaker, “houdt zich met allerlei zaken bezig” en is, volgens zijn verklaring, *un demonio en sus cosas* (bedreven in zijn werk)²¹⁸.

Terwijl de brieven aan de gebroeders Corbet in het Spaans zijn geschreven – met afwisselend enkele zinsneden in het Vlaams – schrijft Van der Herstraten, zoals verwacht, zijn moeder in het Vlaams. In deze brieven vertelt hij over zijn leven in Peru, uit hij zijn verlangen om naar Vlaanderen weer te keren en zijn familie terug te zien, vooral zijn oude moeder. Hoewel hij met vrouw en kinderen wil gaan, verhindert de hoge kost van de reis dit. Hij kon enkel naar daar gaan, zo schrijft hij, om er enige

²¹⁵ Ibidem. Brief van 16 april 1589.

²¹⁶ Ibidem. Brief van 14 maart 1583. Rubén Vargas Ugarte zegt dat de onderkoning Enríquez de Almansa op 12 maart stierf (*Historia General del Perú*. Vol. II, p. 288); Alberto Tauro geeft in zijn *Enciclopedia Ilustrada del Perú* (Vol. II, p. 761) 9 maart als overlijdensdatum.

²¹⁷ AGN, Lima, Jesuitas varios 102. In een brief van 18 april 1577 aan zijn moeder zegt Herstraten dat hij ook een brief heeft gezonden naar “Juan Hennriques, van Antwerpen, die hier reeds 20 jaar verblijft”.

²¹⁸ We zijn niet zeker over de precieze betekenis. “Un demonio en sus cosas” kan immers ook op het onverschillige of duivelse karakter van Cornelis slaan. Noot van de vertaler.

koopwaar te kunnen kopen die hem 4.000 tot 5.000 kronen kon opleveren. Verder gaat hij ervan uit dat bepaalde familieruzies die hij in Vlaanderen achterliet, reeds vergeten zijn. De bezorgdheid over deze ruzies suggeren dat ze de reden waren voor zijn vertrek naar Zuid-Amerika.

Francisco de la Cruz (volgens Stols een *Van der Cruyce*) was een andere Vlaamse handelaar die stabiele handelsrelaties met Vlaamse landgenoten in Sevilla onderhield. Deze De la Cruz bekleedde – naast zijn handelsactiviteiten – verschillende posities in de publieke administratie. Tussen 1558 en 1562 was hij majordomus van het Hospital de los Españoles en thesaurier van het weesmeisjeshuis San Juan de la Penitencia in Lima²¹⁹.

Binnen de groep kleermakers zijn we erin geslaagd twee gebroeders te lokaliseren: Nerdio en Nicacio Flamenco. Beiden waren breiers en hadden zich in Charcas gevestigd. Op 3 juni 1539 ondertekenden ze in Huarina een contract met de Duitser Bartolomé Flórez of Blumen voor de aankoop van een paard, een slaaf en een Indiaanse van Nicaragua, samen 1.000 pesos waard²²⁰.

Het beroep van de Vlaming Bartolomé de la Banda was niet alleen interessant, er was ook heel veel vraag naar. In de overlijdensakte van de Indiaan Pedro Velasco Escudero (Lima, 13 oktober 1556) tekende hij als getuige en vermeldde dat hij een “zadelmaker” was²²¹.

Baltazar Coqui stierf een tragische dood. Deze Vlaming reisde met heel wat koopwaar naar Lima. Hij deed dit in naam van een andere Vlaamse handelaar uit Sevilla, Nicolás Lambertengo genaamd. Na het beëindigen van zijn missie in Peru en reeds op de terugweg naar Spanje, stierf Coqui in 1558 in Cartagena de Indias in onbekende omstandigheden²²².

In deze rubriek mogen we zeker de handelaars niet vergeten die zich vanuit Spaanse havens toelegden op persoonlijke handel met Amerika. Doordat ze niet over de noodzakelijke licenties beschikten, riskeerden ze niet enkel hun fortuin en leven, ze moesten uiteindelijk – wanneer ze bij de kraag werden gegrepen – zware boetes betalen. Francisco Hermans was zo’n handelaar. Hij was een Vlaming die zich in Sanlúcar had gevestigd en in 1559 vanuit Amsterdam naar de Canarische Eilanden zeilde. Na aldaar zonder licentie wijn te hebben ingeladen, zette hij koers naar

²¹⁹ STOLS en DARGENT. *Op. cit.*, p. 56

²²⁰ Lilly Collection. University of Indiana. Document in memory of Rafael Sánchez Concha, “Tres expediciones descubridoras a los Andes orientales”, Lima: Pontificia Universidad Católica del Perú, 1989, p. 216

²²¹ Archivo Arzobispal de Lima. Sección Testamentos, Map 1, brief 2. Map met testamenten die het Aartsbisdom van Lima tussen 1556 en 1575 behandelden.

²²² Ibidem.

Guinea om er slaven op te kopen en van daar naar Buenos Aires te varen. Eenmaal ontdekt, werd hij vervolgd en zijn misdaad uiteindelijk vergeven, zij het na het betalen van een boete van 500 zilveren pesos²²³.

Van Hoenacquer was een andere Vlaming die het aandurfde de monopolistische handelswetgeving te bekampen. Ook hij werd met rust gelaten na het betalen van een boete. We weten dat hij minstens vijf clandestiene reizen naar de Nieuwe Wereld ondernam: twee naar Mexico, twee naar Tierra Firme, de noordelijke kust van Zuid-Amerika en een naar Buenos Aires. Van Hoenacquer was:

Geboren in Vlaanderen en poorter van Cádiz. We weten dat hij een naturalisatiebewijs had. Hij vertrok in 1660 naar de Indiën in het leger van don Pablo Contreras Fernández, en droeg met zich kleding en andere stoffen mee waarvoor hij de bijhorende registratie kreeg.²²⁴

Deze Van Hoenacquer – er zich van bewust dat zijn naam onuitspreekbaar was voor de Spanjaarden – nam de naam *Juan Esteban de Mercado* aan. Maar toen hij erachter kwam dat een persoon met deze naam reeds gestorven was, adopteerde hij de naam van *Antonio de Parra*. Wat uiteindelijk de aandacht van de autoriteiten trok, was dat hij de goederen niet op zijn naam, noch op de twee geadopteerde liet registreren, maar dat hij de naam van enkele “inlanders of Spanjaarden” gebruikte. Toen hij in Cartagena aankwam, verbleef hij in de stad en leverde 134 balen van zijn producten aan Andrés Garcia de Salazar, om ze te verkopen in Santa Fe de Bogotá. Hoewel de koopwaar steeds met de betaalde rechten werd verspreid, klaagde de president van de *audiencia* van Bogotá hem aan omdat hij “een buitenlander was en onder een valse naam naar de Indiën was gekomen”. Uiteindelijk werd Van Hoenacquer gepardoneerd na het betalen van 1.000 pesos.

Mijnwerkers

Potosí was, zoals geweten, de belangrijkste mijnsite van Spaans Amerika. Zijn rijkdom en de mogelijkheden om er een rooskleurige toekomst uit te bouwen, trok een groot aantal kolonisten aan die bereid waren ongemakken zoals hoogte en koude te trotseren. Deze migratie maakte van de *Villa Imperial* – de naam die Karel V aan Potosí gaf – de meest populaire stad van de Nieuwe Wereld.

Onder de duizenden Europeanen die zich in de rijke stad vestigden, mogen we de Vlaamse mijnwerkers, ambachtslieden en handelaars niet vergeten. Bij de mijnwerkers treffen we een groep enthousiaste goudzoekers aan, die we later zullen

²²³ GARCÍA FUENTES, Lutgardo. *El comercio español con América 1650-1700*. Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla, 1980, p. 144

²²⁴ EVERAERT, J. “Le commerce colonial de la nation Flamande à Cadix sous Charles II”. A.E.A. XXVIII, p. 139

bespreken en wiens toponomie ons twee onuitwisbare herinneringen heeft overgeleverd: de *Veta de los Flamencos* en de *Agua de los Flamencos*.

De benaming *Veta de los Flamencos* was niet enkel een symbolische bijnaam in de orografie van Potosí. De *veta* of ader werd ontdekt door en behoorde toe aan een groep individuen die uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig waren en die in Potosí in de mijnbouw actief waren. Een handelsbrief, ondertekend op 12 juli 1559 en geciteerd door Gunnar Mendoza, gaat over de overdracht van 200 pesos huidig zilver van een mijn door Adrián Enrique naar Libín de Enveres, “beiden Vlamingen en *estantes*”²²⁵. De brief bevat ook meer details over andere Vlaamse mijnbezitters, wanneer verwezen wordt naar de grenzen ervan:

10 *varas* zilvermetaalmijnen die ik heb in de Serro Rico van deze site achter de vernoemde heuvel in de ader die de ader van de Vlamingen wordt genoemd; dat deze *varas* samen met 100 *varas* mijn die zij in de genoemde ader hebben met Juan de Bruselas, Pedro Panus en Andrés de Lovaina en Dionisio de Holanda, gestorven, en de andere partners; en hoe ik deze 10 *varas* gekregen heb van Juan de Pérez de Lizarraga en zich bevinden en toebehoren aan de ader in het deel van de ontdekker.²²⁶

Het staat buiten kijf dat – voor zover het tot nu toe mogelijk was om dit na te gaan – Pedro Panus de belangrijkste Vlaamse mijnwerker van alle reeds vermelde individuen was. Over Juan de Bruselas weten we dat hij als zilversmid actief was en dat hij in 1564 Lima verliet om in de mijnbouw van Potosí aan de slag te gaan (wat bevestigd werd in de reeds vermelde handelsbrief). We hebben ook documenten die aantonen dat Andrés de Lovaina in 1559 lama's transporteerde, nl. een aankoopsakte van “85 schapen van het land”²²⁷ en een volmacht die hij aan zijn toekomstige mijnpartner Juan de Bruselas gaf en in 1548 in Lima ondertekend werd in aanwezigheid van de openbare *escribano* Juan de Gutiérrez²²⁸.

Indien zijn landgenoten occasioneel mijnwerk verrichtten, dan lijkt het erop dat dit voor Pedro Panus een alleenstaand of minstens een hoofdberoep was; hij was zeer intensief bezig met graven. Met succes. Immers ontdekte hij samen met Pedro de Sande op 24 mijlen van Potosí, in de dorpen van Quillacas, “vijf heuvels met daarin tien aders zilvermetaal”. Over deze heuvels weten we het volgende:

²²⁵ “Estante” was de omschrijving voor een persoon die zich op een bepaalde plaats bevond, maar er niet woonde.

²²⁶ MENDOZA, Gunnar. *Catálogo del Archivo Nacional de Bolivia*. Notitieboek 2. Mijnen. Document 42N. *Escribano Águila* 1559, f. 564v. De “Serro Rico” (ook: Cerro Rico), letterlijk “rijke berg”, was de naam die men gaf aan de Cerro de Potosí of Berg van Potosí, die de geschiedenis van de stad sterk beïnvloedde als zijnde de berg waarvan men dacht “dat ze uit zilvererts was gemaakt” (noot van de vertaler).

²²⁷ Archivo Nacional de Bolivia, M. 44J. *Escribano Águila* 1559, 720

²²⁸ B.N.P., Lima. S.I. A401. Folio A

de heuvels dragen deze naam omdat het een Inca was die het beval gaf om alle bergen en heuvels en andere plaatsen te benoemen, en zij kenden het land aan de hand van deze namen. De heuvels heten Añar, Caguar, Chiarquí, Calabana, Titicaca, Cupayara en deze vier [sic.] in de omgeving van een mijl en naast het dorp van Challapata; en de andere heuvel komt overeen met het dorp van Condocondo, een halve mijl verwijderd van de anderen en draagt de naam Anchayara.²²⁹

Bovenop de reeds vermelde mijnen bezat Panus andere groeven die we kennen door de notities die Luis Capoché ons heeft nagelaten en ze in de Cerro Rico plaatst. Onder hen bevond zich dezelfde ader die dezelfde Panus samen met de Indiaan Juan Julca²³⁰ registreerde en de mijn die hij had in de ader van Francisco Logroño²³¹.

De Vlaming Guillermo de Diste schijnt ook het merendeel van zijn leven in de mijnbouw te hebben doorgebracht. Hij ontdekte een kleine zilverader die werd omgedoopt tot *Vetilla de Diste*²³².

In het midden van de 17de eeuw, toen de mijnbouw in Potosí aanzienlijk was gedaald en het aantal inwoners teruggelopen was, ontmoeten we een Vlaamse heer waarover we enkel iets weten door zijn tragische dood: in zijn poging om een schermutseling tussen rivaliserende groepen in de stad te stoppen, werd hij dodelijk geraakt. De kroniekschrijver van Potosí, Bartolomé Arsan de Orzúa y Vela, beschrijft de gebeurtenis als volgt:

Op een dag in de maand januari in het jaar 1666 waren Creolen en Basken op de hoek van de Iglesia de la Compañía in een bloedige schermutseling verwickeld en hierbij liet Pedro Gastelobeytia, van Biskaje, het leven, en don Amaro Arnesto, Vlaming, die hen probeerde te kalmeren, werd in de borst gestoken.²³³

Chirurgijnen

Een interessante groep professionelen zijn de chirurgijnen en andere medische specialisten die in het 16de-eeuwse Vlaanderen reeds op een zeer hoog niveau werkten. Het is waarschijnlijk dat de Vlaamse chirurgijnen die naar Zuid-Amerika

²²⁹ CAPOCHE, Luis. *Relación de la Villa Imperial de Potosí*. Editie en studie van Lewis Hanke. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1959. Vol. CXXII, p. 131 (orig. fol. 47). Hanke legt uit dat deze Boliviaanse toponiemen niet werden behouden.

²³⁰ *Op. cit.*, p. 92 (fol. 15)

²³¹ *Op. cit.*, p. 96 (fol. 17v)

²³² STOLS en DARGENT. *Op. cit.*, p. 56

²³³ ARSANZ DE ORZUA Y VELA, Bartolomé. *Historia de la Villa Imperial de Potosí*. (Lewis Hanke en Gunnar Mendoza, uitgevers). Mexico, 1965. Vol. II, Hoofdstuk XXII, p. 231

kwamen hun ‘ambacht’ reeds uitoefenden aan boord van de schepen die de route tussen Europa en Zuid-Amerika aflegden. We hebben vier Vlaamse chirurgijnen teruggevonden uit de eerste eeuwen van de Europese kolonisatie in Zuid-Amrika. De eerste is Jácome Cops Goezman, uit “Goes in Zeeland”, die in 1555 in Peru aankwam. Naast zijn naam en afkomst weten we dat Cops Goezman ongehuwd was en in het gezelschap reisde van zijn dienaar die van Saona was. Alejandro Benocla of Pérez was een andere Vlaamse chirurgijn op Peruaanse bodem. Hij was van Antwerpen afkomstig, resideerde in Saña en werd door de Inquisiteurs in het klooster opgesloten omdat hij had staande gehouden dat “van de gedoopte christenen er zeer weinig veroordeeld waren”²³⁴.

Van de twee andere chirurgijnen hebben we informatie, opgetekend door Miguel Alejo Schabel, een Vlaamse jezuïtenmonnik die in het begin van de 18de eeuw door Venezuela reisde. We bezitten enkel hun familienamen: *Van de Vogel* en *Bernagie*. Over de eerste Vlaming vertelt de jezuïet:

Onder de anderen die mij [in Barquisimeto] opzochten, bevond zich, wat in dit land zeldzaam was, een Belg van Gent, wiens familienaam Van de Vogel was, afkomstig uit een in België bekende Vlaamse familie. Wanneer we met elkaar Belgisch spraken, luisterden andere Spaanse heren naar ons, vol bewondering en met open mond. Deze Vlaming beoefende in Europa het beroep van chirurgijn; en om zijn geluk te beproeven, zoals ik reeds zei, om naar Amerika te reizen, begon hij de chirurgie en geneeskunde te beoefenen. Hij was getrouwd in de stad Caracas.²³⁵

Van de Vogel werd verplicht zich vóór zijn huwelijk te herdopen. Want aangezien – zoals vader Schabel uitlegt – de Vlamingen buren waren van Holland, Zeeland en Gelderland, “alwaar de ketterij werd uitgedragen”, waren hun dopen twijfelachtig. Wanneer Schabel naar de andere chirurgijn verwijst, zien we een gelijkaardig verhaal als dat van zijn landgenoot uit Barquisimeto:

In de stad Barinas ontmoette ik een andere Belg, wiens familienaam Bernagie was; hij was geboren in Breda en opgeleid in Antwerp. Volgens wat hij mij zei, was hij eveneens chirurgijn en dokter. Deze Belg moest, hoewel gedoopt en katholiek, een andere doop ondergaan om met een Spaanse vrouw te huwen.²³⁶

²³⁴ MEDINA, José Toribio. *Historia del Tribunal de la Inquisición de Lima (1659-1820)*. Santiago de Chili: Fondo Histórico y Bibliográfico J.T. Medina, 1956. Vol. I, p. 319

²³⁵ SCHABEL, Miguel Alejo s.j. *Relación Histórico del padre Miguel Alejo Schabel s.j. de su viaje a Venezuela en 1704. Documentos para la historia económica de la época colonial*. Biblioteca de la Academia Nacional de Historia, nr. 93. Caracas, 1970, p. 32

²³⁶ SCHABEL. *Op. cit.*, p. 34

De uitgever

Op het einde van de 18de eeuw arriveerde de Vlaming Guillermo del Río in Peru. Hij was een van de weinigen uit Vlaanderen die in deze periode naar Zuid-Amerika kwam en de laatste Vlaming die we, vóór de komst van de onafhankelijkheid, in ons onderzoek terugvonden.

Guillermo del Río was afkomstig van Menen en zijn originele familienaam luidde *Beke*. Hij kwam naar verluidt naar Peru als gevangene aan boord van een Engels piratenschip. Aangezien hij er ons nooit informatie over gaf, weten we niet of hij werd vrijgelaten, gered werd of ontsnapte. Wat we wel weten is dat hij kort na zijn aankomst – voor onbekende verdiensten – de graad van *subteniente de dragones de las milicias de Lima* ontving. In 1793 vestigde Del Río zich als boekhandelaar in de *Calle Arzobispo* en kort daarop belastte de overheid hem met de publicatie van de *Gaceta de Lima*.

De historicus José Durand besloot dat het onmogelijk was dat Del Río de geestelijke vader was van de *Gaceta*. Immers was hiervoor een zeer ruime kennis van het Spaans nodig, een capaciteit die moeilijk aan de Vlaming kon worden toegeschreven²³⁷. Een mogelijke verklaring is dat Beke, vóór zijn komst naar Zuid-Amerika, reeds in Vlaanderen als drukker actief was geweest. Indien het reeds verrassend is dat deze buitenstaander een dergelijke prominente positie kon verkrijgen van de – altijd zo jaloerse – autoriteiten van het onderkoninkrijk, dan is zijn huwelijk met doña Manuela Boza Gonzales de Mendoza, dochter van de markies van Casa Boza en een van de meest aristocratische dames in de Ciudad de los Reyes, nog meer opzienbarend. Men kan speculeren dat Guillermo del Río in Lima goed ontvangen werd, doordat hij vóór het vertrek van Teodoro de Croix kwam, en – aangezien de onderkoning goede contacten had met de Vlaame notabelen – hem of zijn familie misschien kende.

Uit het huwelijk tussen Del Río en Manuela Boza werden een zoon en twee dochters geboren²³⁸. De zoon, Manuel del Río, trad als journalist in de voetstappen van zijn vader en het was hij die de eerste begroting van de republiek tijdens het bestuur van maarschalk Ramón Castilla voorbereidde.

²³⁷ José Durand wijst er in de proloog van de *Gaceta de Lima* van 1793 tot juni 1794 (Lima: Cofide, 1983) – op de pagina's XXXI en volgende – op dat het moeilijk te aanvaarden is dat Del Río-Beke de uitgever van *La Gaceta* was.

²³⁸ De Belgische reiziger Juan Bautista Popelaire, baron van Terloo, schrijft in zijn journaal van 1841 tot 1843 dat hij nabij Huánuco de echtgenoten Martínez, familie, eigenaars van de *hacienda Casapi*, bezocht. Deze Martínez was een Portugees die getrouwd was met een van de dochters van Del Río. In zijn vermelding gebruikt Popelaire de originele familienaam en schrijft dat "zij de dochter was van een landgenoot van mij, heer Beke". "Diario del Barón Popelaire de Terloo". Vertaler A.E. Authievre Roux. *Revista de Geografía e Historia de Chile*, nr. 54, Santiago de Chili, 1924

Tussen 1805 en 1810 werd Del Río belast met de uitgave van *El telégrafo peruano* en *La Minerva*, waarvan hij onttrokken werd, toen bleek dat hij betrokken was bij de samenzwering van Anchoris en opgesloten werd. Omdat hij onschuldig bleek te zijn, werd hij vrijgelaten, doch bleef steeds onder het waakzame oog van de onderkoning Abascal staan. Met reden, zo blijkt, aangezien Del Río – samen met zijn zoon Manuel – met López Aldana meewerkte aan de verspreiding van de *Diario Secreto de Lima*, die enkel in manuscript werd verspreid.

Later was Del Río uitgever van *El Peruano* en *El satélite del Peruano*. Maar omwille van enkele problemen met de auteursrechten besloot hij zich terug te trekken. Hij reisde naar het noorden van Peru en daarna naar Chili. Met de invoering van de persvrijheid (opgenomen in de Constitutie van Cádiz), keerde Del Río naar Peru terug en gaf er *El Investigador* uit. In deze krant vinden we een paragraaf terug waarin Del Río zijn idee over de functie van de uitgever zeer goed uitlegt. Onder druk van iemand die een artikel wou publiceren, schrijft hij:

Ik ben een uitgever, geen drukker en aldus bezit ik de vrijheid om in mijn *Investigador* iets niet te drukken, tenzij het mij goed lijkt. Indien ik een drukker zou zijn, dan zou het mijn verplichting zijn met onderstaande handtekening al datgene te drukken wat men mij toestuurt, maar over mijn journaal is niemand verantwoordelijk behalve ikzelf. Wie zich door deze houding beledigd voelt, kan uitgever van een andere krant worden, waarin hij kan beslissen wat hij wil schrappen en hij kan publiceren wat hij mist in deze, die van mij is en enkel van mij.²³⁹

Met de komst van de onafhankelijkheid werd Guillermo del Río belast met de uitgave van *El Corneta de la guerra* en tweemaal met *La abeja republicana*.

We weten dat hij later, na de dood van zijn vrouw doña Manuela Boza, hertrouwde. Meer informatie hebben we niet. Niettemin zijn we reeds in de periode van de republiek aanbeland, wat buiten het onderzoeksgebied van dit boek valt.

De uiteenzetting langsheen deze pagina's doet ons besluiten dat de Vlamingen niet-Castiliaanse Europeanen waren die tijdens de kolonisatie en het onderkoninkrijk een grote bijdrage leverden aan de ontwikkeling van Spaans Zuid-Amerika en er een onuitwisbare voetafdruk nalieten in alle aspecten van het leven waarin zij betrokken waren, hetzij materieel of spiritueel. Hoewel in kwantitatief opzicht de Vlaamse aanwezigheid minimaal was, toont een kwalitatieve analyse het belang aan van deze migranten in de verschillende domeinen waarin ze actief waren. Bovendien is er enig

²³⁹ *El Investigador*. Vol. II, nr. 3, Lima, Zaterdag 23 oktober 1813

bewijs dat zij in een coherente minderheid kwamen en zich een eigen identiteit toeëigenden.

De reden waarom de Vlamingen zoveel bereikten, lijkt te zijn verbonden met de speciale voorbereiding die zij in hun moederland kregen en gefocust was op het humanistische gedachtegoed. Daarbij kwam dat Vlaanderen in onze onderzoeksperiode het leidende centrum was van handel en industrie.

De artiesten en ambachtslieden van Vlaanderen onderscheidden zichzelf in uiteenlopende gebieden. In de schilderkunst waren dit individuen zoals Gossael, die het eerste atelier in Quito oprichtte, of Diego de la Puente, die het tenebrisme in de schilderkunst van het Peruaanse onderkoninkrijk introduceerde. In de ambachtelijke nijverheid waren het zilversmeden zoals Juan de Bruselas, die de eerste officiële zegel van de stad Lima vervaardigde, of de jezuïet Egidiano, die de mooiste kerk van Cuzco bouwde. In de muziekkunst onderscheidden musici zoals Louis Vaisseau zich. Het was hij die het comfort van het Vlaamse hof achter zich liet om te gaan helpen in de Paraguaymissies en er de beste studenten uit de Nieuwe Wereld, de Guarani's, muziek aanleerde.

In hun discipline hielpen de handelaars, met hun technische vaardigheden en standvastigheid, de nationale en buitenlandse handel stimuleren. Tot deze handelaars behoorden zowel zij die met hun lama's in het onderkoninkrijk van Peru kwamen en gingen (zoals Andrés de Lovaina), als zij die het risico van de lange-afstandshandel trotseerden (zoals Francisco van der Herstraten die agent was van zijn landgenoot in Antwerpen); maar ook de leperling Joseph Díaz, die zich in Tunja vestigde en voor de kust van Jamaica verdronk tijdens zijn terugreis naar Europa en aldus nooit van zijn verzamelde fortuin kon genieten, mag tot deze groep worden gerekend.

We mogen ook de Vlaamse ambtenaren niet vergeten die in Zuid-Amerika ondergebracht werden. Hun groep strekte zich uit van een simpele brugwachter wiens naam ons onbekend is – maar die niettemin het vertrouwen kreeg de belangrijkste doorgang in het onderkoninkrijk te controleren – tot de geïllustreerde onderkoning Teodoro de Croix, met daartussen o.m. de gouverneurs Sucre, voorvaders van onze moedige maarschalk Antonio José de Sucre. Deze ambtenaren, van de laagste tot de hoogste, tekenden de krijtlijnen uit van het goede bestuur van de republieken waarin het territorium nadien werd verdeeld.

Tot slot is het belangrijk op te merken dat Zuid-Amerika het geluk had Vlaamse clerici te mogen verwelkomen. Hun taken liepen uiteen van het meest banale – zoals de franciscaan Gillete die dagelijks verantwoordelijk was voor het bijeenverzamen van voedsel voor zijn klooster in Lima – tot de meest hoge functie van *custodio*,

bekleed door Joost de Rijcke die kerken, kloosters en colleges in het huidige Ecuador oprichtte; en jezuïeten zoals vader Vargas die in het zuiden van Chili met de Mapuches werkte en er zijn leven voortdurend blootstelde aan het gevaar te worden gedood; en anderen die als martelaar stierven in de handen van de Colombiaanse inboorlingen. Deze heilige mannen wijdden hun leven onbaatzuchtig aan wat zij zelf zagen als de beste bijdrage aan God en de mensheid. Onder hen bevonden zich ook individuen die zich verdienstig maakten in de wetenschappen, zoals Coninck, professor wiskunde en hoofdkosmograaf van het koninkrijk Peru.

Ons onderzoek werd een drie eeuwen durende saga in onontgonnen gebieden, waarin deze Vlamingen hun zweet en bloed achterlieten, maar er eveneens hun illusies smeedden en vaak families stichtten. Twee eeuwen na het einde van het avontuur ben ik ervan overtuigd dat ik hen zojuist gered heb van de vergetelheid en hun verdiensten bezongen heb.

Bibliografie

BONILLA, Luis. *Las revoluciones españolas en el siglo XVI*. Madrid: Guadarrama, 1973

BOYD-BOWMAN, Peter. *Índice geobiográfico de más de 56 mil pobladores de la América hispánica*. I. 1493-1519. Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1985

BUSTO, José Antonio del. *Diccionario histórico biográfico de los conquistadores del Perú*. Delen I, II en III. Lima: Studium, 1986 en 1987

CASTAÑEDA DELGADO, Paulina en Pilar HERNÁNDEZ APARICIO. *La Inquisición de Lima*. Madrid: Deimos, 1989

CASTILLO Y MATHIEU, Nicolás. *La llave de las Indias*. Bogotá: El Tiempo, 1981

PACHECO, Juan Manuel. *Los Jesuitas en Colombia*. Bogotá, 1962

PALACIOS, Silvio. *Gloria y tragedia de las misiones guaraníes: historia de las reducciones jesuíticas durante los siglos XVII y XVIII en el Río de la Plata*. Bilbao: Mensajero, 1991

PÉREZ CÁNEPA, Rosa. "Primer Libro de Matrimonios de la parroquia del Sagrario". *Revista del Instituto Peruano de Investigaciones Genealógicas*, nr. 12, Lima, 1961, pp. 73-95

PIRENNE, Henri. *Histoire de Belgique*. Vol. II. Brussel: La Renaissance du Livre, 1948

RODRÍGUEZ VICENTE, María Encarnación. "Los extranjeros en el reino del Perú". In *Homenaje a Jaime Vicens-Vives*. Vol. II. Barcelona: Vicens Vives Editores, 1967

ROSALES, Diego de. *Historia general del reino de Chile*. Temuco (Chile), Centro Ecumenico Diego de Medellin. Ediciones Universidad de La Frontera. Serie Quinto Centenario, 1991

STOLS, Eddy. "Gens des Pays-Bas en Amérique Espagnole aux premiere siècles de la colonisation". *Bulletin de l'institute Historique Belge de Rome*, 1974, boekdeel XLIV

THOMAS, Werner. "Les ordres mendiants en Amérique hispanique". In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, pp. 91-112

TIBESAR, Antonino O.F.M. *Comienzos de los franciscanos en el Perú*. Iquitos: Centro de Estudios Teológicos de la Amazonía, 1991

TINEO, Primitivo. *Los Concilios Limenses en la evangelización latinoamericana*. Pamplona: Universidad de Navarra, 1990

VAN BEECK, Guy. "Architectes et constructeurs belges en Amérique Latine". In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, 1993, pp. 337-352

VARGAS UGARTE, Rubén. *Historia de la Compañía de Jesús*. Burgos: Imprenta de Aldecoa, 1963

VARGAS UGARTE, Rubén. *Ensayo de un diccionario de artífices de América Meridional*. Burgos: Imprenta de Aldecoa, 1968

VARGAS UGARTE, Rubén. *Historia general del Perú*. Lima: Milla Batres, 1971

VERBERCKMOES, Johan. "Les jesuites wallons et flamands dans les Réductions d'Indiens au Mexique et au Paraguay (1609-1768)". In STOLS, Eddy en Rudy BLEYS (coörd.). *Flandre et Amérique Latine*. Antwerpen: Fonds Mercator, 1993, pp. 113-153

VICENS-VIVES, Jaime. *Historia de España y América*. Barcelona: Editorial Vicens-Vives, 1982

Inhoud

Voorstelling, door Gloria Cristina Flórez	2
Dankwoord	5
Hoofdstuk I – <i>Vlamingen in Spanje</i>	7
De kleinzoon van de Katholieke Koningen.....	7
Het genootschap van Karel V	9
Van Spanje naar Amerika	12
Hoofdstuk II – <i>Vlamingen in Zuid-Amerika</i>	14
De Spaanse visie op de buitenlander	14
Zij die kwamen	17
Hoofdstuk III – <i>Veroveraars, soldaten en zeelui</i>	20
Veroveraars en soldaten	20
Zeelui	26
Piraten en kapers	31
Hoofdstuk IV – <i>Staatsofficieren</i>	34
De rechter, de opzichter, de bewaker en de thesaurier.....	34
De gouverneurs	36
De onderkoning.....	37
Hoofdstuk V – <i>In de naam van God</i>	46
De missionarissen.....	46
Onderwijzers en artiesten	57
Jezuïetenreducties	68
De Inquisitie	74

Hoofdstuk VI – <i>Ambachtslieden en handelaars</i>	79
Zilversmeden	79
Handelaars en kleermakers	84
Mijnwerkers	90
Chirurgijnen.....	92
De uitgever.....	94
 Bibliografie.....	 98
Inhoud.....	100